

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα

Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων

Διπλωματική Εργασία

Η Πολιτιστική Πολιτική του Εθνικού Θεάτρου.

Η περίπτωση των Καταστημάτων Κράτησης

Ανδρέας Σβολάκης

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ελένη Στεφάνου

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η Πολιτιστική Πολιτική του Εθνικού Θεάτρου.
Η περίπτωση των Καταστημάτων Κράτησης

Ανδρέας Σβολάκης

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Ελένη Στεφάνου

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής
Νίκος Σουλιώτης

Αθήνα, Ιούνιος 2026

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου για την καθοδήγηση και τη στήριξη καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ θερμά όλους τους συμμετέχοντες στην έρευνα για τον χρόνο, την εμπιστοσύνη και τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση της μελέτης .

«Στους ανθρώπους μου»

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει την πολιτιστική πολιτική και τη διοικητική διαχείριση που ανέπτυξε το Εθνικό Θέατρο, μέσω κοινωνικών δράσεων στα ελληνικά Κέντρα Κράτησης κατά την περίοδο 2015-2025. Αντικείμενο της έρευνας αποτελεί η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο ένας δημόσιος πολιτιστικός οργανισμός δύναται να λειτουργήσει ως φορέας κοινωνικής παρέμβασης, αξιοποιώντας το θέατρο ως μέσο πολιτιστικής συμμετοχής, κοινωνικής ενδυνάμωσης και υποστήριξης ατόμων που βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού και εγκλεισμού.

Η μελέτη εστιάζει, τόσο στις θεατρικές παραστάσεις που παρουσιάστηκαν εντός σωφρονιστικών καταστημάτων, όσο και στα θεατρικά εργαστήρια με συμμετοχή κρατουμένων, τα οποία οδήγησαν στη δημιουργία και παρουσίαση θεατρικών παραγωγών. Παράλληλα, αναλύονται οι οργανωτικές, διοικητικές και θεσμικές παράμετροι που επηρέασαν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των συγκεκριμένων δράσεων, όπως οι συνεργασίες με κοινωνικούς και θεραπευτικούς φορείς, οι ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού πλαισίου, οι συνθήκες πρόσβασης και οι περιορισμοί που προκύπτουν κατά την εφαρμογή πολιτιστικών παρεμβάσεων σε περιβάλλοντα εγκλεισμού.

Η έρευνα βασίστηκε σε ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση και αξιοποίησε ημιδομημένες συνεντεύξεις με καλλιτεχνικούς συντελεστές, πρώην κρατούμενους που συμμετείχαν σε θεατρικά εργαστήρια είτε παρακολούθησαν θεατρική παράσταση εντός καταστημάτων κράτησης, στέλεχος του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, στέλεχος Εκπαιδευτικών δομών εντός καταστημάτων κράτησης και στέλεχος του Εθνικού Θεάτρου. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε ανάλυση επιστημονικής βιβλιογραφίας, θεσμικών κειμένων, απολογισμών δράσεων, δημοσιευμένων συνεντεύξεων και αρχειακού υλικού σχετικού με την πολιτιστική πολιτική, το εφαρμοσμένο θέατρο και τις κοινωνικές πολιτιστικές δράσεις σε σωφρονιστικά ιδρύματα.

Τα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι οι θεατρικές δράσεις συνέβαλαν ουσιαστικά στην ενίσχυση της δημιουργικής έκφρασης, της αυτοαντίληψης και της κοινωνικής συμμετοχής των κρατουμένων. Ιδιαίτερα τα θεατρικά εργαστήρια λειτούργησαν ως πεδία συλλογικής δημιουργίας, επικοινωνίας και προσωπικής ενδυνάμωσης, ενώ παράλληλα ενίσχυσαν την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Παράλληλα, η έρευνα ανέδειξε τις οργανωτικές δυσκολίες και τους θεσμικούς περιορισμούς που συνοδεύουν την εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων σε σωφρονιστικά περιβάλλοντα, επιβεβαιώνοντας

την ανάγκη για σταθερές διατομεακές συνεργασίες και συστηματική θεσμική υποστήριξη. Η εργασία ολοκληρώνεται με τη διεξαγωγή συμπερασμάτων και τη διατύπωση προτάσεων για την αποτελεσματικότερη ενσωμάτωση κοινωνικών δράσεων στη σύγχρονη ελληνική πολιτιστική πολιτική.

Λέξεις – Κλειδιά

- Πολιτιστική Πολιτική
- Πολιτιστική Διαχείριση
- Εφαρμοσμένο θέατρο
- Εθνικό Θέατρο
- Θέατρο στις φυλακές
- Κοινωνικός αντίκτυπος

The Cultural Policy of the National Theater.

The Case of Detention Centers

Andreas Svolakis

Abstract

This master's thesis examines the cultural policy and arts management developed by the National Theatre of Greece through social initiatives implemented in Greek correctional facilities during the period 2015-2025. The scope of the research focuses on investigating how a public cultural organisation can function as an agent of social intervention, by using theatre as a means of cultural participation, social empowerment, and support for individuals experiencing conditions of social exclusion and incarceration.

The study focuses both on theatre performances presented inside correctional facilities and on theatre workshops involving inmates, which culminated in the creation and presentation of theatrical productions. Concurrently, it analyzes the organizational, administrative, and institutional parameters that influenced the design and implementation of these specific actions. These include collaborations with social and therapeutic agencies, the particularities of the correctional framework, conditions of access, and the constraints that arise when applying cultural interventions within carceral environments.

The research adopted a qualitative methodological approach and drew on semi-structured interviews with artistic contributors, formerly incarcerated individuals who had participated in theatre workshops or attended theatrical performances within detention facilities, a representative of "KETHEA EN DRASEI", a representative of educational structures operating within detention facilities and a member of the National Theatre of Greece. Furthermore, analysis was conducted on academic literature, institutional documents, action reports, published interviews, and archival material related to cultural policy, applied theatre, and social cultural initiatives in correctional institutions.

The findings of the research demonstrate that the theatrical activities substantially contributed to enhancing the inmates' creative expression, self-perception, and social participation. In

particular, the theatre workshops functioned as fields of collective creation, communication, and personal empowerment, while simultaneously fostering the development of relations of trust and cooperation.

At the same time, the study highlighted the organizational difficulties and institutional limitations that accompany the implementation of cultural programs in correctional environments, confirming the need for stable cross-sectoral collaborations and systematic institutional support.

The thesis concludes with the formulation of conclusions and recommendations for the more effective integration of social actions into contemporary Greek cultural policy.

Keywords

- Cultural policy
- Cultural management
- Applied theater
- National Theatre
- Theatre in prisons
- Social impact

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	v
Abstract	vii
Περιεχόμενα	ix
Κατάλογος Εικόνων / Σχημάτων	xi
Κατάλογος Πινάκων	xii
Συνοτομογραφίες & Ακρωνύμια	xiii
Εισαγωγή	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
Πολιτιστική Πολιτική, Πολιτιστική Διαχείριση και Κοινωνική Ένταξη	6
1.1 Θεωρία της Πολιτιστικής Πολιτικής	6
1.2 Πολιτιστική Διαχείριση με κοινωνικό πρόσημο	9
1.3 Η λειτουργία του θεάτρου ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης	11
1.4 Θέατρο και σωφρονιστικό σύστημα	13
1.4.1 Το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικών δράσεων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
Το Εθνικό Θέατρο	
2.1 Το Εθνικό Θέατρο ως εθνικός πολιτιστικός φορέας	19
2.2 Οι κοινωνικές δράσεις στο στρατηγικό πλάνο του Εθνικού Θεάτρου	22
2.2.1 Πολιτιστική πολιτική, προσβασιμότητα και κοινωνική συμμετοχή	27
2.2.2 Το πρόγραμμα «Επισκεπτήριο» ως μοντέλο κοινωνικής πολιτιστικής παρέμβασης	28
2.2.3 Θεατρικές δράσεις σε κέντρα κράτησης και κοινωνικός αντίκτυπος	29
2.2.4 Διατομεακές συνεργασίες και πολιτιστική διαχείριση	30
2.3 Ανάλυση των δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα Καταστήματα Κράτησης (2015-2025)	32

2.3.1 Παρουσίαση έτοιμων θεατρικών παραγωγών στα κέντρα κράτησης.....	33
2.3.2 Θεατρικά εργαστήρια με συμμετοχή κρατουμένων	34
2.3.3 Οργάνωση και διαχείριση δράσεων	34
2.3.4 Προκλήσεις και περιορισμοί	34
2.3.5 Θεσμοθέτηση και εξέλιξη του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Μεθοδολογία της έρευνας

3.1 Εισαγωγή στο μεθοδολογικό πλαίσιο	37
3.2 Επιλογή μεθοδολογικής προσέγγισης	38
3.3 Ερευνητικά εργαλεία και πηγές δεδομένων	39
3.4 Δείγμα και κριτήρια επιλογής συμμετεχόντων	40
3.5 Διαδικασία συλλογής δεδομένων	42
3.6 Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων	44
3.7 Ηθικά ζητήματα και περιορισμοί της έρευνας	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ανάλυση αποτελεσμάτων μελέτης περίπτωσης

4.1 Αποτελέσματα συνεντεύξεων	48
4.1.1 Το θέατρο ως εμπειρία ενδυνάμωσης	48
4.1.2 Οργανωτικές και θεσμικές δυσκολίες	49
4.1.3 Η σημασία των συνεργασιών	50
4.1.4 Ο κοινωνικός αντίκτυπος των δράσεων	50
4.2 Ανάλυση ευρημάτων	52
4.2.1 Η ένταξη των κοινωνικών δράσεων στον στρατηγικό σχεδιασμό και την πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου	52

4.2.2 Πολιτιστική διαχείριση και διοικητικές πρακτικές στην υλοποίηση των θεατρικών δράσεων.....	55
4.2.3 Θεσμικές συνεργασίες και συνεργατικά δίκτυα ως παράγοντας βιωσιμότητας των δράσεων	57
4.2.4 Οργανωτικές και θεσμικές προκλήσεις κατά την υλοποίηση των δράσεων και τρόποι αντιμετώπισής τους	59
4.2.5 Ο κοινωνικός και παιδαγωγικός αντίκτυπος των θεατρικών δράσεων στην προσωπική ενδυνάμωση και την κοινωνική ένταξη των συμμετεχόντων	62
4.3 Συζήτηση σε σχέση με το θεωρητικό πλαίσιο	66
4.3.1 Πολιτιστική πολιτική και πολιτιστική δημοκρατία	66
4.3.2 Πολιτιστική διαχείριση με κοινωνικό πρόσημο	67
4.3.3 Εφαρμοσμένο θέατρο και κοινωνική ένταξη	69
4.3.4 Θέατρο και σωφρονιστικό σύστημα	70
4.3.5 Συνολική θεωρητική σύνθεση	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
Συμπεράσματα	
5.1 Γενικά συμπεράσματα	74
5.2 Ανάδειξη βέλτιστων πρακτικών	74
5.3 Προτάσεις Πολιτιστικής Διαχείρισης	78
5.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	81
Επίλογος	83
Βιβλιογραφία	85
Παράρτημα Α: Οδηγοί Συνεντεύξεων	90

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΕΘ	Εθνικό Θέατρο
ΚΚ	Καταστήματα Κράτησης
ΕΕ	Ερευνητικό Ερώτημα
ΓΓΑΠ	Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής

Εισαγωγή

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η έννοια της πολιτιστικής πολιτικής έχει μετασχηματιστεί σημαντικά, καθώς ο πολιτισμός δεν αντιμετωπίζεται πλέον αποκλειστικά ως πεδίο καλλιτεχνικής δημιουργίας, αλλά και ως μέσο κοινωνικής παρέμβασης, συμμετοχής και συνοχής. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις αναγνωρίζουν ότι οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη διαχείριση κοινωνικών ζητημάτων, στην ενίσχυση της πολιτιστικής δημοκρατίας και στη διεύρυνση της πρόσβασης στον πολιτισμό (McGuigan, 2004: 35-42).

Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτιστικοί θεσμοί λειτουργούν όχι μόνο ως χώροι καλλιτεχνικής παραγωγής αλλά και ως φορείς κοινωνικής ένταξης και συμμετοχικής πολιτιστικής δράσης. Η πολιτιστική δημοκρατία συνδέεται με την ισότιμη πρόσβαση όλων των κοινωνικών ομάδων στον πολιτισμό, ανεξάρτητα από κοινωνικούς, οικονομικούς ή θεσμικούς περιορισμούς (Holden, 2006: 34-38).

Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι πολιτιστικές παρεμβάσεις που απευθύνονται σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, όπως οι κρατούμενοι, καθώς το θέατρο λειτουργεί ως μέσο δημιουργικής έκφρασης, επικοινωνίας και κοινωνικής ενδυνάμωσης (Prentki & Preston, 2009: 12-16). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το εφαρμοσμένο θέατρο, το οποίο, σύμφωνα με τον Boal (2000), μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο κοινωνικού μετασχηματισμού και ενδυνάμωσης ατόμων που βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό.

Στην Ελλάδα, η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται και στη λειτουργία των δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών, οι οποίοι καλούνται να ενσωματώνουν κοινωνικές και συμμετοχικές διαστάσεις στη δράση τους, υπερβαίνοντας το παραδοσιακό μοντέλο της αποκλειστικά καλλιτεχνικής αποστολής (Ζορμπά, 2014). Στο πλαίσιο αυτό, το Εθνικό Θέατρο ανέπτυξε κατά την τελευταία δεκαετία ένα σύνολο κοινωνικών δράσεων με στόχο τη σύνδεση του θεάτρου με κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δράσεις που υλοποιήθηκαν στα ελληνικά Κέντρα Κράτησης κατά την περίοδο 2015-2025, καθώς αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής πολιτιστικής πολιτικής με κοινωνικό πρόσημο.

Προσδιορισμός ερευνητικού προβλήματος

Παρά τη διεθνή ανάπτυξη της συζήτησης γύρω από τον κοινωνικό ρόλο της τέχνης και των πολιτιστικών οργανισμών, στην ελληνική πραγματικότητα παραμένει περιορισμένη η συστηματική έρευνα σχετικά με την πολιτιστική πολιτική των δημόσιων πολιτιστικών φορέων σε χώρους κοινωνικού αποκλεισμού. Ειδικότερα, οι πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς ως προς :

- τον σχεδιασμό
- τη διοικητική και οργανωτική διάσταση
- τον κοινωνικό τους αντίκτυπο
- τη συμβολή στην κοινωνική ένταξη των κρατουμένων.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να καλύψει αυτό το ερευνητικό κενό, εστιάζοντας στην περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου ως κορυφαίου δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού στην Ελλάδα. Το ερευνητικό πρόβλημα της παρούσας εργασίας, αφορά τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε και εφαρμόστηκε η πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά σωφρονιστικά ιδρύματα, καθώς και την αξιολόγηση των διοικητικών πρακτικών, των συνεργασιών, των οργανωτικών προκλήσεων και του κοινωνικού αντίκτυπου των συγκεκριμένων παρεμβάσεων.

Η μελέτη αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς συνδέεται με τη σύγχρονη συζήτηση για τον ρόλο των δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της πολιτιστικής δημοκρατίας.

Σκοπός της έρευνας

Σκοπός της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, είναι η διερεύνηση και αποτίμηση της πολιτιστικής πολιτικής και της διοικητικής διαχείρισης των κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά Καταστήματα Κράτησης την περίοδο 2015-2025.

Η εργασία επιδιώκει:

- να αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκαν και υλοποιήθηκαν οι θεατρικές δράσεις σε φυλακές
- να εξετάσει τα μοντέλα πολιτιστικής διαχείρισης που εφαρμόστηκαν
- να διερευνήσει τον κοινωνικό και παιδαγωγικό ρόλο των θεατρικών παρεμβάσεων
- να αποτιμήσει τον κοινωνικό αντίκτυπο των δράσεων σύμφωνα με τις εμπειρίες των συμμετεχόντων
- να αναδείξει πιθανές βέλτιστες πρακτικές για τη μελλοντική πολιτιστική πολιτική δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών

Η έρευνα βασίζεται στη μεθοδολογία της μελέτης περίπτωσης (case study) και συνδυάζει ανάλυση δευτερογενών πηγών, απολογισμών, δελτίων τύπου και ποιοτική έρευνα μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων.

Ερευνητικά Ερωτήματα

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε και υλοποιήθηκε η πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου αναφορικά με τις κοινωνικές δράσεις που αναπτύχθηκαν στα ελληνικά Καταστήματα Κράτησης κατά την περίοδο 2015–2025. Κεντρικό ερευνητικό ζητούμενο αποτελεί η αποτίμηση της πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικής διαχείρισης των συγκεκριμένων προγραμμάτων, η διερεύνηση του κοινωνικού τους αντικτύπου στους συμμετέχοντες, καθώς και η ανάδειξη των παραγόντων που συνέβαλαν στην αποτελεσματική εφαρμογή και τη βιωσιμότητά τους.

Με βάση τον σκοπό της έρευνας, διαμορφώθηκαν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα (ΕΕ):

ΕΕ1: Πώς εντάχθηκαν οι κοινωνικές δράσεις που υλοποίησε το Εθνικό Θέατρο στα Καταστήματα Κράτησης, στον ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό και την πολιτιστική πολιτική του οργανισμού κατά την περίοδο 2015–2025;

ΕΕ2: Ποιες πρακτικές πολιτιστικής διαχείρισης, ποια διοικητικά εργαλεία και ποιες μορφές οργάνωσης αξιοποιήθηκαν για τον σχεδιασμό, τον συντονισμό και την υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων;

ΕΕ3: Με ποιον τρόπο συνέβαλαν οι συνεργασίες του Εθνικού Θεάτρου με θεσμικούς και κοινωνικούς φορείς (όπως η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας), στην αποτελεσματική υλοποίηση και τη διοικητική βιωσιμότητα των προγραμμάτων;

ΕΕ4: Ποιες οργανωτικές, διοικητικές και θεσμικές προκλήσεις αναδείχθηκαν, κατά την εφαρμογή των θεατρικών παρεμβάσεων στα καταστήματα κράτησης και ποιες πρακτικές διαχείρισης συνέβαλαν στην αποτελεσματική αντιμετώπισή τους;

ΕΕ5: Πώς αποτιμάται, μέσα από τις εμπειρίες των συμμετεχόντων και των εμπλεκόμενων φορέων, ο κοινωνικός και παιδαγωγικός αντίκτυπος των θεατρικών δράσεων στην προσωπική ενδυνάμωση, την κοινωνική ένταξη και την προοπτική επανένταξης των κρατουμένων;

Δομή εργασίας

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και αναλύονται βασικές έννοιες που σχετίζονται με την πολιτιστική πολιτική, την πολιτιστική διαχείριση και τον πολιτισμό ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο εφαρμοσμένο θέατρο και στη σχέση θεάτρου και σωφρονιστικού συστήματος, θέτοντας τη θεωρητική βάση της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται το Εθνικό Θέατρο ως δημόσιος πολιτιστικός οργανισμός και αναλύονται οι κοινωνικές δράσεις που ανέπτυξε την περίοδο 2015–2025, με έμφαση στα προγράμματα που υλοποιήθηκαν στα ελληνικά Καταστήματα Κράτησης.

Παράλληλα, παρουσιάζονται ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης, συνεργασιών, οργανωτικής δομής και κοινωνικού προσανατολισμού των δράσεων.

Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει τη μεθοδολογία της έρευνας, περιγράφοντας την ποιοτική ερευνητική προσέγγιση και τη μελέτη περίπτωσης, τα ερευνητικά εργαλεία, τη διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων, τα χαρακτηριστικά του δείγματος, καθώς και ζητήματα αξιοπιστίας, εγκυρότητας και ερευνητικής δεοντολογίας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται τα ευρήματα της έρευνας, τα οποία προέκυψαν από τις συνεντεύξεις και το αρχειακό υλικό, σε σύνδεση με τα ερευνητικά ερωτήματα και το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης.

Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο διατυπώνονται τα γενικά συμπεράσματα, αναδεικνύονται βέλτιστες πρακτικές, διαμορφώνονται προτάσεις πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς και κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα σχετικά με την ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων από δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς.

Κεφάλαιο 1

Πολιτιστική Πολιτική, Πολιτιστική Διαχείριση και Κοινωνική Ένταξη

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει το θεωρητικό πλαίσιο που αφορά την πολιτιστική πολιτική, την πολιτιστική διαχείριση και τη λειτουργία του θεάτρου ως μέσου κοινωνικής ένταξης, με ιδιαίτερη έμφαση στις πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται σε σωφρονιστικά ιδρύματα.

Αρχικά, παρουσιάζονται οι βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της πολιτιστικής πολιτικής και οι σύγχρονες τάσεις που συνδέουν τον πολιτισμό με την κοινωνική συμμετοχή, την πολιτιστική δημοκρατία και την κοινωνική συνοχή. Στη συνέχεια, εξετάζεται η έννοια της πολιτιστικής διαχείρισης με κοινωνικό πρόσημο και ο ρόλος των πολιτιστικών οργανισμών στον σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων, που απευθύνονται σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη σημασία του στρατηγικού σχεδιασμού, της ανάπτυξης συνεργασιών και της αξιολόγησης του κοινωνικού αντικτύπου των πολιτιστικών παρεμβάσεων. Παράλληλα, αναλύεται η λειτουργία του θεάτρου ως εργαλείου κοινωνικής ένταξης και ενδυνάμωσης, μέσα από τις θεωρητικές προσεγγίσεις του εφαρμοσμένου θεάτρου και του συμμετοχικού πολιτισμού. Το θέατρο προσεγγίζεται όχι μόνο ως μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης, αλλά και ως διαδικασία κοινωνικής επικοινωνίας, ανάπτυξης συλλογικότητας και αναδιαμόρφωσης της προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας των συμμετεχόντων. Η θεώρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού, όπως τα σωφρονιστικά ιδρύματα.

1.1 Θεωρία της Πολιτιστικής Πολιτικής

Η έννοια της πολιτιστικής πολιτικής συνδέεται άμεσα με τον τρόπο μέσω του οποίου το κράτος, οι θεσμοί και οι πολιτιστικοί οργανισμοί διαμορφώνουν στρατηγικές παρέμβασης στο χώρο του πολιτισμού. Η πολιτιστική πολιτική δεν αφορά αποκλειστικά την παραγωγή και διάχυση πολιτιστικών αγαθών, αλλά και τη συγκρότηση ενός πλαισίου αξιών, κοινωνικών προτεραιοτήτων και μηχανισμών πολιτιστικής συμμετοχής. Στο σύγχρονο ευρωπαϊκό περιβάλλον, η πολιτιστική πολιτική αντιμετωπίζεται ολοένα και περισσότερο ως εργαλείο κοινωνικής συνοχής, δημοκρατικής συμμετοχής και ενίσχυσης της πολιτιστικής προσβασιμότητας (Ζορμπά, 2014: 35-38).

Η πολιτιστική πολιτική μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των θεσμικών, διοικητικών και οικονομικών παρεμβάσεων που αποσκοπούν στη διατήρηση, ανάπτυξη και διάδοση της

πολιτιστικής δημιουργίας και κληρονομιάς (Κονσόλα, 2006: 27). Η πολιτιστική πολιτική διαμορφώνεται μέσα από ένα πλέγμα κρατικών επιλογών, χρηματοδοτικών εργαλείων και πολιτιστικών προτεραιοτήτων, το οποίο επηρεάζεται τόσο από κοινωνικούς όσο και από οικονομικούς παράγοντες. Παράλληλα, η πολιτιστική πολιτική λειτουργεί ως μηχανισμός συγκρότησης μιας συλλογικής ταυτότητας και ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής.

Η θεωρητική προσέγγιση της πολιτιστικής πολιτικής έχει εξελιχθεί σημαντικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Από την παραδοσιακή αντίληψη, που συνέδεε τον πολιτισμό κυρίως με την υψηλή τέχνη και τη διατήρηση της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική μετατοπίζεται προς πιο συμμετοχικά και κοινωνικά προσανατολισμένα μοντέλα (Gray, 2007). Η μετατόπιση αυτή συνδέεται με την έννοια της πολιτιστικής δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία ο πολιτισμός αποτελεί δικαίωμα όλων των πολιτών και όχι προνόμιο περιορισμένων κοινωνικών ομάδων. Η πολιτιστική δημοκρατία διαφοροποιείται από τον παραδοσιακό «εκδημοκρατισμό του πολιτισμού», καθώς δεν περιορίζεται στην παθητική πρόσβαση των πολιτών στα πολιτιστικά αγαθά, αλλά προωθεί την ενεργή συμμετοχή τους στη δημιουργική διαδικασία (Ζορμπά, 2014: 61-63). Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να αναπτύξουν πολιτικές συμπερίληψης, συμμετοχικότητας και κοινωνικής ευαισθησίας, δίνοντας έμφαση σε κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται σε συνθήκες αποκλεισμού.

Η σύνδεση πολιτιστικής πολιτικής και κοινωνικής παρέμβασης έχει ενισχυθεί ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα. Οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί άρχισαν να αντιμετωπίζονται όχι μόνο ως φορείς καλλιτεχνικής παραγωγής αλλά και ως οργανισμοί με κοινωνική αποστολή. Όπως αναφέρει ο Matarasso (1997), η συμμετοχή σε πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δράσεις μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και στη δημιουργία συλλογικών δεσμών (Matarasso, 1997: 12-15). Η πολιτιστική πολιτική, επομένως, αποκτά κοινωνική διάσταση, καθώς αξιοποιείται ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης και ενδυνάμωσης.

Παράλληλα, η Belfiore (2002), υπογραμμίζει ότι οι πολιτιστικές δράσεις συχνά χρησιμοποιούνται ως μέσο αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού, ιδίως σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Ωστόσο, η ίδια επισημαίνει την ανάγκη προσεκτικής αξιολόγησης του κοινωνικού αντικτύπου των πολιτιστικών πολιτικών, ώστε να αποφεύγονται υπεραπλουστευτικές προσεγγίσεις σχετικά με τη «θεραπευτική» δύναμη της τέχνης (Belfiore,

2002: 93-95). Η συζήτηση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική στην περίπτωση των θεατρικών δράσεων σε σωφρονιστικά ιδρύματα, όπου ο πολιτισμός συνδέεται με ζητήματα κοινωνικής επανένταξης, προσωπικής ενδυνάμωσης και συμμετοχής.

Σημαντικό ρόλο στη σύγχρονη πολιτιστική πολιτική διαδραματίζει επίσης και η πολιτιστική διαχείριση (cultural management). Σύμφωνα με τον Chong (2010), η αποτελεσματική πολιτιστική διαχείριση περιλαμβάνει τον στρατηγικό σχεδιασμό, την ανάπτυξη συνεργασιών, την εξεύρεση πόρων και την αξιολόγηση του κοινωνικού αντίκτυπου των πολιτιστικών δράσεων (Chong, 2010). Οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να λειτουργούν μέσα σε ένα σύνθετο περιβάλλον κοινωνικών απαιτήσεων, οικονομικών περιορισμών και θεσμικών υποχρεώσεων, γεγονός που καθιστά αναγκαία την υιοθέτηση σύγχρονων πρακτικών διοίκησης και διαχείρισης. Η έννοια της κοινωνικής αξίας του πολιτισμού, αποτελεί πλέον βασικό άξονα της πολιτιστικής πολιτικής. Η τέχνη και ο πολιτισμός συνδέονται με την παραγωγή κοινωνικού κεφαλαίου, την ενίσχυση της δημοκρατικής συμμετοχής και την ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων (Belfiore & Bennett, 2008: 2-5). Η πολιτιστική πολιτική, συνεπώς, δεν περιορίζεται στη χρηματοδότηση πολιτιστικών δράσεων, αλλά επεκτείνεται στη διαμόρφωση κοινωνικών παρεμβάσεων που επιδιώκουν την καταπολέμηση του αποκλεισμού και τη δημιουργία όρων πολιτιστικής ισότητας.

Στο ελληνικό πλαίσιο, η πολιτιστική πολιτική επηρεάζεται διαχρονικά από τον έντονο ρόλο του κράτους στη διαχείριση του πολιτισμού. Η ελληνική πολιτιστική πολιτική χαρακτηρίζεται από συγκεντρωτισμό, περιορισμένη αποκέντρωση και ισχυρή εξάρτηση των πολιτιστικών οργανισμών από τη δημόσια χρηματοδότηση (Κόνσολα, 2006: 145-148). Παράλληλα, η οικονομική κρίση των προηγούμενων χρόνων, επηρέασε σημαντικά τη λειτουργία των δημόσιων πολιτιστικών φορέων, οδηγώντας τους στην αναζήτηση νέων μορφών κοινωνικής νομιμοποίησης και ανάπτυξης κοινωνικών δράσεων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους, υιοθετώντας πολιτικές πολιτιστικής προσβασιμότητας και κοινωνικής παρέμβασης.

Συνεπώς, η θεωρία της πολιτιστικής πολιτικής δεν περιορίζεται μόνο στη μελέτη θεσμών και χρηματοδοτικών μηχανισμών, αλλά επεκτείνεται στη διερεύνηση του κοινωνικού ρόλου των πολιτιστικών οργανισμών. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για την παρούσα έρευνα, καθώς επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ένας πολιτιστικός

οργανισμός όπως το Εθνικό Θέατρο, αξιοποίησε το θέατρο ως εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης και πολιτιστικής ένταξης.

1.2 Πολιτιστική Διαχείριση με κοινωνικό πρόσημο

Η πολιτιστική διαχείριση αποτελεί ένα διεπιστημονικό πεδίο που συνδυάζει αρχές διοίκησης, πολιτιστικής πολιτικής και οργανωτικής στρατηγικής, με στόχο τον αποτελεσματικό σχεδιασμό, την υλοποίηση και την αξιολόγηση πολιτιστικών δράσεων και οργανισμών. Στο σύγχρονο πολιτιστικό περιβάλλον, δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην οικονομική βιωσιμότητα ή στη διοικητική λειτουργία των πολιτιστικών φορέων, αλλά επεκτείνεται σε ζητήματα κοινωνικής συμμετοχής, προσβασιμότητας και κοινωνικού αντικτύπου (Chong, 2010).

Η έννοια της πολιτιστικής διαχείρισης με κοινωνικό πρόσημο, αναφέρεται στην ανάπτυξη πολιτιστικών πολιτικών και πρακτικών, που στοχεύουν στη συμπερίληψη κοινωνικών ομάδων οι οποίες βρίσκονται σε συνθήκες αποκλεισμού ή περιορισμένης πρόσβασης στον πολιτισμό. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να αναλάβουν ενεργό κοινωνικό ρόλο, σχεδιάζοντας δράσεις που ενισχύουν τη συμμετοχή, τη δημιουργική έκφραση και την πολιτιστική ενδυνάμωση των πολιτών (Ζορμπά, 2014: 91-94). Σύμφωνα με τη Γκανούλη (2015), η διοίκηση πολιτισμικών μονάδων προϋποθέτει την ανάπτυξη στρατηγικού σχεδιασμού, αποτελεσματικής διαχείρισης ανθρώπινων και οικονομικών πόρων, καθώς και τη δημιουργία συνεργασιών με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς (2015: 54-58). Καθώς η λειτουργία των πολιτιστικών οργανισμών επηρεάζεται άμεσα από τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες δραστηριοποιούνται, γίνεται αναγκαία η προσαρμογή των πολιτιστικών δράσεων στις ανάγκες διαφορετικών κοινωνικών ομάδων.

Η ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης του πολιτισμού συνδέεται στενά και με τη θεωρία της πολιτιστικής δημοκρατίας και της πολιτιστικής συμμετοχής. Οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, καλούνται να μεταβούν από το παραδοσιακό μοντέλο της «παροχής πολιτισμού» σε πιο συμμετοχικά μοντέλα πολιτιστικής διαχείρισης, τα οποία ενθαρρύνουν την ενεργή εμπλοκή των πολιτών στη δημιουργική διαδικασία (Holden, 2006: 17-20). Η μετάβαση αυτή επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζονται και αξιολογούνται οι πολιτιστικές δράσεις.

Επιπλέον, σημαντικό στοιχείο της πολιτιστικής διαχείρισης αποτελεί η αξιολόγηση του κοινωνικού αντικτύπου των πολιτιστικών προγραμμάτων. Ο Matarasso (1997) υποστηρίζει ότι η συμμετοχή σε πολιτιστικές δράσεις μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, στη βελτίωση της αυτοεικόνας και στην ενίσχυση της συλλογικής ταυτότητας των συμμετεχόντων (Matarasso, 1997: 36-40). Ωστόσο, η αξιολόγηση του κοινωνικού αντικτύπου παραμένει ιδιαίτερα σύνθετη διαδικασία, καθώς συχνά περιλαμβάνει μη μετρήσιμες ή βιωματικές διαστάσεις της πολιτιστικής εμπειρίας. Επιπλέον, οι Belfiore και Bennett (2008) επισημαίνουν ότι η πολιτιστική πολιτική των τελευταίων δεκαετιών έχει συνδέσει σε μεγάλο βαθμό την τέχνη με κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους, όπως η κοινωνική συνοχή, η καταπολέμηση του αποκλεισμού και η ανάπτυξη κοινωνικού κεφαλαίου (Belfiore & Bennett, 2008: 145-149). Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτιστική διαχείριση αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε δράσεις που απευθύνονται σε ευάλωτο πληθυσμό, όπως οι κρατούμενοι, τα άτομα με εξαρτήσεις, οι πρόσφυγες ή οι κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Η ανάπτυξη πολιτιστικών προγραμμάτων σε τέτοια περιβάλλοντα απαιτεί εξειδικευμένο σχεδιασμό, ευαισθησία ως προς τις ιδιαίτερες συνθήκες του πεδίου και διατομεακή συνεργασία μεταξύ πολιτιστικών, κοινωνικών και θεσμικών φορέων (McAvinchey, 2011: 52-56).

Αξίζει επίσης να αναφερθεί, ότι η πολιτιστική διαχείριση σε σωφρονιστικά ιδρύματα, παρουσιάζει ιδιαίτερες προκλήσεις λόγω του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας των φυλακών. Ζητήματα ασφαλείας, περιορισμένη πρόσβαση, γραφειοκρατικές διαδικασίες και δυσκολίες συντονισμού μεταξύ φορέων επηρεάζουν άμεσα τον σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων (Balfour, 2004: 18-22). Ως εκ τούτου, οι πολιτιστικοί οργανισμοί που δραστηριοποιούνται σε παρόμοιες συνθήκες, καλούνται να αναπτύξουν ευέλικτες στρατηγικές διοίκησης και συνεργασίας. Παράλληλα, η ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών, κρατικών φορέων και κοινωνικών δομών αποτελεί βασικό στοιχείο για την επιτυχία των κοινωνικών πολιτιστικών δράσεων.

Η διατομεακή συνεργασία ενισχύει τη βιωσιμότητα των πολιτιστικών προγραμμάτων, διευκολύνει την εξεύρεση πόρων και συμβάλλει στην ανάπτυξη κοινών κοινωνικών στόχων (Chong, 2010: 102-105).

Η πολιτιστική διαχείριση με κοινωνικό πρόσημο, σχετίζεται επίσης με την έννοια της πολιτιστικής προσβασιμότητας. Η πρόσβαση στον πολιτισμό αναγνωρίζεται πλέον ως βασικό πολιτισμικό δικαίωμα, ανεξάρτητα από κοινωνικούς, οικονομικούς ή θεσμικούς περιορισμούς (Ζορμπά, 2014: 117-120). Στην περίπτωση των κρατουμένων, η συμμετοχή σε πολιτιστικές δράσεις μπορεί να λειτουργήσει ως πεδίο δημιουργικής έκφρασης, κοινωνικής επικοινωνίας και επανασύνδεσης με τον δημόσιο κοινωνικό χώρο. Επιπλέον, η εφαρμογή πολιτιστικών δράσεων σε σωφρονιστικά περιβάλλοντα απαιτεί τη διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων και των καλλιτεχνικών ομάδων.

Συνεπώς, η πολιτιστική διαχείριση με κοινωνικό πρόσημο, συνιστά ένα σύνθετο πεδίο, που υπερβαίνει τη συμβατική διοίκηση των πολιτιστικών οργανισμών. Περιλαμβάνει τον σχεδιασμό πολιτικών συμπερίληψης, την ανάπτυξη συνεργασιών, την αξιολόγηση κοινωνικού αντικτύπου και τη διαμόρφωση πολιτιστικών δράσεων που ανταποκρίνονται σε διάφορες κοινωνικές ανάγκες.

1.3 Η λειτουργία του θεάτρου ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης

Το θέατρο διαχρονικά, αποτελεί όχι μόνο μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης, αλλά και πεδίο κοινωνικής επικοινωνίας, συλλογικής εμπειρίας και πολιτισμικής διαπραγμάτευσης. Η κοινωνική λειτουργία του θεάτρου συνδέεται με τη δυνατότητά του να δημιουργεί χώρους διαλόγου, συμμετοχής και έκφρασης, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και της συλλογικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο αυτό, το θέατρο έχει αξιοποιηθεί ευρέως, ως εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης και ενδυνάμωσης κοινωνικών ομάδων, που βρίσκονται σε συνθήκες αποκλεισμού ή περιθωριοποίησης (Μουδατσάκης, 2019: 31-35).

Η έννοια του θεάτρου ως μέσου κοινωνικής ένταξης συνδέεται στενά με το πεδίο του εφαρμοσμένου θεάτρου (applied theatre), το οποίο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Το εφαρμοσμένο θέατρο, περιλαμβάνει θεατρικές πρακτικές που υλοποιούνται εκτός των συμβατικών θεατρικών σκηνών και στοχεύουν στην κοινωνική συμμετοχή, την εκπαίδευση και την προσωπική ή συλλογική ενδυνάμωση (Prentki & Preston, 2009: 9-12). Οι πρακτικές αυτές εφαρμόζονται σε σχολεία, νοσοκομεία, κοινωνικές δομές και σωφρονιστικά ιδρύματα, δίνοντας έμφαση στη συμμετοχική δημιουργία και όχι

αποκλειστικά στο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα. Σημαντική θεωρητική επιρροή στην ανάπτυξη του εφαρμοσμένου θεάτρου, άσκησε ο Augusto Boal μέσω του «Θεάτρου των Καταπιεσμένων» (Theatre of the Oppressed). Σύμφωνα με τον Boal (2000), το θέατρο μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο κοινωνικής απελευθέρωσης, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να εκφράσουν εμπειρίες καταπίεσης, να επαναπροσδιορίσουν την κοινωνική τους θέση και να αναπτύξουν συλλογική συνείδηση (2000: 122-126). Η θεατρική διαδικασία μετατρέπεται έτσι σε μορφή ενεργητικής συμμετοχής και κοινωνικής δράσης.

Η κοινωνική διάσταση του θεάτρου, συνδέεται επίσης, με την έννοια της πολιτιστικής συμμετοχής. Η συμμετοχή σε θεατρικές δράσεις προσφέρει τη δυνατότητα έκφρασης προσωπικών βιωμάτων, ανάπτυξης επικοινωνιακών δεξιοτήτων και ενίσχυσης της αυτοπεποίθησης των συμμετεχόντων. Όπως υποστηρίζει ο Κουρετζής (2014), το θέατρο μπορεί να λειτουργήσει ως παιδαγωγικό και κοινωνικό εργαλείο, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας, της συνεργασίας και της κοινωνικής ενσυναίσθησης (2014: 52-56). Ιδιαίτερα σημαντική, είναι η λειτουργία του θεάτρου και σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού, όπου οι συμμετέχοντες συχνά αντιμετωπίζουν περιορισμένες δυνατότητες κοινωνικής έκφρασης και συμμετοχής. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η θεατρική διαδικασία μπορεί να δημιουργήσει ένα ασφαλές πλαίσιο επικοινωνίας και δημιουργικής έκφρασης, ενισχύοντας το αίσθημα συλλογικότητας και κοινωνικής αναγνώρισης (Heritage, 2005: 224-226).

Η κοινωνική ένταξη μέσω του θεάτρου, ενισχύει επίσης τη δυνατότητα αναδιαμόρφωσης της προσωπικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Hughes (2005), η συμμετοχή σε θεατρικά προγράμματα μπορεί να συμβάλει στη διαδικασία επαναπροσδιορισμού της αυτοεικόνας των συμμετεχόντων, επιτρέποντάς τους να απομακρυνθούν από κοινωνικά στερεότυπα και ταυτότητες που σχετίζονται με τον αποκλεισμό ή την παραβατικότητα (Hughes, 2005: 84-87). Η θεατρική εμπειρία, λειτουργεί έτσι ως διαδικασία προσωπικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Παράλληλα, η θεατρική πράξη ενισχύει την ανάπτυξη συλλογικών σχέσεων και δεξιοτήτων συνεργασίας.

Η συμμετοχή σε μια θεατρική ομάδα ή θεατρικό εργαστήριο, προϋποθέτει επικοινωνία, εμπιστοσύνη, αλληλεπίδραση και κοινή δημιουργική προσπάθεια, καθώς οι θεατρικές τεχνικές και τα βιωματικά εργαστήρια συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ομαδικότητας και της ενεργητικής συμμετοχής, ενισχύοντας τη δημιουργική έκφραση των συμμετεχόντων (Γκόβας, 2002: 18-22).

Η σχέση θεάτρου και κοινωνικής ενδυνάμωσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις περιπτώσεις ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Οι καλλιτεχνικές δράσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδίο αναγνώρισης, ορατότητας και κοινωνικής συμμετοχής για άτομα που συχνά βιώνουν αποκλεισμό ή κοινωνικό στιγματισμό. Η Belfiore (2002), επισημαίνει ότι η συμμετοχή στις τέχνες μπορεί να ενισχύσει την κοινωνική αυτοπεποίθηση και να δημιουργήσει νέες μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αν και υπογραμμίζει την ανάγκη αποφυγής απλουστευτικών αντιλήψεων σχετικά με την «αυτόματη» κοινωνική επίδραση της τέχνης.

Συνεπώς, το θέατρο λειτουργεί ως πολυδιάστατο εργαλείο κοινωνικής ένταξης, καθώς συνδυάζει καλλιτεχνική δημιουργία, συμμετοχική εμπειρία και κοινωνική παρέμβαση. Η συμβολή του στην ανάπτυξη της αυτοέκφρασης, της συλλογικότητας και της κοινωνικής ενδυνάμωσης, καθιστά τις θεατρικές δράσεις ιδιαίτερα σημαντικές σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού, όπως τα σωφρονιστικά ιδρύματα. Καθώς οι κρατούμενοι αποτελούν μια κοινωνική ομάδα που βιώνει έντονο θεσμικό και κοινωνικό αποκλεισμό, οι δυνατότητες συμμετοχής τους σε πολιτιστικές δράσεις είναι συχνά περιορισμένες. Η ανάπτυξη θεατρικών δράσεων στις φυλακές δημιουργεί δυνατότητες δημιουργικής έκφρασης, επικοινωνίας και συμμετοχής σε συλλογικές πολιτιστικές διαδικασίες (Balfour, 2004: 25-28)

1.4 Θέατρο και σωφρονιστικό σύστημα

Η σχέση μεταξύ θεάτρου και σωφρονιστικού συστήματος αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό πεδίο του εφαρμοσμένου θεάτρου και της πολιτιστικής παρέμβασης. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, θεατρικές δράσεις έχουν αναπτυχθεί σε σωφρονιστικά ιδρύματα πολλών χωρών, με στόχο την κοινωνική ενδυνάμωση, την καλλιτεχνική έκφραση και τη διευκόλυνση της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων.

Το θέατρο στις φυλακές δεν αντιμετωπίζεται πλέον αποκλειστικά ως ψυχαγωγική δραστηριότητα, αλλά ως εργαλείο κοινωνικής συμμετοχής, εκπαίδευσης και προσωπικού μετασχηματισμού (Balfour, 2013: 14-18).

Το σωφρονιστικό σύστημα, συνιστά έναν ιδιαίτερο κοινωνικό και θεσμικό χώρο, στον οποίο κυριαρχούν ο περιορισμός, η επιτήρηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Ο Goffman (1961), μέσα από τη θεωρία των «ολικών ιδρυμάτων» (total institutions), υποστηρίζει ότι τα ιδρύματα όπως οι φυλακές, επιδρούν καθοριστικά στην προσωπική ταυτότητα των

εγκλείστων, περιορίζοντας την ατομική αυτονομία και αναδιαμορφώνοντας τις κοινωνικές τους σχέσεις (Goffman, 1961: 11-18). Οι πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δράσεις αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο αυτό, καθώς δημιουργούν δυνατότητες προσωπικής έκφρασης και προσωρινής υπέρβασης της ιδρυματικής πραγματικότητας.

Η ανάπτυξη θεατρικών προγραμμάτων σε φυλακές συνδέεται άμεσα με τις αρχές του εφαρμοσμένου θεάτρου και της πολιτιστικής δημοκρατίας. Η θεατρική πράξη μπορεί να λειτουργήσει ως διαδικασία χειραφέτησης και ενδυνάμωσης των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να εκφράσουν βιώματα, συναισθήματα και κοινωνικές εμπειρίες που συχνά παραμένουν αποσιωπημένες (Boal, 2000: 139-144). Έτσι, η θεατρική διαδικασία δημιουργεί έναν χώρο διαλόγου και συλλογικής έκφρασης μέσα σε ένα αυστηρά ελεγχόμενο περιβάλλον. Σημαντική διάσταση του θεάτρου στις φυλακές, αποτελεί επίσης και η συμβολή του στην ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση των κρατουμένων. Σύμφωνα με τους Παπαδοπούλου και Τσιάρα (2021), οι θεατρικές δράσεις στα ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα συμβάλλουν στην ανάπτυξη της αυτογνωσίας, στη βελτίωση της διαπροσωπικής επικοινωνίας και στη μείωση της κοινωνικής απομόνωσης των συμμετεχόντων (2021: 118-121). Η θεατρική εμπειρία λειτουργεί ως πεδίο αναστοχασμού και συλλογικής εμπειρίας, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να επαναπροσδιορίσουν στοιχεία της προσωπικής και κοινωνικής τους ταυτότητας. Παράλληλα, το θέατρο στις φυλακές συνδέεται με τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης. Ο Hughes (2005), αναφέρει ότι η συμμετοχή σε καλλιτεχνικά προγράμματα, μπορεί να συμβάλλει στη δημιουργία νέων μορφών κοινωνικής συμπεριφοράς και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που σχετίζονται με τη συνεργασία, την υπευθυνότητα και τη συλλογική λειτουργία (2005: 91-96). Οι δεξιότητες αυτές θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικές για τη διαδικασία επανένταξης των κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους.

Επιπλέον, αρκετές έρευνες έχουν εξετάσει τη σχέση μεταξύ πολιτιστικών δράσεων και μείωσης της υποτροπής. Οι Smejda και Taylor (2017) υποστηρίζουν ότι η συστηματική συμμετοχή κρατουμένων σε θεατρικά και καλλιτεχνικά προγράμματα μπορεί να επηρεάσει θετικά τη συμπεριφορά και την κοινωνική προσαρμογή τους, μειώνοντας τις πιθανότητες επαναλαμβανόμενης παραβατικότητας (2017: 24-27). Παρότι η αξιολόγηση τέτοιων

επιδράσεων παραμένει σύνθετη, η διεθνής βιβλιογραφία αναγνωρίζει ευρέως τη συμβολή των καλλιτεχνικών δράσεων στη διαδικασία κοινωνικής ενδυνάμωσης.

Ωστόσο, η ανάπτυξη πολιτιστικών προγραμμάτων εντός σωφρονιστικών ιδρυμάτων, συνοδεύεται από σημαντικές προκλήσεις και περιορισμούς. Ζητήματα ασφαλείας, γραφειοκρατίας, περιορισμένης πρόσβασης και θεσμικών δυσκολιών επηρεάζουν άμεσα τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των δράσεων (Balfour, 2013: 44-47). Οι καλλιτεχνικές ομάδες καλούνται να λειτουργήσουν μέσα σε ένα αυστηρά ελεγχόμενο πλαίσιο, το οποίο συχνά περιορίζει την ευελιξία και τη διάρκεια των προγραμμάτων. Η πολιτιστική διαχείριση τέτοιων δράσεων, απαιτεί επομένως, διατομεακή συνεργασία μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών, σωφρονιστικών υπηρεσιών, κοινωνικών φορέων και εκπαιδευτικών δομών. Ο σχεδιασμός πολιτιστικών προγραμμάτων σε ειδικά περιβάλλοντα, προϋποθέτει κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του πεδίου, σαφή καθορισμό στόχων και συνεχή προσαρμογή στις ανάγκες των συμμετεχόντων (Χαμουζά, 2003: 66-70). Ενώ, η αποτελεσματικότητα των δράσεων, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα των συνεργασιών και τη σταθερότητα της οργανωτικής υποστήριξης.

Στην ελληνική πραγματικότητα, οι θεατρικές δράσεις σε σωφρονιστικά ιδρύματα παραμένουν σχετικά περιορισμένες σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία παρατηρείται αυξανόμενο ενδιαφέρον από δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς και κοινωνικούς φορείς για την ανάπτυξη πολιτιστικών παρεμβάσεων σε φυλακές. Η συμμετοχή οργανισμών όπως το Εθνικό Θέατρο και το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, αντανακλά τη σταδιακή ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της πολιτιστικής πολιτικής στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συνεργασία πολιτιστικών οργανισμών με δομές απεξάρτησης και κοινωνικής υποστήριξης, καθώς οι θεατρικές δράσεις συχνά συνδέονται με ευρύτερες διαδικασίες κοινωνικής αποκατάστασης και ψυχοκοινωνικής ενδυνάμωσης.

Οι δράσεις αυτές δεν περιορίζονται στην καλλιτεχνική παραγωγή, αλλά εντάσσονται σε ένα συνολικότερο πλαίσιο κοινωνικής παρέμβασης και πολιτιστικής συμμετοχής.

Η ανάλυση του κεφαλαίου, ανέδειξε ότι η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική υπερβαίνει τα όρια της παραδοσιακής πολιτιστικής διαχείρισης και συνδέεται με ζητήματα κοινωνικής συμμετοχής, πολιτιστικής δημοκρατίας και κοινωνικής ένταξης. Οι δημόσιοι πολιτιστικοί

οργανισμοί καλούνται να λειτουργούν, όχι μόνο ως φορείς καλλιτεχνικής παραγωγής, αλλά και ως θεσμοί κοινωνικής παρέμβασης, σχεδιάζοντας δράσεις που απευθύνονται σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες βρίσκονται σε συνθήκες αποκλεισμού ή περιορισμένης πολιτιστικής πρόσβασης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το θέατρο αναδεικνύεται ως ιδιαίτερα σημαντικό εργαλείο κοινωνικής ενδυνάμωσης και συμμετοχής.

Οι θεωρίες του εφαρμοσμένου θεάτρου και οι πρακτικές θεατρικής παρέμβασης σε σωφρονιστικά ιδρύματα καταδεικνύουν ότι η καλλιτεχνική δημιουργία μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της αυτοέκφρασης, της συλλογικότητας και της κοινωνικής επικοινωνίας των κρατουμένων. Παράλληλα, η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι οι θεατρικές δράσεις στις φυλακές μπορούν να λειτουργήσουν ως πεδία ψυχοκοινωνικής ενδυνάμωσης και πολιτιστικής συμμετοχής, παρά τις σημαντικές οργανωτικές και θεσμικές δυσκολίες που συχνά παρουσιάζονται. Στην ελληνική πραγματικότητα, οι θεατρικές δράσεις σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες έχουν αναπτυχθεί κυρίως εθελοντικά, ή μέσω πρωτοβουλιών πολιτιστικών οργανισμών, εκπαιδευτικών φορέων και κοινωνικών δομών. Η ανάπτυξη δράσεων σε σωφρονιστικά ιδρύματα παραμένει περιορισμένη αλλά παρουσιάζει αυξανόμενο ενδιαφέρον κατά τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μέσα από συνεργασίες μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών και κοινωνικών φορέων. Η τάση αυτή αντανακλά τη σταδιακή ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της πολιτιστικής πολιτικής και της πολιτιστικής διαχείρισης στην Ελλάδα.

1.4.1 Το θεσμικό πλαίσιο πολιτιστικών δράσεων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης

Πέρα από τη διεθνή θεωρητική συζήτηση γύρω από το εφαρμοσμένο θέατρο και τη λειτουργία του θεάτρου σε σωφρονιστικά περιβάλλοντα, η ανάπτυξη αντίστοιχων δράσεων στην Ελλάδα εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο νομικό και θεσμικό πλαίσιο, το οποίο αξίζει να παρουσιαστεί προκειμένου να κατανοηθεί το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί το Εθνικό Θέατρο.

Ο βασικός νομοθετικός κορμός που διέπει τη λειτουργία των ελληνικών καταστημάτων κράτησης είναι ο Σωφρονιστικός Κώδικας (Ν. 2776/1999, ΦΕΚ 291/Α/1999), ο οποίος έχει τροποποιηθεί επανειλημμένα τις τελευταίες δεκαετίες. Ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα

έρευνα παρουσιάζει το άρθρο 34 του νόμου, σύμφωνα με το οποίο όλοι οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα στην εντός του καταστήματος μόρφωση, άθληση, πολιτιστικές δραστηριότητες και δημιουργική απασχόληση. Η διάταξη αυτή παρέχει το ρητό νομικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη πολιτιστικών παρεμβάσεων εντός σωφρονιστικών καταστημάτων, κατοχυρώνοντας την πολιτιστική συμμετοχή ως δικαίωμα και όχι ως προαιρετική παροχή. Παράλληλα, το άρθρο 35 του ίδιου νόμου αφορά την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων, προβλέποντας ότι η εκπαίδευση αποβλέπει στην απόκτηση ή συμπλήρωση εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων, καθώς και στην επαγγελματική κατάρτιση, λειτουργώντας μέσα στο κατάστημα -όπου είναι δυνατό- σχολικές μονάδες. Η συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη συνδέεται άμεσα με το αντικείμενο της παρούσας έρευνας, καθώς θεσμοθετεί τη λειτουργία εκπαιδευτικών δομών εντός των καταστημάτων κράτησης, δημιουργώντας το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη πολιτιστικών και εκπαιδευτικών παρεμβάσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού Ι, όπου υλοποιήθηκαν δράσεις του Εθνικού Θεάτρου, αναδεικνύοντας τη συμπληρωματική σχέση μεταξύ εκπαίδευσης, πολιτισμού και σωφρονισμού.

Σε διοικητικό επίπεδο, η εποπτεία των σωφρονιστικών καταστημάτων υπάγεται στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, μετά τη μεταφορά αρμοδιοτήτων από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, που προβλέφθηκε σε μεταγενέστερες τροποποιήσεις του Κώδικα (σχετικές τροποποιήσεις άρθρου 34 ν. 2776/1999). Στο πλαίσιο αυτό, η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής αποτελεί τον κεντρικό διοικητικό φορέα ο οποίος συντονίζει, εγκρίνει και εποπτεύει τις παρεμβάσεις τρίτων φορέων, όπως πολιτιστικών οργανισμών, εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων. Κατά συνέπεια, η συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου με τη ΓΓΑΠ δεν αποτέλεσε μια αποσπασματική διοικητική επιλογή, αλλά εντάχθηκε στις θεσμικές αρμοδιότητες της Γενικής Γραμματείας, η οποία διασφαλίζει τον σχεδιασμό, την έγκριση και την εποπτεία αντίστοιχων παρεμβάσεων στο σωφρονιστικό σύστημα.

Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί ότι ο Σωφρονιστικός Κώδικας έχει υποστεί σημαντικές νομοθετικές αναθεωρήσεις τα τελευταία χρόνια, οι οποίες αποτυπώνουν μια σταδιακή μετατόπιση από μια προσέγγιση που εστιάζει αποκλειστικά στον εγκλεισμό, προς ένα περισσότερο ανθρωποκεντρικό μοντέλο σωφρονισμού. Στο πλαίσιο αυτό, δίνεται αυξημένη

έμφαση στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και άλλων δημιουργικών δραστηριοτήτων που ενισχύουν την προσωπική ανάπτυξη των κρατουμένων και προετοιμάζουν την κοινωνική τους επανένταξη. Η εξέλιξη αυτή καθιστά ιδιαίτερα επίκαιρη την παρούσα έρευνα, καθώς οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ μπορούν να ερμηνευθούν, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής των αρχών που προωθεί το σύγχρονο θεσμικό πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος.

Συνοψίζοντας, οι δράσεις του Εθνικού Θεάτρου σε καταστήματα κράτησης, δεν αποτελούν μια απομονωμένη πολιτιστική πρωτοβουλία, αλλά εντάσσονται σε ένα ευρύτερο νομικό και θεσμικό πλαίσιο, το οποίο αναγνωρίζει την πολιτιστική συμμετοχή ως ουσιαστική συνιστώσα της σωφρονιστικής διαδικασίας και προβλέπει τη συνεργασία μεταξύ δημόσιων φορέων και πολιτιστικών οργανισμών για την ανάπτυξη αντίστοιχων παρεμβάσεων. Το θεσμικό αυτό πλαίσιο, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την υλοποίηση δράσεων που συνδυάζουν την πολιτιστική έκφραση με την εκπαίδευση, την προσωπική ανάπτυξη και την προετοιμασία των κρατουμένων για την κοινωνική τους επανένταξη.

Το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε, αποτελεί τη βάση για τη μελέτη της πολιτιστικής πολιτικής, της διοικητικής διαχείρισης και του κοινωνικού αντικτύπου των συγκεκριμένων προγραμμάτων. Στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζεται αναλυτικότερα ο ρόλος του Εθνικού Θεάτρου ως εθνικού πολιτιστικού φορέα, καθώς και η ανάπτυξη των κοινωνικών του δράσεων στο πεδίο του σωφρονιστικού συστήματος.

Κεφάλαιο 2

Το Εθνικό Θέατρο

2.1 Το Εθνικό Θέατρο ως εθνικός πολιτιστικός φορέας

Το Εθνικό Θέατρο (ΕΘ) αποτελεί τον σημαντικότερο δημόσιο θεατρικό οργανισμό της Ελλάδας και έναν από τους βασικότερους φορείς άσκησης πολιτιστικής πολιτικής του ελληνικού κράτους. Από την ίδρυσή του έως σήμερα, ο οργανισμός συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση της θεατρικής παιδείας, την ανάπτυξη της ελληνικής θεατρικής παραγωγής και την προώθηση της πολιτιστικής δραστηριότητας στο ευρύ κοινό. Ο δημόσιος χαρακτήρας του, προσδίδει στο Εθνικό Θέατρο ιδιαίτερη θεσμική βαρύτητα, καθώς δε λειτουργεί αποκλειστικά ως καλλιτεχνικός οργανισμός αλλά και ως πολιτιστικός θεσμός με κοινωνική αποστολή.

Η ίδρυση του Εθνικού Θεάτρου το 1930, συνδέθηκε με τη συγκρότηση της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας και τη δημιουργία ενός κρατικού θεσμού που θα προωθούσε την καλλιτεχνική δημιουργία και τη διάδοση της θεατρικής τέχνης στην ελληνική κοινωνία. Σύμφωνα με τη Ζορμπά (2014), οι εθνικοί πολιτιστικοί οργανισμοί λειτουργούν ως βασικοί μηχανισμοί άσκησης πολιτιστικής πολιτικής, καθώς μέσω αυτών το κράτος διαμορφώνει στρατηγικές πολιτιστικής ανάπτυξης και πολιτιστικής συμμετοχής (Ζορμπά, 2014: 64-67). Στην περίπτωση του ΕΘ, ο θεσμικός αυτός ρόλος συνδυάζεται με την υποχρέωση παραγωγής πολιτιστικού έργου υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας, αλλά και με την ευρύτερη κοινωνική αποστολή της πολιτιστικής προσβασιμότητας.

Η λειτουργία του ΕΘ ως δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού, συνδέεται άμεσα με τις σύγχρονες θεωρίες πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικής δημοκρατίας. Οι δημόσιοι πολιτιστικοί θεσμοί οφείλουν να διαθέτουν κοινωνική νομιμοποίηση, η οποία δεν προκύπτει μόνο από την καλλιτεχνική αξία του έργου τους, αλλά και από τη δυνατότητά τους να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές ανάγκες και να ενισχύουν τη συμμετοχή των πολιτών στον πολιτισμό (Holden, 2006: 21-24). Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να

αναπτύξουν δράσεις, που διευρύνουν την πρόσβαση στον πολιτισμό και απευθύνονται σε κοινωνικές ομάδες που συχνά αποκλείονται από την πολιτιστική δραστηριότητα.

Η κοινωνική διάσταση της λειτουργίας του Εθνικού Θεάτρου ενισχύθηκε ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες, στο πλαίσιο της ευρύτερης μετατόπισης της πολιτιστικής πολιτικής προς μοντέλα κοινωνικής συμμετοχής και πολιτιστικής συμπερίληψης. Όπως επισημαίνει η Κόνσολα (2006), η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική δεν περιορίζεται στη διαχείριση πολιτιστικών αγαθών, αλλά επεκτείνεται στην ανάπτυξη κοινωνικών πολιτιστικών παρεμβάσεων και δράσεων πολιτιστικής ένταξης και οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να λειτουργούν ως φορείς κοινωνικής συνοχής και πολιτιστικής δημοκρατίας (Κόνσολα, 2006: 102-105).

Σημαντικό στοιχείο της πολιτιστικής στρατηγικής του Εθνικού Θεάτρου, αποτελεί η ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων που απευθύνονται σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Η ενίσχυση της κοινωνικής προσβασιμότητας στον πολιτισμό, συνδέεται με τη σταδιακή υιοθέτηση μοντέλων πολιτιστικής διαχείρισης με κοινωνικό πρόσημο, στα οποία η πολιτιστική δραστηριότητα αντιμετωπίζεται ως εργαλείο κοινωνικής συμμετοχής και ενδυνάμωσης (Παπαγεωργίου, 2011: 88-91). Μέσα από αυτό το πλαίσιο, το ΕΘ ανέπτυξε κατά την τελευταία δεκαετία ένα σύνολο κοινωνικών και καλλιτεχνικών δράσεων που στόχευαν στην προσέγγιση κοινοτήτων με περιορισμένη πρόσβαση στον πολιτισμό.

Οι σύγχρονες διεθνείς τάσεις, που συνδέουν τον πολιτισμό με την κοινωνική συνοχή και την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, δεν άφησαν ανεπηρέαστη την πολιτιστική πολιτική του ΕΘ, επηρεάζοντας σημαντικά τον τρόπο σχεδιασμού και αξιολόγησης των πολιτιστικών προγραμμάτων, ιδιαίτερα όταν αυτά απευθύνονται σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες.

Στην περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου, η κοινωνική αυτή διάσταση, εκφράστηκε μέσα από την ανάπτυξη ειδικών κοινωνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων σε χώρους όπως νοσοκομεία, δομές φιλοξενίας, κέντρα απεξάρτησης και σωφρονιστικά ιδρύματα. Οι δράσεις αυτές συνδέονται με την έννοια της πολιτιστικής δημοκρατίας και της ισότιμης πρόσβασης στον πολιτισμό, καθώς επιχειρούν να μεταφέρουν την καλλιτεχνική εμπειρία σε πληθυσμούς που παραδοσιακά αποκλείονται από τη θεατρική δραστηριότητα. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η ανάπτυξη δράσεων στα Κέντρα Κράτησης κατά την περίοδο 2015-2025.

Οι δράσεις αυτές εντάσσονται σε μια ευρύτερη στρατηγική πολιτιστικής παρέμβασης με κοινωνικό χαρακτήρα, μέσω της οποίας το Εθνικό Θέατρο επιχείρησε να αναδείξει τον ρόλο της θεατρικής τέχνης ως εργαλείου κοινωνικής ενδυνάμωσης και πολιτιστικής συμμετοχής. Η ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων προϋποθέτει όχι μόνο καλλιτεχνικό σχεδιασμό, αλλά και αποτελεσματική πολιτιστική διαχείριση, διατομεακές συνεργασίες και προσαρμογή στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας των σωφρονιστικών ιδρυμάτων.

Παράλληλα, οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ συνδέονται με τη σταδιακή μετάβαση από το παραδοσιακό μοντέλο του κρατικού πολιτιστικού οργανισμού, σε ένα πιο ανοιχτό και συμμετοχικό μοντέλο πολιτιστικής λειτουργίας. Σύμφωνα με τον McGuigan (2004), οι σύγχρονοι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να ανταποκρίνονται στις κοινωνικές μεταβολές και να αναπτύσσουν πολιτιστικές στρατηγικές που προάγουν τη συμμετοχή, τη συμπερίληψη και τον κοινωνικό διάλογο (McGuigan, 2004: 53-57). Στο πλαίσιο αυτό, το ΕΘ επιχείρησε να ενσωματώσει κοινωνικές και εκπαιδευτικές δράσεις στη συνολική πολιτιστική στρατηγική του, έχοντας στοιχεία πολιτιστικής διαχείρισης με κοινωνικό πρόσημο. Σύμφωνα με την Κόνσολα (2006), η πολιτιστική διαχείριση στους δημόσιους οργανισμούς δεν αφορά μόνο την οργάνωση καλλιτεχνικών παραγωγών, αλλά και τον σχεδιασμό πολιτιστικών στρατηγικών κοινωνικής συμμετοχής. Μέσα από αυτή τη λογική, το ΕΘ επιχείρησε να επεκτείνει την παρουσία του πέρα από τους παραδοσιακούς θεατρικούς χώρους και να αναπτύξει παρεμβάσεις σε κοινωνικά και θεσμικά περιβάλλοντα αποκλεισμού.

Η εξωστρέφεια αυτή αποτυπώθηκε τόσο στον καλλιτεχνικό προγραμματισμό όσο και στις κοινωνικές δράσεις του οργανισμού. Σε επίσημες ανακοινώσεις και απολογισμούς του Εθνικού Θεάτρου, υπογραμμίζεται η έμφαση στην κοινωνική συμπερίληψη, στην προσβασιμότητα και στη σύνδεση του θεάτρου με ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Στον απολογισμό της περιόδου 2022-2025, ο καλλιτεχνικός διευθυντής Γιάννης Μόσχος, αναφέρει ότι το Εθνικό Θέατρο επιδίωξε να λειτουργήσει ως «ένα θέατρο ανοιχτό, με έμφαση στην εξωστρέφεια, τη συμπερίληψη και τη μέριμνα για κοινωνικές δράσεις» (Εθνικό θέατρο-Απολογισμός Τριετίας 2022-2025, 2025). Η συγκεκριμένη τοποθέτηση αποτυπώνει τη στρατηγική κατεύθυνση του οργανισμού, προς ένα περισσότερο κοινωνικά ενεργό μοντέλο πολιτιστικής λειτουργίας. Η κοινωνική αυτή διάσταση συνδέεται και με τη διεθνή συζήτηση γύρω από τον κοινωνικό ρόλο των πολιτιστικών οργανισμών. Οι Belfiore και Bennett (2008),

επισημαίνουν ότι οι σύγχρονοι δημόσιοι πολιτιστικοί φορείς καλούνται πλέον να τεκμηριώνουν όχι μόνο την καλλιτεχνική, αλλά και την κοινωνική αξία των δράσεών τους.

Η λειτουργία του ΕΘ ως εθνικού πολιτιστικού φορέα, δεν περιορίζεται μόνο στην παραγωγή θεατρικών παραστάσεων υψηλού καλλιτεχνικού επιπέδου. Αντίθετα, επεκτείνεται στη διαμόρφωση πολιτιστικών πρακτικών κοινωνικής παρέμβασης και πολιτιστικής συμμετοχής, ιδιαίτερα σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού. Η ανάπτυξη δράσεων σε σωφρονιστικά ιδρύματα, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μετατόπισης προς ένα πιο κοινωνικά προσανατολισμένο μοντέλο πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικής διαχείρισης, το οποίο θα εξεταστεί αναλυτικότερα στις επόμενες ενότητες της εργασίας.

2.2 Οι κοινωνικές δράσεις στο στρατηγικό πλάνο του Εθνικού Θεάτρου.

Κατά την τελευταία δεκαετία, το Εθνικό Θέατρο ανέπτυξε ένα διευρυμένο πλαίσιο κοινωνικών και πολιτιστικών δράσεων, ενσωματώνοντας σταδιακά στον στρατηγικό του σχεδιασμό πρακτικές κοινωνικής συμμετοχής, πολιτιστικής δημοκρατίας και πολιτιστικής προσβασιμότητας. Η μετατόπιση αυτή συνδέεται με τις ευρύτερες εξελίξεις της σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής, σύμφωνα με τις οποίες οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να λειτουργούν όχι μόνο ως φορείς καλλιτεχνικής παραγωγής αλλά και ως μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής και κοινωνικής ένταξης (Hadley & Belfiore, 2018: 218-223). Η κοινωνική στρατηγική του οργανισμού, αναπτύχθηκε κυρίως μέσω του Μικρού Εθνικού και των κοινωνικών δράσεων του οργανισμού, οι οποίες επικεντρώθηκαν στη σύνδεση του θεάτρου με κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν αποκλεισμό ή περιορισμένη πρόσβαση στον πολιτισμό. Σύμφωνα με επίσημο site του Εθνικού Θεάτρου, οι κοινωνικές δράσεις βασίζονται στην έννοια της συμπερίληψης, την αλληλεγγύη και την πίστη στη θεραπευτική και κοινωνική λειτουργία του θεάτρου (Εθνικό Θέατρο, 2025).

Στο πλαίσιο αυτό, οι δράσεις που αναπτύχθηκαν περιλάμβαναν προγράμματα σε νοσοκομεία, δράσεις σε σχολεία, εργαστήρια σε δομές προσφύγων, προγράμματα σε μονάδες απεξάρτησης, καθώς και θεατρικές παρεμβάσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα. Η ανάπτυξη αυτών των προγραμμάτων αντανάκλα τη σταδιακή μετάβαση από ένα παραδοσιακό μοντέλο πολιτιστικής διαχείρισης, επικεντρωμένο αποκλειστικά στην παραγωγή παραστάσεων, προς

ένα περισσότερο συμμετοχικό και κοινωνικά προσανατολισμένο μοντέλο λειτουργίας. Σύμφωνα με τον McGuigan (2004), οι σύγχρονοι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να σχεδιάζουν πολιτιστικές στρατηγικές που προωθούν τη συμμετοχή, την πολιτιστική πρόσβαση και την κοινωνική συνοχή.

Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε το πρόγραμμα «Επισκεπτήριο», το οποίο σχεδιάστηκε με στόχο τη μεταφορά της θεατρικής εμπειρίας σε άτομα που αδυνατούν να προσεγγίσουν τους συμβατικούς θεατρικούς χώρους (Εθνικό Θέατρο, 2024). Το πρόγραμμα περιελάμβανε παρεμβάσεις σε νοσοκομεία, σε δομές κοινωνικής φροντίδας. Η φιλοσοφία του προγράμματος βασίστηκε στη λογική του portable theatre, δηλαδή ευέλικτων και φορητών θεατρικών παραγωγών που μπορούν να παρουσιαστούν σε μη θεατρικούς χώρους. Η επιλογή αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τη σκοπιά της πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς οι πολιτιστικές παρεμβάσεις σε ειδικά περιβάλλοντα απαιτούν εξειδικευμένο σχεδιασμό, λειτουργική προσαρμοστικότητα και κατανόηση των θεσμικών περιορισμών του κάθε πλαισίου (Χαμουζά, 2003: 72-75). Η ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων, είναι συνδεδεμένη επίσης, με τη λογική της πολιτιστικής δημοκρατίας, οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να διαμορφώνουν πολιτιστικές πολιτικές που να απευθύνονται σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα και όχι αποκλειστικά σε ήδη πολιτισμικά ενεργές κοινωνικές ομάδες (Holden, 2006: 34-38).

Κατά τη χρονική περίοδο 2015-2025, η στρατηγική διοίκηση του Εθνικού Θεάτρου προχώρησε σε μια ριζική οργανωσιακή αναδιάρθρωση, με σκοπό να δώσει μόνιμη θεσμική στέγη στις κοινωνικές παρεμβάσεις του. Όπως καταγράφεται στις απολογιστικές εκθέσεις του οργανισμού, οι δράσεις αυτές μετακινήθηκαν από το επίπεδο των αποσπασματικών, εθελοντικών πρωτοβουλιών μεμονωμένων καλλιτεχνών και εντάχθηκαν οργανικά στο οργανόγραμμα του φορέα μέσω της ίδρυσης του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων (Εθνικό Θέατρο, 2020). Το τμήμα αυτό, σχεδίασε και υλοποίησε ένα πολυδιάστατο πλέγμα προγραμμάτων εφαρμοσμένου θεάτρου, στοχεύοντας σε διαφορετικές ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Οι κύριοι άξονες των κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου κατά την εξεταζόμενη δεκαετία συνοψίζονται στον παρακάτω Πίνακα

Πίνακας 2.1 Κοινωνικές δράσεις Εθνικού Θεάτρου

Όνομα Δράσης	Κατηγορία Προγράμματος	Ομάδα Στόχος	Πλαίσιο Υλοποίησης	Στόχοι και Οφέλη
Επισκεπτήριο / Πολιτιστική Συνταγογράφηση	Ειδικά προγράμματα / Επισκέψεις καλλιτεχνών	Νοσηλευόμενοι (παιδιά, ογκολογικοί ασθενείς, χρονίως πάσχοντες)	Νοσοκομεία, παιδιατρικές κλινικές, ογκολογικές μονάδες, μονάδες νυχτικής υγείας	Ψυχολογική υποστήριξη και βελτίωση ποιότητας ζωής μέσω της τέχνης
65 και άνω	Θεατρικά εργαστήρια και ομάδες αφήγησης	Ηλικιωμένοι (Τρίτη Ηλικία)	Οίκοι ευγηρίας και Λέσχες Φιλίας	Καταπολέμηση κοινωνικής απομόνωσης και ενίσχυση ενεργού γήρανσης
Διαπολιτισμικά εργαστήρια / Θεατρικό Εργαστήριο για νεαρούς πρόσφυγες	Εργαστήρια δημιουργικής γραφής και θεάτρου	Πρόσφυγες, μετανάστες και ασυνόδευτα ανήλικα	Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων	Κοινωνική ενσωμάτωση, εκμάθηση γλώσσας, διαχείριση τραύματος και κοινωνική ένταξη
Θεατρικές ομάδες σε χώρους εγκλεισμού / ΕΠΑΚ (Εργαστήρια Προσωπικής Ανάπτυξης)	Λειτουργία σταθερών ομάδων και εργαστηρίων	Κρατούμενοι και άτομα σε απεξάρτηση	Καταστήματα Κράτησης και κέντρα απεξάρτησης	Προσωπική ανάπτυξη και κοινωνική επανένταξη
Προγράμματα Ψυχικής Υγείας	Συνεργασίες / Θεατρική έκφραση	Άτομα με ψυχικές διαταραχές ή νοητική υστέρηση	Ψυχιατρικές δομές και κέντρα ημέρας	Έκφραση, αποστιγματισμός και κοινωνική αποκατάσταση
Το θέατρο στο νέο σχολείο	Σχολικά θεατρικά σεμινάρια	Μαθητές (συμπεριλαμβανομένης της ειδικής αγωγής)	Σχολεία	Εκπαίδευση και συμπερίληψη
Αφήγηση παραμυθιών	Αφήγηση	Παιδιά σε δομές, ορφανά, παιδιά με αναπηρία	Δομές, ορφανοτροφεία, σπίτια φιλοξενίας	Συναισθηματική στήριξη παιδιών χωρίς φροντίδα
Θέατρο express	Παραστάσεις (Λεωφορείο)	Θεατές με περιορισμένη πρόσβαση στο θέατρο	Δημόσιοι χώροι / Περιοδεία	Προσβασιμότητα στον πολιτισμό
Εργαστήρια για κάθε ηλικία	Εκπαιδευτικά θεατρικά εργαστήρια	Παιδιά προσχολικής ηλικίας έως ενήλικες	Εκπαιδευτικοί χώροι	Προώθηση διαγενεακής επαφής

Ιδια πηγή

Σε επίπεδο στρατηγικού σχεδιασμού και πολιτιστικής διαχείρισης, η ενσωμάτωση ενός διευρυμένου πλαισίου κοινωνικών προγραμμάτων στο ετήσιο επιχειρησιακό σχέδιο του Εθνικού Θεάτρου, αποτελεί μια συνειδητή στρατηγική επιλογή που εξυπηρετεί πολλαπλούς οργανωτικούς και κοινωνικούς στόχους. Η ανάπτυξη δράσεων που απευθύνονται σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, αντανακλά τη μετάβαση των σύγχρονων δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών, σε μοντέλα διοίκησης που συνδυάζουν την καλλιτεχνική αποστολή με τη δημιουργία κοινωνικής αξίας και τη δημόσια λογοδοσία. Τέτοιου είδους δράσεις, ενισχύουν την έννοια της κοινωνικής λογοδοσίας (Social accountability). Όπως επισημαίνει ο Chong (2010), οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να τεκμηριώνουν τη συνεισφορά τους στο κοινωνικό σύνολο, αποδεικνύοντας ότι οι δημόσιοι πόροι που διατίθενται για τη λειτουργία τους, μετατρέπονται σε ουσιαστική κοινωνική αξία (social value). Η πολιτιστική δραστηριότητα δεν αξιολογείται πλέον αποκλειστικά με αισθητικά ή

οικονομικά κριτήρια, αλλά και με βάση την ικανότητά της να ενισχύει την κοινωνική συνοχή, να προάγει τη συμμετοχή και να μειώνει τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Παράλληλα, οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ εντάσσονται στη στρατηγική της ανάπτυξης κοινού (audience development), η οποία αποτελεί βασικό άξονα της σύγχρονης πολιτιστικής διαχείρισης. Σύμφωνα με το Εθνικό Θέατρο (2020), στόχος του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων, είναι η προσέγγιση κοινωνικών ομάδων που βιώνουν συνθήκες αποκλεισμού και υπό διαφορετικές συνθήκες, δεν θα είχαν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με τη θεατρική τέχνη.. Η μεταφορά της θεατρικής εμπειρίας εκτός των συμβατικών θεατρικών σκηνών και η ανάπτυξη δράσεων σε νοσοκομεία, δομές φιλοξενίας, κέντρα απεξάρτησης και σωφρονιστικά καταστήματα, διευρύνει ουσιαστικά το κοινό του οργανισμού και ενισχύει την πολιτιστική προσβασιμότητα, βασική αρχή της πολιτιστικής δημοκρατίας. Σήμερα το τμήμα έχει συγχωνευθεί με το Μικρό Εθνικό.

Εξίσου σημαντική είναι η διάσταση της εξωστρέφειας και της δικτύωσης, καθώς η επιτυχής υλοποίηση σύνθετων κοινωνικών προγραμμάτων προϋποθέτει τη δημιουργία σταθερών συνεργασιών μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών, δημόσιων υπηρεσιών και φορέων της κοινωνίας των πολιτών. Όπως αναφέρουν η Γκανούλη και οι συνεργάτες της (2015), η ανάπτυξη διατομεακών συνεργασιών αποτελεί βασική συνιστώσα της σύγχρονης διοίκησης πολιτισμικών οργανισμών, καθώς ενισχύει το κοινωνικό κεφάλαιο (social capital), διευκολύνει την ανταλλαγή τεχνογνωσίας και αυξάνει τη βιωσιμότητα των πολιτιστικών παρεμβάσεων. Στην περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου, οι συνεργασίες με υπουργεία, σωφρονιστικές υπηρεσίες, θεραπευτικά προγράμματα, όπως το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, και άλλους κοινωνικούς φορείς αποτέλεσαν βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη και τη συνέχιση των κοινωνικών του δράσεων.

Συνολικά, η στρατηγική αυτή καταδεικνύει ότι οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου δεν αποτελούν παράλληλη ή συμπληρωματική δραστηριότητα, αλλά ενσωματώνονται οργανικά στον στρατηγικό σχεδιασμό και στην πολιτιστική πολιτική του οργανισμού. Μέσα από τη σύνδεση της καλλιτεχνικής δημιουργίας με τη δημόσια λογοδοσία, την ανάπτυξη νέων ακροατηρίων και τη διαμόρφωση ισχυρών δικτύων συνεργασίας, το ΕΘ αναδεικνύει τον ρόλο ενός σύγχρονου δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού, που ανταποκρίνεται στις

κοινωνικές προκλήσεις και συμβάλλει ενεργά στην προώθηση της πολιτιστικής συμμετοχής και της κοινωνικής συνοχής.

Σημαντική θέση στο στρατηγικό πλάνο του οργανισμού την εξεταζόμενη δεκαετία, κατείχαν οι δράσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα, καθώς οι φυλακές αντιμετωπίστηκαν ως χώροι κοινωνικού αποκλεισμού, όπου η πολιτιστική παρέμβαση μπορούσε να λειτουργήσει ως μέσο ενδυνάμωσης και κοινωνικής συμμετοχής. Η πολιτιστική παρέμβαση στις φυλακές οργανώθηκε μέσα από δύο βασικά μοντέλα, την παρουσίαση έτοιμων θεατρικών παραστάσεων εντός φυλακών και τη δημιουργία θεατρικών εργαστηρίων με ενεργή συμμετοχή κρατουμένων. Η διάκριση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αντιστοιχεί σε διαφορετικά επίπεδα πολιτιστικής συμμετοχής και διαφορετικές μορφές πολιτιστικής διαχείρισης.

Πίνακας 2.2

Μορφή Δράσης	Ρόλος Κρατουμένων	Βασικός Στόχος
Παρουσίαση θεατρικών παραγωγών	Θεατές	Πολιτιστική πρόσβαση
Θεατρικά εργαστήρια	Συνδημιουργοί	Ενδυνάμωση και συμμετοχή

Ιδία Πηγή

Οι δράσεις αυτές συνδέονται άμεσα με τη θεωρία του εφαρμοσμένου θεάτρου. Οι Prentki και Preston (2009), επισημαίνουν ότι το εφαρμοσμένο θέατρο λειτουργεί ως διαδικασία συμμετοχής, διαλόγου και συλλογικής έκφρασης, ιδιαίτερα σε κοινότητες που βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό. Παράλληλα, η πολιτιστική στρατηγική του οργανισμού συνδέεται με τη θεωρία του κοινωνικού αντικτύπου της τέχνης καθώς οι πολιτιστικές παρεμβάσεις χρησιμοποιούνται συχνά ως εργαλεία αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής (Belfiore, 2002: 95-97). Με την ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων σε Κέντρα Κράτησης, το ΕΘ φαίνεται να ενσωμάτωσε αυτή τη λογική, αντιμετωπίζοντας το θέατρο όχι μόνο ως αισθητική εμπειρία αλλά και ως εργαλείο κοινωνικής ενδυνάμωσης.

Η κοινωνική στρατηγική του οργανισμού ενισχύθηκε σημαντικά μέσα από συνεργασίες με κοινωνικούς και θεραπευτικούς φορείς (Εθνικό Θέατρο, 2025). Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η συνεργασία με το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, η οποία συνέδεσε την καλλιτεχνική δημιουργία, με την ψυχοκοινωνική υποστήριξη και τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης. Ιδιαίτερης σημασίας, είναι επίσης, το Μνημόνιο Συνεργασίας του 2022 μεταξύ των δύο φορέων, το οποίο στόχευε στην ανάπτυξη θεατρικών εργαστηρίων, στη δημιουργία μεικτών ομάδων και στην αξιοποίηση της τέχνης ως μέσου κοινωνικής επανένταξης (ΚΕΘΕΑ, 2022).

Η ανάπτυξη των κοινωνικών δράσεων πραγματοποιήθηκε ωστόσο, μέσα σε ένα σύνθετο οργανωτικό και θεσμικό πλαίσιο. Οι παρεμβάσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα απαιτούσαν ειδικό σχεδιασμό, συνεχή συντονισμό με τις διοικήσεις των φυλακών και προσαρμογή στους περιορισμούς ασφαλείας και λειτουργίας των ιδρυμάτων. Οι οργανωτικές αυτές δυσκολίες αποτελούν κρίσιμο στοιχείο της πολιτιστικής διαχείρισης των συγκεκριμένων προγραμμάτων και συνδέονται άμεσα με το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας. Παρά τις δυσκολίες, οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ, ανέδειξαν τη δυνατότητα ενός δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού να λειτουργήσει ως φορέας κοινωνικής παρέμβασης και πολιτιστικής συμμετοχής. Η πολιτιστική στρατηγική που αναπτύχθηκε κατά την περίοδο 2015-2025, μετατρέπει το θέατρο σε εργαλείο προσβασιμότητας και κοινωνικής ενδυνάμωσης.

2.2.1 Πολιτιστική πολιτική, προσβασιμότητα και κοινωνική συμμετοχή

Κατά την περίοδο 2015-2025, το Εθνικό Θέατρο ανέπτυξε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών και πολιτιστικών δράσεων, ενσωματώνοντας σταδιακά στον στρατηγικό του σχεδιασμό πρακτικές πολιτιστικής συμμετοχής, κοινωνικής παρέμβασης και πολιτιστικής προσβασιμότητας. Η μετατόπιση αυτή συνδέεται με τις σύγχρονες θεωρίες πολιτιστικής πολιτικής, σύμφωνα με τις οποίες οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται να λειτουργούν όχι μόνο ως φορείς καλλιτεχνικής παραγωγής αλλά και ως οργανισμοί κοινωνικής συνοχής και πολιτιστικής δημοκρατίας (Hadley & Belfiore, 2018· Holden, 2006). Η συγκεκριμένη προσέγγιση, αντανακλά τη σταδιακή μετάβαση από ένα παραδοσιακό μοντέλο πολιτιστικής διαχείρισης, που επικεντρωνόταν κυρίως στην παραγωγή θεατρικών παραστάσεων, προς ένα πιο συμμετοχικό μοντέλο πολιτιστικής λειτουργίας. Σύμφωνα με τον

McGuigan (2004), οι σύγχρονοι πολιτιστικοί οργανισμοί οφείλουν να αναπτύσσουν στρατηγικές που προάγουν την κοινωνική συμμετοχή και τη διεύρυνση της πολιτιστικής πρόσβασης. Η λογική αυτή, φαίνεται να επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο το ΕΘ διαμόρφωσε τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές του δράσεις κατά την τελευταία δεκαετία.

Η κοινωνική κατεύθυνση του οργανισμού αποτυπώνεται και στον επίσημο σχεδιασμό του, καθώς στην ιστοσελίδα του υπάρχει διακριτή ενότητα Κοινωνικές Δράσεις, όπου παρουσιάζονται οι δράσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα, δομές απεξάρτησης, νοσοκομεία και άλλα προγράμματα πολιτιστικής συμμετοχής (Εθνικό Θέατρο, 2025). Στην επίσημη παρουσίαση των δράσεων αυτών τονίζεται ότι βασικός στόχος είναι η συμπερίληψη, η αλληλεγγύη και η πίστη στη μεταμορφωτική δύναμη του θεάτρου. Τέτοιες δράσεις, εντάσσονται στη λογική της πολιτιστικής δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία ο πολιτισμός αντιμετωπίζεται ως κοινωνικό δικαίωμα και όχι ως προνόμιο συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (Holden, 2006). Όπως υποστηρίζει η Ζορμπά (2014), οι σύγχρονες πολιτιστικές πολιτικές μετατοπίζονται σταδιακά από την αποκλειστική ενίσχυση της καλλιτεχνικής παραγωγής, προς την ανάπτυξη κοινωνικών πολιτιστικών παρεμβάσεων και μηχανισμών πολιτιστικής συμμετοχής.

2.2.2 Το πρόγραμμα «Επισκεπτήριο», ως μοντέλο κοινωνικής πολιτιστικής παρέμβασης

Ιδιαίτερα σημαντική θέση στις κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου κατείχε το πρόγραμμα «Επισκεπτήριο», το οποίο σχεδιάστηκε με στόχο τη μεταφορά της θεατρικής εμπειρίας σε χώρους όπου η πρόσβαση στον πολιτισμό είναι περιορισμένη. Σύμφωνα με την επίσημη παρουσίαση του προγράμματος στην ιστοσελίδα του Εθνικού Θεάτρου (Εθνικό Θέατρο, 2024), το πρόγραμμα βασίστηκε σε μια μορφή «θεάτρου δωματίου», κατά την οποία επαγγελματίες ηθοποιοί παρουσίαζαν λογοτεχνικά έργα σε χώρους εκτός θεατρικών σκηνών, χρησιμοποιώντας κυρίως τη φωνή και το σώμα ως βασικά εκφραστικά μέσα. Η συγκεκριμένη μορφή παρέμβασης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς το μοντέλο portable theatre που υιοθετήθηκε, επέτρεψε την πραγματοποίηση παραστάσεων χωρίς την ανάγκη σύνθετου τεχνικού εξοπλισμού ή θεατρικών υποδομών. Η επιλογή αυτή αποτέλεσε στρατηγική προσαρμογής στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας των χώρων παρέμβασης. Το πρόγραμμα αυτό σχεδιάστηκε ως φορητή και ευέλικτη πολιτιστική παρέμβαση, με

δυνατότητα άμεσης εφαρμογής σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού. Η κοινωνική σημασία του προγράμματος αναδεικνύεται και μέσα από δηλώσεις συντελεστών του. Σε συνέντευξη που δημοσιεύθηκε σχετικά με τις δράσεις του προγράμματος σε σωφρονιστικά ιδρύματα, αναφέρεται ότι βασικός στόχος ήταν «να δημιουργηθεί μια ανθρώπινη συνάντηση μέσα από το θέατρο» και «να αλλάξει η εικόνα που έχει ο κρατούμενος για τον εαυτό του».¹

2.2.3 Θεατρικές δράσεις σε κέντρα κράτησης και κοινωνικός αντίκτυπος

Η ανάπτυξη θεατρικών δράσεων στα Κέντρα Κράτησης αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες μορφές κοινωνικής παρέμβασης του Εθνικού Θεάτρου κατά την περίοδο 2015–2025. Οι παρεμβάσεις αυτές συνδέθηκαν με την αντίληψη ότι η θεατρική τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο κοινωνικής ενδυνάμωσης, δημιουργικής έκφρασης και πολιτιστικής συμμετοχής. Σύμφωνα με την Belfiore (2002), η αξιοποίηση της τέχνης στο πλαίσιο κοινωνικών πολιτικών συνδέεται με την προσπάθεια αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής. Αντίστοιχα, οι Belfiore και Bennett (2008) υποστηρίζουν ότι οι πολιτιστικοί οργανισμοί καλούνται πλέον να τεκμηριώνουν όχι μόνο την αισθητική αλλά και την κοινωνική αξία των δράσεών τους. Στο πλαίσιο αυτό, το Εθνικό Θέατρο ανέπτυξε θεατρικά εργαστήρια και παραστάσεις σε σωφρονιστικά ιδρύματα, όπως το Ειδικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Νέων Αυλώνα, το Ειδικό Κέντρο Ψυχικής Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού, το Σωφρονιστικό Κατάστημα Γυναικών Ελαιώνα Θηβών το Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορυδαλλού Ι και άλλα.

Σύμφωνα με δημοσιευμένες αναφορές στον τύπο και δελτία τύπου του οργανισμού, οι δράσεις αυτές υλοποιήθηκαν σε συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, κοινωνικούς επιστήμονες και φορείς απεξάρτησης. Η συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου με το Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, δεν περιορίστηκε στην υλοποίηση μεμονωμένων θεατρικών εργαστηρίων, αλλά εντάχθηκε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτιστικών παρεμβάσεων εντός των καταστημάτων κράτησης. Η σημασία της συνεργασίας αυτής αποτυπώνεται και στην Έκθεση² της Βουλής των Ελλήνων (Βουλή, 2020: 40), όπου καταγράφεται ότι πραγματοποιήθηκε, εκπαιδευτικό σεμινάριο θεατρικής παιδείας στο

¹ συνέντευξη για δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στον Αυλώνα, clickatlife.Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορυδαλλού Igr

² ΕΚΘΕΣΗ ΙΗ΄-Α΄ (ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ) της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Σωφρονιστικού Συστήματος και Λοιπών Δομών Εγκλεισμού Κρατουμένων

Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, καθώς και εργαστήρια προσωπικής ανάπτυξης με βάση τις τεχνικές του θεάτρου, στο Κατάστημα Κράτησης Κορίνθου, στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού και στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελεώνα Θήβας. Η επίσημη αυτή αναφορά καταδεικνύει, ότι οι θεατρικές δράσεις αντιμετωπίστηκαν ως μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής δημιουργικής απασχόλησης, εκπαίδευσης και προσωπικής ανάπτυξης των κρατουμένων, αναγνωρίζοντας τον πολιτισμό ως σημαντικό παράγοντα της σωφρονιστικής διαδικασίας. Οι δράσεις αυτές συνδέονται άμεσα με τη θεωρία του εφαρμοσμένου θεάτρου (Εθνικό Θέατρο, 2024). Η συμμετοχή των κρατουμένων στη θεατρική διαδικασία δεν περιορίζεται στην καλλιτεχνική έκφραση, αλλά συνδέεται με την ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων, συλλογικότητας και αυτοαντίληψης.

2.2.4 Διατομεακές συνεργασίες και πολιτιστική διαχείριση

Η υλοποίηση των κοινωνικών δράσεων του ΕΘ, προϋπέθετε την ανάπτυξη διατομεακών συνεργασιών με δημόσιους φορείς, κοινωνικές υπηρεσίες και οργανισμούς υποστήριξης. Οι συνεργασίες αυτές αποτέλεσαν βασικό στοιχείο της πολιτιστικής διαχείρισης των προγραμμάτων, καθώς διευκόλυναν την πρόσβαση στους χώρους παρέμβασης και ενίσχυσαν τη βιωσιμότητα των δράσεων. Η εφαρμογή τους στα ΚΚ, απαιτούσε ειδικό οργανωτικό σχεδιασμό, συνεχή συντονισμό με τις διοικήσεις και προσαρμογή στις συνθήκες ασφαλείας. Οι οργανωτικές αυτές προκλήσεις, συνδέονται άμεσα με το ερευνητικό αντικείμενο της παρούσας εργασίας, καθώς αναδεικνύουν τη σύνθετη σχέση πολιτιστικής πολιτικής και διοικητικής διαχείρισης. Σύμφωνα με τους Balfour (2013) και McAvinchey (2011), η ανάπτυξη πολιτιστικών δράσεων στις φυλακές προϋποθέτει ισχυρή οργανωτική δικτύωση, συνεργασία με θεσμικούς φορείς και προσαρμογή της καλλιτεχνικής διαδικασίας στις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος. Η περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, καθώς οι κοινωνικές δράσεις του οργανισμού βασίστηκαν σε ένα μοντέλο συνεργατικής και ευέλικτης πολιτιστικής διαχείρισης.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου με το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, το οποίο δραστηριοποιείται στον χώρο της απεξάρτησης και της κοινωνικής επανένταξης κρατουμένων και αποφυλακισμένων. Η σύνδεση πολιτιστικής δράσης και

ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, ανέδειξε τη διεπιστημονική διάσταση των παρεμβάσεων αυτών και συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός πιο ολιστικού μοντέλου κοινωνικής παρέμβασης.

Πίνακας 2.3 Βασικοί Άξονες των Κοινωνικών Δράσεων του Εθνικού Θεάτρου (2015–2025)

Άξονας Δράσης	Στόχος	Ομάδες-Στόχος	Συνεργασίες
Πρόγραμμα «Επισκεπτήριο»	Πολιτιστική προσβασιμότητα	Άτομα με περιορισμένη πρόσβαση στον πολιτισμό	Κοινωνικές δομές, νοσοκομεία
Θεατρικές δράσεις σε φυλακές	Κοινωνική ενδυνάμωση και συμμετοχή	Κρατούμενοι	Γ.Γ. Αντεγκληματικής Πολιτικής, ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ
Εκπαιδευτικά εργαστήρια	Δημιουργική έκφραση και συμμετοχή	Νέοι, ευάλωτες ομάδες	Σχολεία, κοινωνικοί φορείς
Δράσεις κοινωνικής ένταξης	Πολιτιστική δημοκρατία	Κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες	Δημόσιοι και κοινωνικοί οργανισμοί

Καθοριστικό ρόλο στην υλοποίηση των προγραμμάτων διαδραμάτισαν και οι συνεργασίες του Εθνικού Θεάτρου με δημόσιους και κοινωνικούς φορείς. Η θεσμική διάσταση των δράσεων, επιβεβαιώνεται και από την Έκθεση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Σωφρονιστικού Συστήματος της Βουλής (Βουλή, 2020), η οποία καταγράφει την ανάπτυξη θεατρικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε περισσότερα του ενός καταστήματα κράτησης, γεγονός που αναδεικνύει τη σταδιακή ενσωμάτωση του πολιτισμού στις πολιτικές δημιουργικής απασχόλησης και εκπαίδευσης των κρατουμένων. Οι σημαντικότερες συνεργασίες αναπτύχθηκαν με το Υπουργείο Πολιτισμού, τη Γενική Γραμματεία

Αντεγκληματικής Πολιτικής (Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη), τις διευθύνσεις των σωφρονιστικών καταστημάτων, τα ΣΔΕ (Υπουργείο Παιδείας), το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ και κοινωνικές δομές επανένταξης. Η διατομεακή αυτή συνεργασία, επέτρεψε την πρόσβαση στους χώρους κράτησης, τη διασφάλιση της λειτουργίας των δράσεων και τη σύνδεση της καλλιτεχνικής παρέμβασης με κοινωνικές πρακτικές υποστήριξης. Η ανάπτυξη κοινωνικών πολιτιστικών προγραμμάτων προϋποθέτει ισχυρές δικτυώσεις μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών και κοινωνικών φορέων, ώστε να διασφαλίζεται η κοινωνική αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων (Αυγουστάκη, 2021: 88-92).

2.3 Ανάλυση των δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα Καταστήματα Κράτησης (2015-2025)

Οι δράσεις που ανέπτυξε το Εθνικό Θέατρο στα Καταστήματα Κράτησης κατά την περίοδο 2015-2025, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής πολιτιστικής πολιτικής με κοινωνικό πρόσημο. Οι παρεμβάσεις αυτές εντάσσονται στη γενικότερη στρατηγική κοινωνικών δράσεων του οργανισμού και συνδέονται με τη σύγχρονη αντίληψη περί πολιτιστικής δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία η πρόσβαση στον πολιτισμό αποτελεί κοινωνικό δικαίωμα (Holden, 2006· Hadley & Belfiore, 2018). Η ανάπτυξη πολιτιστικών δράσεων μέσα στο σωφρονιστικό σύστημα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο από τη σκοπιά της πολιτιστικής πολιτικής, όσο και από τη σκοπιά της πολιτιστικής διαχείρισης. Οι φυλακές αποτελούν περιβάλλοντα αυξημένου κοινωνικού αποκλεισμού και θεσμικού περιορισμού, όπου η υλοποίηση καλλιτεχνικών δράσεων απαιτεί ειδικό σχεδιασμό, οργανωτική προσαρμογή και ανάπτυξη συνεργασιών με δημόσιους και κοινωνικούς φορείς (Martinez & Buckley, 2020) .

Οι δράσεις του ΕΘ στις φυλακές μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικές κατηγορίες, στην παρουσίαση έτοιμων θεατρικών παραγωγών εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και στα θεατρικά εργαστήρια συμμετοχικού χαρακτήρα με ενεργή εμπλοκή κρατουμένων στην καλλιτεχνική διαδικασία (Εθνικό Θέατρο, 2026). Η διάκριση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αντανakλά δύο διαφορετικά μοντέλα πολιτιστικής παρέμβασης. Στην πρώτη περίπτωση, το θέατρο λειτουργεί κυρίως ως μέσο πολιτιστικής πρόσβασης, ενώ στη δεύτερη ως εργαλείο συμμετοχής, ενδυνάμωσης και κοινωνικής επανένταξης (Κλαδάκη, Μαστροθανάσης & Μαστροθανάση, 2024).

Η σημασία που απέδιδε το Εθνικό Θέατρο στις κοινωνικές του δράσεις αποτυπώνεται και στη δημόσια τοποθέτηση του τότε καλλιτεχνικού διευθυντή Στάθη Λιβαθινού, ο οποίος χαρακτήρισε το σύνολο των σχετικών πρωτοβουλιών ως ένα «Εθνικό σε αποστολή». Όπως ανέφερε, οι κοινωνικές δράσεις αποτέλεσαν μια ενιαία στρατηγική «ομπρέλα», η οποία παρουσιάστηκε ως βασικός απολογισμός της διοίκησής του κατά τη λήξη της θητείας του το 2019. Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκαν, μεταξύ άλλων, τα θεατρικά εργαστήρια στα καταστήματα κράτησης Κορυδαλλού, Αυλώνα, Θήβας και Κορίνθου, τα οποία υλοποιήθηκαν για πρώτη φορά με συστηματικό τρόπο και διάρκεια τριών ετών, καθώς και άλλες κοινωνικές δράσεις, όπως το πρόγραμμα «Επισκεπτήριο» σε νοσοκομεία. Η δημόσια αυτή τοποθέτηση καταδεικνύει ότι οι παρεμβάσεις στις φυλακές δεν αντιμετωπίστηκαν ως μεμονωμένες πρωτοβουλίες, αλλά ως οργανικό στοιχείο της ευρύτερης πολιτιστικής στρατηγικής του οργανισμού (Απολογισμός στο Εθνικό Θέατρο 2015-2019).

2.3.1 Παρουσίαση έτοιμων θεατρικών παραγωγών εντός φυλακών στα κέντρα κράτησης

Το πρώτο μοντέλο παρέμβασης αφορούσε την παρουσίαση έτοιμων θεατρικών παραγωγών μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα.

Οι δράσεις αυτές, πραγματοποιήθηκαν κυρίως μέσω του προγράμματος «Επισκεπτήριο» και στόχευαν στη διεύρυνση της πολιτιστικής πρόσβασης, στην επαφή των κρατουμένων με τη θεατρική εμπειρία και στη δημιουργία συλλογικών πολιτιστικών βιωμάτων μέσα στο περιβάλλον εγκλεισμού (Εθνικό Θέατρο, 2020). Οι παραστάσεις σχεδιάζονταν ως ευέλικτες παραγωγές περιορισμένων τεχνικών απαιτήσεων, ώστε να μπορούν να παρουσιαστούν σε χώρους χωρίς θεατρικές υποδομές. Η επιλογή αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τη σκοπιά της πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς απαιτούσε προσαρμοστικότητα, περιορισμένο κόστος και δυνατότητα λειτουργίας υπό αυστηρούς θεσμικούς περιορισμούς. Στο πλαίσιο αυτό, θεατρικές παραστάσεις παρουσιάστηκαν και σε κρατούμενους ασθενείς που νοσηλεύονταν στο Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού «Άγιος Παύλος» και στο Ειδικό Κέντρο Ψυχικής Υγείας Κρατουμένων Κορυδαλλού, διευρύνοντας την πρόσβαση στον πολιτισμό και σε ιδιαίτερα ευάλωτες ομάδες του σωφρονιστικού πληθυσμού.

2.3.2 Θεατρικά εργαστήρια με συμμετοχή κρατουμένων

Τα εργαστήρια αυτά βασίστηκαν στη βιωματική εκπαίδευση, στις τεχνικές του εφαρμοσμένου θεάτρου και στη συλλογική καλλιτεχνική δημιουργία. Ιδιαίτερα σημαντικές υπήρξαν οι παραγωγές «Τρικυμία», «Θάλαμος Αρ 6», «Οικόπεδα με θέα» και «Οδύσσεια», οι οποίες προέκυψαν μέσα από μακροχρόνια εργαστήρια και συλλογική επεξεργασία θεματικών σχετικών με την ταυτότητα, τον εγκλεισμό, την ελευθερία και την προσωπική μεταμόρφωση (Εθνικό Θέατρο, 2022). Σύμφωνα με τον McAvinchey (2011: 61-68), τα θεατρικά εργαστήρια στις φυλακές συμβάλλουν στην ανάπτυξη αυτοέκφρασης, στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και στη δημιουργία συλλογικών μορφών επικοινωνίας.

2.3.3 Οργάνωση και διαχείριση δράσεων

Η ανάπτυξη των δράσεων απαιτούσε σύνθετο σχεδιασμό πολιτιστικής διαχείρισης. Οι παρεμβάσεις οργανώθηκαν μέσω συνεργασιών μεταξύ του Εθνικού Θεάτρου, του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, του Υπουργείου Πολιτισμού και των διοικήσεων των σωφρονιστικών καταστημάτων. Η υλοποίηση των δράσεων απαιτούσε ειδικές άδειες πρόσβασης, συνεχή συντονισμό και προσαρμογή στους κανόνες ασφαλείας των φυλακών. Σύμφωνα με την Αυγουστάκη (2021: 88-92), οι κοινωνικές πολιτιστικές παρεμβάσεις προϋποθέτουν ισχυρές διατομεακές συνεργασίες και δίκτυα υποστήριξης, ιδιαίτερα όταν πραγματοποιούνται σε περιβάλλοντα θεσμικού περιορισμού.

2.3.4 Προκλήσεις και περιορισμοί

Παρά τη σημασία των δράσεων, η υλοποίησή τους συνοδεύτηκε από σημαντικές δυσκολίες. Οι κυριότερες προκλήσεις αφορούσαν τη γραφειοκρατία, τους περιορισμούς ασφαλείας, την περιορισμένη χρηματοδότηση, τη δυσκολία πρόσβασης και την έλλειψη σταθερής συνέχειας των προγραμμάτων. Οι δυσκολίες αυτές επηρέαζαν τον προγραμματισμό, τη συχνότητα των εργαστηρίων και τη δυνατότητα μακροχρόνιας ανάπτυξης των δράσεων. Όπως επισημαίνει ο Balfour (2013: 102-108), το θέατρο στις φυλακές λειτουργεί πάντοτε μέσα σε ένα πλαίσιο

θεσμικού ελέγχου, γεγονός που απαιτεί αυξημένη οργανωτική ευελιξία και συνεχή επαναδιαπραγμάτευση των όρων λειτουργίας.

Παρά τους περιορισμούς αυτούς, οι δράσεις του Εθνικού Θεάτρου ανέδειξαν τη δυνατότητα του θεάτρου να λειτουργήσει ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης, πολιτιστικής συμμετοχής και δημιουργικής ενδυνάμωσης μέσα στο σφραγιστικό περιβάλλον.

2.3.5 Θεσμοθέτηση και εξέλιξη του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων

Η μετάβαση των κοινωνικών παρεμβάσεων του Εθνικού Θεάτρου από αποσπασματικές πρωτοβουλίες σε μόνιμη θεσμική δομή αποτελεί από μόνη της ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης, καθώς αντανakλά μια ευρύτερη διαδικασία θεσμοθέτησης (institutionalization) μιας περιφερειακής δραστηριότητας, σε βασική λειτουργία του οργανισμού. Μέχρι το 2015, οι δράσεις σε νοσοκομεία ή προς ευάλωτες ομάδες, βασιζόνταν σχεδόν αποκλειστικά στον άτυπο «καλλιτεχνικό ακτιβισμό». Όπως επισημαίνει η Ζορμπά (2014), τέτοιες πρωτοβουλίες στερούνταν συνέχειας, δεν διέθεταν σταθερούς πόρους και δεν αποτυπώνονταν σε κάποιο επίσημο επιχειρησιακό πλάνο. Η συστηματική προσπάθεια παγίωσης αυτών των δράσεων εξελίχθηκε σε τρεις διακριτές χρονικές φάσεις, όπως προκύπτει από τους επίσημους απολογισμούς του οργανισμού (Εθνικό Θέατρο, 2019).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι η εξέλιξη των δράσεων δεν ακολούθησε μια προκαθορισμένη θεωρητική προσέγγιση. Όπως επισημαίνεται στη συνέντευξη στελέχους του ΕΘ, οι πρώτες παρεμβάσεις γεννήθηκαν από προσωπικά κίνητρα και βιώματα των εμπυχωτών, ενώ η θεωρητική τους τεκμηρίωση διαμορφώθηκε σταδιακά μέσα από την ίδια την εφαρμογή. Η εμπειρία αυτή οδήγησε στην ανάπτυξη συγκεκριμένης μεθοδολογίας, η οποία αξιοποιήθηκε ως πρότυπο καλής πρακτικής και εμπλουτίστηκε μέσω της συμμετοχής σε ευρωπαϊκά δίκτυα συνεργασίας και ανταλλαγής τεχνογνωσίας.

Η πρώτη φάση, που τοποθετείται στο διάστημα 2015-2017, αποτελεί ορόσημο για τη στρατηγική μετατόπιση του οργανισμού, καθώς οι διάφορες πρωτοβουλίες αποκτούν συγκεκριμένα ονόματα, ταυτότητα και ετήσια ροή. Θεσμοθετείται το πρόγραμμα «Επισκεπτήριο» -αφηγηματικό θέατρο δωματίου από επαγγελματίες ηθοποιούς για νοσηλευόμενους σε νοσοκομεία- καθώς και η δράση «Παραμύθια» για παιδιά ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Εθνικό Θέατρο, 2019). Την περίοδο 2016-2017, το ΕΘ προχωρά σε επίσημη θεσμική σύμπραξη με τη ΓΓΑΠ, αποτέλεσμα της οποίας ήταν η ίδρυση του πρώτου συστηματικού θεατρικού εργαστηρίου στο Κατάστημα Κράτησης Φυλακών Κορυδαλλού, το

οποίο ολοκληρώθηκε το 2017 με το ανέβασμα της παράστασης «Τρικυμία» με υπεύθυνο εμπνευστή - σκηνοθέτη, τον Στρατή Πανούριο (Εθνικό Θέατρο, 2019).

Η δεύτερη φάση (2018-2021) αφορά την ίδρυση του Τμήματος. Μετά την επιτυχία των πρώτων εργαστηρίων, η διοίκηση του Εθνικού Θεάτρου αντιλήφθηκε ότι η διαχείριση τέτοιων ευαίσθητων πληθυσμών απαιτεί μόνιμη οργανωτική δομή και εξειδικευμένη επιστημονική γνώση. Το 2018 ιδρύεται το εξειδικευμένο Θεατρικό Εργαστήρι Προσωπικής Ανάπτυξης (ΕΠΑΚ) σε Σωφρονιστικά Καταστήματα, με εμπνευστή τον Στάθη Γράψα, επεκτείνοντας τη δράση του οργανισμού εκτός από το Κατάστημα Κορυδαλλού, στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα και στο Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων Ελεώνα Θηβών (Κοκκώνη, 2018). Το 2019, οι δράσεις αυτές ενοποιούνται τυπικά με τη σύσταση του αυτόνομου Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων του Εθνικού Θεάτρου, θεσμοθέτηση που αποτυπώνεται στον μόνιμο ετήσιο προγραμματισμό και στον επίσημο τετραετή απολογισμό του οργανισμού (2015-2019), όπου καταγράφεται ότι μόνο το «Επισκεπτήριο» είχε αγγίξει τις 700 παραστάσεις σε νοσοκομεία (Εθνικό Θέατρο, 2019). Το 2020, εν μέσω της πανδημίας, οι δράσεις αναστέλλονται.

Η τρίτη φάση (2021-2025) εστιάζει στη δικτύωση και τη διοικητική/οικονομική βιωσιμότητα των προγραμμάτων. Την περίοδο 2022-2023, σταθεροποιείται και επεκτείνεται το Μνημόνιο Συνεργασίας με το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ. Όπως αναφέρεται στον επίσημο απολογισμό του ΚΕΘΕΑ, η συνεργασία αυτή μετεξελίσσεται από ένα απλό καλλιτεχνικό εργαστήριο σε ένα ολοκληρωμένο «μοντέλο δημιουργικής επανένταξης» για ανθρώπους που βρίσκονται στο στάδιο της απεξάρτησης εντός και εκτός των φυλακών (ΚΕΘΕΑ, 2024). Αξίζει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με τον Συντονιστή Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Εθνικού Θεάτρου (Σ7), κατά τον χρόνο διεξαγωγής της έρευνας το πρώην Τμήμα Κοινωνικών Δράσεων είχε ενσωματωθεί οργανωτικά στο Μικρό Εθνικό, το οποίο είχε αναλάβει τον σχεδιασμό και τον συντονισμό των κοινωνικών και εκπαιδευτικών δράσεων του οργανισμού.

Η πορεία αυτή, από τον άτυπο ακτιβισμό στη θεσμική ενσωμάτωση, αντιστοιχεί σε ένα αναγνωρίσιμο μοτίβο θεσμοθέτησης κοινωνικά προσανατολισμένων δράσεων σε δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς, όπου μια αρχικά περιφερειακή πρωτοβουλία αποκτά σταδιακά οργανωτική ταυτότητα, εξειδικευμένο προσωπικό και αυτόνομους χρηματοδοτικούς πόρους, εντασσόμενη στον στρατηγικό σχεδιασμό του οργανισμού.

Κεφάλαιο 3

Μεθοδολογία της έρευνας

3.1 Εισαγωγή στο μεθοδολογικό πλαίσιο

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά την πολιτιστική πολιτική και τη διοικητική διαχείριση των κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά Κέντρα Κράτησης κατά την περίοδο 2015-2025. Η φύση του ερευνητικού αντικειμένου απαιτεί τη διερεύνηση σύνθετων κοινωνικών, πολιτιστικών και οργανωτικών διαδικασιών, οι οποίες δεν μπορούν να αποτυπωθούν αποκλειστικά μέσω ποσοτικών δεδομένων ή στατιστικών μετρήσεων. Για τον λόγο αυτό επιλέχθηκε ποιοτική ερευνητική προσέγγιση, με βασικό μεθοδολογικό εργαλείο τη μελέτη περίπτωσης (case study), προκειμένου να αναλυθεί σε βάθος η συγκεκριμένη πολιτιστική πρακτική και το κοινωνικό της αποτύπωμα.

Η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογίας συνδέεται με τη δυνατότητα διερεύνησης εμπειριών, αντιλήψεων και πρακτικών που σχετίζονται με τη λειτουργία του θεάτρου ως εργαλείου κοινωνικής ένταξης και πολιτιστικής συμμετοχής. Όπως επισημαίνουν οι Creswell και Roth η ποιοτική έρευνα ενδείκνυται όταν ο ερευνητής επιδιώκει να κατανοήσει κοινωνικά φαινόμενα μέσα στο φυσικό και θεσμικό τους πλαίσιο (2018: 41-45). Αντίστοιχα, η μελέτη περίπτωσης επιτρέπει την εις βάθος διερεύνηση ενός οργανισμού ή μιας συγκεκριμένης κοινωνικής πρακτικής, λαμβάνοντας υπόψη τις θεσμικές, πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις της (Yin, 2018: 14-18). Στην παρούσα εργασία, η περίπτωση μελέτης εξετάζει μια συγκεκριμένη περίπτωση πολιτιστικής πολιτικής: τις δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα σωφρονιστικά καταστήματα. Σύμφωνα με τον Yin (2018), η μελέτη περίπτωσης ενδείκνυται όταν ο ερευνητής επιδιώκει να εξετάσει ένα σύγχρονο φαινόμενο μέσα στο πραγματικό κοινωνικό και θεσμικό του πλαίσιο, ιδιαίτερα όταν τα όρια μεταξύ φαινομένου και πλαισίου δεν είναι σαφώς διακριτά.

Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογικής προσέγγισης συνδέεται άμεσα με το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας, το οποίο αφορά την αξιολόγηση της πολιτιστικής πολιτικής και της διοικητικής διαχείρισης των κοινωνικών προγραμμάτων του ΕΘ στις φυλακές. Για τον λόγο αυτό, η έρευνα δεν περιορίζεται μόνο στην περιγραφή των δράσεων

αλλά επιδιώκει να αναδείξει τις οργανωτικές πρακτικές, τις θεσμικές συνεργασίες, τις δυσκολίες υλοποίησης, καθώς και τις κοινωνικές διαστάσεις της πολιτιστικής παρέμβασης.

Η μεθοδολογική προσέγγιση της έρευνας βασίζεται επίσης σε ερμηνευτικό πλαίσιο (interpretivist approach), σύμφωνα με το οποίο η κοινωνική πραγματικότητα κατανοείται μέσα από τις εμπειρίες και τις νοηματοδοτήσεις των ίδιων των συμμετεχόντων (Denzin & Lincoln, 2018). Η προσέγγιση αυτή θεωρήθηκε κατάλληλη για τη μελέτη πολιτιστικών και κοινωνικών παρεμβάσεων σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι κρατούμενοι.

3.2 Επιλογή μεθοδολογικής προσέγγισης

Η παρούσα εργασία υιοθετεί ποιοτική ερευνητική στρατηγική, καθώς βασικός στόχος της είναι η εις βάθος κατανόηση της πολιτιστικής πολιτικής, της οργανωτικής διαχείρισης και του κοινωνικού ρόλου των θεατρικών δράσεων του ΕΘ στα Κέντρα Κράτησης. Η ποιοτική έρευνα δίνει έμφαση στην ερμηνεία κοινωνικών εμπειριών και διαδικασιών, επιτρέποντας την ανάλυση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων που δεν μπορούν να αποτυπωθούν αποκλειστικά μέσω ποσοτικών μετρήσεων (Bryman, 2016).

Η επιλογή της μελέτης περίπτωσης (case study) βασίστηκε στην ανάγκη διερεύνησης ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού οργανισμού και των κοινωνικών του παρεμβάσεων μέσα σε ένα ιδιαίτερο θεσμικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Yin (2018), η μελέτη περίπτωσης αποτελεί κατάλληλη μεθοδολογία όταν η έρευνα εξετάζει σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα, σύνθετες οργανωτικές διαδικασίες και σχέσεις μεταξύ διαφορετικών θεσμικών πλαισίων.

Η περίπτωση του ΕΘ παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, καθώς πρόκειται για έναν κορυφαίο δημόσιο πολιτιστικό οργανισμό στην Ελλάδα, που επιχείρησε να ενσωματώσει κοινωνικές και συμμετοχικές πρακτικές στο στρατηγικό του πλάνο.

Οι δράσεις του μέσα στα σωφρονιστικά ιδρύματα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής πολιτιστικής πολιτικής με κοινωνικό πρόσημο και επιτρέπουν τη διερεύνηση διοικητικών πρακτικών, θεσμικών συνεργασιών, πολιτιστικών στρατηγικών και κοινωνικών επιδράσεων της τέχνης.

Η έρευνα βασίζεται σε συνδυασμό πρωτογενών και δευτερογενών δεδομένων. Με την αξιοποίηση πολλαπλών πηγών δεδομένων επιτυγχάνεται μεθοδολογική τριγωνοποίηση (triangulation), ενισχύοντας την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνας (Patton, 2015). Τα πρωτογενή δεδομένα προκύπτουν από ημιδομημένες συνεντεύξεις με άτομα που συμμετείχαν άμεσα στις δράσεις, ενώ τα δευτερογενή δεδομένα περιλαμβάνουν, απολογισμούς, δελτία τύπου, αρχειακό υλικό, δημοσιεύματα καθώς και υλικό από την επίσημη ιστοσελίδα του ΕΘ.

Πίνακας 3.1 Βασικά Χαρακτηριστικά της Ερευνητικής Προσέγγισης

Ερευνητική στρατηγική	Ποιοτική έρευνα
Ερευνητικός σχεδιασμός	Μελέτη περίπτωσης (case study)
Μεθοδολογικό πλαίσιο	Ερμηνευτική προσέγγιση
Ερευνητικά εργαλεία Πηγές δεδομένων	Ημιδομημένες συνεντεύξεις και ανάλυση εγγράφων Πρωτογενείς και δευτερογενείς
Μέθοδος ανάλυσης	Θεματική ανάλυση
Ερευνητικός στόχος	Διερεύνηση πολιτιστικής πολιτικής και κοινωνικού αντίκτυπου

3.3 Ερευνητικά εργαλεία και πηγές δεδομένων

Για την επίτευξη των στόχων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε συνδυασμός πρωτογενών και δευτερογενών πηγών δεδομένων. Η επιλογή αυτή κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να επιτευχθεί σφαιρική και πολυεπίπεδη προσέγγιση του υπό μελέτη φαινομένου.

Το βασικό πρωτογενές υλικό της έρευνας προέρχεται από ημιδομημένες συνεντεύξεις με πρόσωπα που συμμετείχαν άμεσα ή έμμεσα στις θεατρικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα σωφρονιστικά καταστήματα. Η επιλογή των ημιδομημένων συνεντεύξεων θεωρήθηκε κατάλληλη, καθώς επιτρέπει τόσο τη διατήρηση συγκεκριμένου θεματικού άξονα, όσο και την ελευθερία ανάπτυξης προσωπικών εμπειριών και αφηγήσεων (Mason, 2018). Οι συνεντεύξεις στοχεύουν στη διερεύνηση των οργανωτικών και διοικητικών πρακτικών, της εμπειρίας συμμετοχής στις δράσεις, των κοινωνικών επιδράσεων του θεάτρου καθώς και των δυσκολιών που παρουσιάστηκαν κατά την υλοποίηση των προγραμμάτων.

Παράλληλα, αξιοποιήθηκε εκτεταμένο δευτερογενές υλικό, το οποίο περιλαμβάνει:

- ετήσιους απολογισμούς του Εθνικού Θεάτρου,
- δελτία τύπου και επίσημες ανακοινώσεις,
- δημοσιεύματα και συνεντεύξεις στελεχών,
- περιεχόμενο από την επίσημη ιστοσελίδα του οργανισμού,
- ανακοινώσεις Υπουργείων

Η ανάλυση των δευτερογενών πηγών συνέβαλε στην καταγραφή της εξέλιξης των κοινωνικών δράσεων, στην τεκμηρίωση των θεσμικών συνεργασιών και στη σύνδεση της εμπειρικής έρευνας με το θεωρητικό πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής και του εφαρμοσμένου θεάτρου.

3.4 Δείγμα και κριτήρια επιλογής συμμετεχόντων

Η επιλογή του δείγματος βασίστηκε στη μέθοδο της σκόπιμης ή στοχευμένης δειγματοληψίας (purposive sampling), η οποία χρησιμοποιείται ευρέως στις ποιοτικές κοινωνικές έρευνες όταν ο ερευνητής επιδιώκει τη συλλογή πληροφοριών από άτομα με άμεση εμπειρία και ουσιαστική γνώση του εξεταζόμενου φαινομένου (Patton, 2015: 264-267). Στην ποιοτική μεθοδολογία, το ενδιαφέρον δεν επικεντρώνεται στη στατιστική αντιπροσωπευτικότητα αλλά στη δυνατότητα εις βάθος κατανόησης κοινωνικών εμπειριών, αντιλήψεων και πρακτικών (Bryman, 2016: 406-408).

Το δείγμα της έρευνας διαμορφώθηκε με βασικό κριτήριο την άμεση συμμετοχή / εμπλοκή των συμμετεχόντων στις κοινωνικές θεατρικές δράσεις του ΕΘ στα ελληνικά ΚΚ κατά την περίοδο 2015-2025. Η επιλογή διαφορετικών κατηγοριών συμμετεχόντων κρίθηκε απαραίτητη, προκειμένου να αποτυπωθούν πολλαπλές οπτικές σχετικά με τον σχεδιασμό, τη διοικητική και οργανωτική διαχείριση, την καλλιτεχνική διαδικασία, και τον κοινωνικό αντίκτυπο των προγραμμάτων.

Στην έρευνα συμμετέχουν ένας ηθοποιός που συμμετείχε σε θεατρική παράσταση εντός σωφρονιστικού καταστήματος, δυο πρώην κρατούμενοι που συμμετείχαν σε θεατρικά εργαστήρια, μια πρώην κρατούμενη που παρακολούθησε παράσταση, στέλεχος του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, η διευθύντρια Εκπαιδευτικών δομών και κατάρτισης στο ΣΚ Κορυδαλλού Ι και ο Συντονιστής Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Εθνικού Θεάτρου. Επίσης χρησιμοποιήθηκε υλικό από δημοσιευμένες συνεντεύξεις εμπυχωτών-σκηνοθετών θεατρικών εργαστηρίων/παραστάσεων. Η επιλογή των συγκεκριμένων συμμετεχόντων, επιτρέπει τη διερεύνηση τόσο της οργανωτικής και διοικητικής διάστασης των πολιτιστικών παρεμβάσεων, όσο και της βιωματικής εμπειρίας των εμπλεκόμενων προσώπων. Η συνύπαρξη διαφορετικών επαγγελματικών και κοινωνικών ρόλων ενισχύει τη δυνατότητα πολύπλευρης προσέγγισης και συμβάλλει στη διασταύρωση των δεδομένων μέσω διαφορετικών αφηγήσεων και εμπειριών.

Η έρευνα δεν αποσκοπεί στη γενίκευση των αποτελεσμάτων στο σύνολο του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος ή όλων των πολιτιστικών οργανισμών, αλλά στην εις βάθος κατανόηση μιας συγκεκριμένης πολιτιστικής πρακτικής και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της.

Πίνακας 3.2 Προφίλ συμμετεχόντων έρευνας

Κωδικός Συμμετέχοντα	Ιδιότητα	Σχέση με τις δράσεις
Σ1	Ηθοποιός / Καλλιτεχνικός συντελεστής	Συμμετοχή στον σχεδιασμό και την υλοποίηση θεατρικών δράσεων εντός καταστημάτων κράτησης
Σ2	Πρώην κρατούμενος	Συμμετοχή ως μέλος θεατρικού εργαστηρίου και παράστασης
Σ3	Πρώην κρατούμενος	Συμμετοχή ως μέλος θεατρικού εργαστηρίου και παράστασης
Σ4	Πρώην κρατούμενη	Παρακολούθηση θεατρικής παράστασης ως θεατής (κοινό) εντός καταστήματος κράτησης
Σ5	Στέλεχος ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ	Παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης και συνεργασία με κρατούμενους που συμμετείχαν σε θεατρικές δράσεις
Σ6	Διευθύντρια ΣΔΕ ΣΚ Κορυδαλλού Ι	Θεσμική και εκπαιδευτική εποπτεία εκπαιδευόμενων που συμμετείχαν στις θεατρικές δράσεις και συνεργασία με φορείς πολιτιστικών παρεμβάσεων εντός του καταστήματος κράτησης
Σ7	Συντονιστής Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Εθνικού Θεάτρου	Θεσμικός σχεδιασμός, διοικητικός συντονισμός και ανάπτυξη συνεργασιών για την υλοποίηση των κοινωνικών και εκπαιδευτικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου

Ιδια πηγή

Η επιλογή των συμμετεχόντων ανταποκρίνεται επίσης, στη λογική της πολυφωνικής προσέγγισης (multi-perspective approach), η οποία θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική στις έρευνες πολιτιστικής πολιτικής και κοινωνικής παρέμβασης (Flick, 2018: 52-55). Μέσα από τη συνύπαρξη διαφορετικών αφηγήσεων και εμπειριών επιδιώκεται η πληρέστερη κατανόηση των στόχων, των οργανωτικών πρακτικών, των δυσκολιών εφαρμογής και της σημασίας που απέκτησαν οι θεατρικές παρεμβάσεις για τους συμμετέχοντες. Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία έχει η συμμετοχή πρώην κρατουμένων στην έρευνα, καθώς επιτρέπει την αποτύπωση της εμπειρίας των ίδιων των ωφελούμενων των προγραμμάτων. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τις αρχές της συμμετοχικής και κοινωνικά προσανατολισμένης έρευνας, σύμφωνα με τις οποίες η μελέτη κοινωνικών παρεμβάσεων οφείλει να συμπεριλαμβάνει τη φωνή των άμεσα εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων (Denzin & Lincoln, 2018: 43–46).

3.5 Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων, πραγματοποιήθηκε μέσω συνδυασμού πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση της πολιτιστικής πολιτικής και της διοικητικής διαχείρισης του ΕΘ.

Η ερευνητική διαδικασία αναπτύχθηκε σε δύο βασικούς άξονες, τη διεξαγωγή ημιδομημένων συνεντεύξεων και τη συλλογή και ανάλυση αρχειακού υλικού. Η συνδυαστική αυτή προσέγγιση επιτρέπει τη διασταύρωση δεδομένων από διαφορετικές πηγές και ενισχύει την εγκυρότητα της έρευνας.

Βασικό εργαλείο συλλογής πρωτογενών δεδομένων αποτέλεσαν οι ημιδομημένες συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις οργανώθηκαν γύρω από θεματικές ενότητες που συνδέονται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας, όπως: ο σχεδιασμός και η οργάνωση των δράσεων, οι συνθήκες υλοποίησης στα ΚΚ, οι θεσμικές συνεργασίες, οι δυσκολίες εφαρμογής, η εμπειρία συμμετοχής και ο κοινωνικός αντίκτυπος. Επιπλέον, η χρήση ημιδομημένου οδηγού συνέντευξης επέτρεψε αφενός τη διατήρηση συγκρίσιμων θεματικών αξόνων μεταξύ των συμμετεχόντων και αφετέρου την ανάπτυξη προσωπικών αφηγήσεων και βιοματικών εμπειριών (Bryman, 2016: 468-470).

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν είτε δια ζώσης, είτε τηλεφωνικά και η διάρκειά τους κυμάνθηκε περίπου στα 45 λεπτά. Με τη συναίνεση των συμμετεχόντων, πραγματοποιήθηκε ηχογράφηση των συνεντεύξεων, προκειμένου να ακολουθήσει πλήρης απομαγνητοφώνηση και αναλυτική επεξεργασία του υλικού. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε συλλογή δευτερογενών δεδομένων και αρχειακού υλικού, για την ανάλυση της εξέλιξης των κοινωνικών δράσεων και την τεκμηρίωση των θεσμικών συνεργασιών του οργανισμού. Η αξιοποίηση των δευτερογενών πηγών, συνέβαλε επίσης στη σύνδεση των εμπειρικών δεδομένων με το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται το υλικό που συλλέχθηκε.

Πίνακας 3.3 Μέθοδοι και Πηγές Συλλογής Δεδομένων

Μέθοδος Συλλογής	Κατηγορία Δεδομένων	Σκοπός Χρήσης
Ημιδομημένες συνεντεύξεις	Πρωτογενή δεδομένα	Διερεύνηση εμπειριών και οργανωτικών πρακτικών
Απολογισμοί, δελτία τύπου, ανακοινώσεις	Δευτερογενή / θεσμικά δεδομένα	Καταγραφή πολιτιστικής πολιτικής, χρονολογική αποτύπωση
Συνεντεύξεις, δημοσιεύματα	Δευτερογενή δεδομένα	Συμπληρωματική τεκμηρίωση, ανάλυση δημόσιου λόγου
Ιστοσελίδα Εθνικού Θεάτρου	Δευτερογενή δεδομένα	Πληροφορίες για δράσεις και συνεργασίες
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	Δευτερογενή δεδομένα, επιστημονικές πηγές	Θεωρητική θεμελίωση

Ιδία πηγή

3.6 Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων

Για την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης (thematic analysis), η οποία χρησιμοποιείται ευρέως στις ποιοτικές κοινωνικές έρευνες για την αναγνώριση, οργάνωση και ερμηνεία επαναλαμβανόμενων θεμάτων και νοημάτων μέσα στα ερευνητικά δεδομένα (Braun & Clarke, 2006: 79-81). Η μέθοδος αυτή, θεωρήθηκε κατάλληλη, καθώς επιτρέπει τη διερεύνηση εμπειριών και αντιλήψεων των συμμετεχόντων, την κατανόηση σύνθετων κοινωνικών και πολιτιστικών διαδικασιών και την ανάλυση οργανωτικών και διοικητικών πρακτικών που σχετίζονται με τις κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα Κέντρα Κράτησης.

Η διαδικασία ανάλυσης ξεκίνησε με την πλήρη απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και τη συστηματική μελέτη του ερευνητικού υλικού. Η επαναλαμβανόμενη ανάγνωση των συνεντεύξεων επέτρεψε την εξοικείωση με τα δεδομένα και τη σταδιακή αναγνώριση βασικών μοτίβων και θεματικών αξόνων (Maguire & Delahunt, 2017: 3353-3355).

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε αρχική κωδικοποίηση (initial coding), κατά την οποία επισημάνθηκαν λέξεις, φράσεις και αποσπάσματα που σχετίζονταν με:

- την πολιτιστική πολιτική του οργανισμού
- τη διοικητική και οργανωτική διαχείριση
- τις θεσμικές συνεργασίες
- τις δυσκολίες υλοποίησης
- την εμπειρία συμμετοχής
- τον κοινωνικό αντίκτυπο των θεατρικών δράσεων.

Η ανάλυση των δεδομένων, πραγματοποιήθηκε με στόχο όχι μόνο την καταγραφή των εμπειριών των συμμετεχόντων, αλλά και την ερμηνεία των ευρύτερων οργανωτικών και κοινωνικών μηχανισμών που διαμορφώνουν τις πολιτιστικές δράσεις μέσα στο σωφρονιστικό σύστημα.

Οι βασικές θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων σχετίζονται με:

- την πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου
- την οργανωτική και διοικητική διαχείριση των δράσεων
- τις θεσμικές συνεργασίες
- τις προκλήσεις εφαρμογής στα σωφρονιστικά καταστήματα
- τη σημασία της θεατρικής συμμετοχής για τους κρατούμενους
- τον κοινωνικό ρόλο του θεάτρου ως εργαλείου ενδυνάμωσης και κοινωνικής ένταξης.

Παράλληλα, η ανάλυση διατηρούσε συνεχή σύνδεση με το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας, επιτρέποντας τη συσχέτιση των εμπειρικών ευρημάτων με τις σύγχρονες θεωρίες πολιτιστικής πολιτικής και εφαρμοσμένου θεάτρου.

Η θεματική ανάλυση θεωρείται ιδιαίτερα χρήσιμη στις έρευνες πολιτιστικής πολιτικής και κοινωνικής παρέμβασης, καθώς επιτρέπει τη σύνθεση διαφορετικών εμπειριών και αφηγήσεων μέσα σε ένα ενιαίο ερμηνευτικό πλαίσιο (Flick, 2018 420). Στην παρούσα εργασία, η μέθοδος αυτή συνέβαλε στην ανάδειξη τόσο των διοικητικών και οργανωτικών διαστάσεων των δράσεων όσο και της κοινωνικής σημασίας τους.

3.7 Ηθικά ζητήματα και Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε με σεβασμό στις βασικές αρχές της ερευνητικής δεοντολογίας και της προστασίας των συμμετεχόντων. Η τήρηση δεοντολογικών αρχών θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική στις ποιοτικές κοινωνικές έρευνες και ακόμη περισσότερο σε έρευνες που αφορούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες ή άτομα με εμπειρία εγκλεισμού και κοινωνικού αποκλεισμού (Orb, Eisenhauer & Wynaden, 2001,93–96). Για το λόγο αυτό, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη διασφάλιση της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας.

Πριν από τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν σχετικά με τον σκοπό της έρευνας, το αντικείμενο της μελέτης, τη χρήση των δεδομένων, την ανωνυμία των απαντήσεων, καθώς και το δικαίωμά τους να αποχωρήσουν οποιαδήποτε στιγμή από τη διαδικασία χωρίς καμία συνέπεια.

Η συμμετοχή στην έρευνα πραγματοποιήθηκε σε εθελοντική βάση και έπειτα από προφορική συναίνεση των συμμετεχόντων. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε, στη διασφάλιση της ανωνυμίας και της εμπιστευτικότητας, για τον λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν κωδικοί αναφοράς (Σ1, Σ2, Σ3 κλπ.). Η προστασία των προσωπικών δεδομένων κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική, κυρίως λόγω της συμμετοχής πρώην κρατουμένων στην έρευνα. Σύμφωνα με τους Denzin και Lincoln (2018: 121-124), η ποιοτική έρευνα οφείλει να αντιμετωπίζει τους συμμετέχοντες όχι απλώς ως πηγές πληροφόρησης, αλλά ως ενεργά και ισότιμα υποκείμενα της ερευνητικής διαδικασίας.

Παράλληλα, ιδιαίτερη μέριμνα δόθηκε στην αποφυγή οποιασδήποτε μορφής πίεσης ή επηρεασμού των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Οι ερωτήσεις διαμορφώθηκαν με τρόπο, που να επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση εμπειριών και απόψεων χωρίς αξιολογικό ή κατευθυντικό χαρακτήρα. Επιπλέον, η χρήση αρχειακού υλικού, απολογισμών, δελτίων τύπου και δημόσιων ανακοινώσεων πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά για ακαδημαϊκούς και ερευνητικούς σκοπούς, με αναφορά στις αντίστοιχες πηγές και σεβασμό στα πνευματικά δικαιώματα και τους κανόνες επιστημονικής τεκμηρίωσης. Ενώ, ορισμένα στοιχεία βασίζονται σε δημόσια διαθέσιμο υλικό, όπως συνεντεύξεις, podcasts και δημοσιεύματα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν συμπληρωματικά στην ανάλυση της έρευνας.

Ωστόσο, η έρευνα παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς, σχετικούς με τη φύση της ποιοτικής έρευνας, την πρόσβαση στο ερευνητικό πεδίο και τη διαθεσιμότητα πρωτογενούς υλικού. Ο βασικότερος μεθοδολογικός περιορισμός της παρούσας έρευνας εντοπίζεται στο μέγεθος του δείγματος αναφορικά με την ομάδα των πρώην κρατούμενων, καθώς κατέστη δυνατή η διεξαγωγή ημιδομημένης συνέντευξης με μόλις τρεις πρώην κρατούμενους. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε αντικειμενικές, ανυπέρβλητες δυσκολίες πρόσβασης στο πεδίο των ελληνικών σωφρονιστικών ιδρυμάτων, οι οποίες απορρέουν από το αυστηρό θεσμικό πλαίσιο ασφαλείας, τη διασφάλιση της ανωνυμίας, τις χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες έγκρισης, καθώς και τη δυσκολία εντοπισμού αποφυλακισμένων ατόμων που να είναι διαθέσιμα και πρόθυμα να καταθέσουν τη βιωματική τους εμπειρία.

Αναγνωρίζοντας ότι το δείγμα αυτό δεν επιτρέπει τη στατιστική γενίκευση των συμπερασμάτων, η έρευνα υιοθέτησε τη στρατηγική της μεθοδολογικής τριγωνοποίησης (methodological triangulation) για τη διασφάλιση της επιστημονικής εγκυρότητας και αξιοπιστίας της (Patton, 2015). Η βιωματική κατάθεση των συμμετεχόντων δεν αντιμετωπίζεται ως καθολικό δεδομένο, αλλά αναλύεται συμπληρωματικά και σε άμεση διασταύρωση με: α) τις συνεντεύξεις των καλλιτεχνικών συντελεστών και των διοικητικών στελεχών του ΚΕΘΕΑ, του ΣΔΕ Κορυδαλλού και του Εθνικού Θεάτρου, καθώς και β) την εκτενή ανάλυση πηγών, όπως οι επίσημοι απολογισμοί δράσεων του Εθνικού Θεάτρου, τα θεσμικά κείμενα και το σχετικό αρχειακό υλικό της περιόδου 2015–2025 καθώς και δημόσιες δηλώσεις εμπλεκόμενων (καλλιτεχνικοί διευθυντές Εθνικού Θεάτρου, εμπνευστές δράσεων). Με τον τρόπο αυτό, η έρευνα μετατοπίζει το κέντρο βάρους από την ποσοτική διάσταση στην ποιοτική εμβάθυνση, φωτίζοντας τις διοικητικές και κοινωνικές παραμέτρους του εφαρμοσμένου θεάτρου μέσα από μια ολιστική μελέτη περίπτωσης.

Κεφάλαιο 4

Ανάλυση αποτελεσμάτων μελέτης περίπτωσης

4.1 Αποτελέσματα συνεντεύξεων

Στόχος της ποιοτικής διερεύνησης ήταν η αποτύπωση των εμπειριών, των αντιλήψεων και των αξιολογήσεων των συμμετεχόντων σχετικά με τον κοινωνικό και πολιτιστικό αντίκτυπο των δράσεων.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με πρώην κρατούμενους που συμμετείχαν σε θεατρικά εργαστήρια αλλά και παρακολούθησαν θεατρικές παραστάσεις εντός σωφρονιστικού καταστήματος, με επαγγελματία ηθοποιό που συμμετείχε σε θεατρική παραγωγή του ΕΘ σε ΚΚ, με στέλεχος του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ που λειτουργούσε εποπτικά και υποστηρικτικά, καθώς, με στέλεχος του ΕΘ και με τη Διευθύντρια του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) του σωφρονιστικού καταστήματος Κορυδαλλού Ι, η οποία παρείχε πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με την εκπαιδευτική και κοινωνική διάσταση των θεατρικών προγραμμάτων. Επιπλέον, αξιοποιήθηκαν στοιχεία από δημοσιευμένες συνεντεύξεις και δηλώσεις των σκηνοθετών/εμπνηχωτών των προγραμμάτων, με στόχο την ενίσχυση της αξιοπιστίας και της τριγωνοποίησης των ερευνητικών δεδομένων.

4.1.1 Το Θέατρο ως εμπειρία ενδυνάμωσης

Ένας από τους βασικούς θεματικούς άξονες που αναδείχθηκαν μέσα από τις συνεντεύξεις, αφορά τον ρόλο του θεάτρου ως μηχανισμού προσωπικής έκφρασης και ενδυνάμωσης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συμμετεχόντων, η θεατρική διαδικασία προσέφερε στους κρατούμενους δυνατότητα δημιουργικής έκφρασης, αίσθημα συμμετοχής, ανάπτυξη αυτοπεποίθησης και εμπειρία συλλογικότητας. Ιδιαίτερη σημασία αποδόθηκε στη δυνατότητα των συμμετεχόντων να εκφράσουν προσωπικές εμπειρίες και συναισθήματα μέσα από τη θεατρική πράξη. Η Διευθύντρια του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔ) επιβεβαίωσε, ότι η συμμετοχή στα θεατρικά εργαστήρια συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάπτυξη κοινωνικών και προσωπικών δεξιοτήτων των εκπαιδευομένων. Όπως ανέφερε, η ομαδική φύση της θεατρικής διαδικασίας συνέβαλε στη σταδιακή άρση των αμυντικών μηχανισμών που χαρακτηρίζουν το σωφρονιστικό περιβάλλον, επιτρέποντας στους

συμμετέχοντες να εκφράσουν συναισθήματα, να αναπτύξουν σχέσεις εμπιστοσύνης και να ενισχύσουν την αυτογνωσία τους «...φεύγει αυτό το φυλακίστικο, το περιφρουρώ τον εαυτό μου... αρχίζουν και δένονται μεταξύ τους...». Ενώ, ως προς την ενδυνάμωση των κρατουμένων, η ίδια υπογράμμισε, ότι η ολοκλήρωση δημιουργικών στόχων ενίσχυε σημαντικά την αυτοεκτίμησή τους, σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι «νιώθουν περήφανοι όταν καταφέρνουν κάτι».

4.1.2 Οργανωτικές και θεσμικές δυσκολίες

Σημαντικός θεματικός άξονας των συνεντεύξεων υπήρξαν οι οργανωτικές δυσκολίες που συνόδευσαν την υλοποίηση των δράσεων. Οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν στη γραφειοκρατία, τους περιορισμούς ασφαλείας και τις δυσκολίες προγραμματισμού.

Ιδιαίτερα ο καλλιτεχνικός συντελεστής (Σ1), υπογράμμισε ότι «η λειτουργία των δράσεων απαιτούσε συνεχή προσαρμογή στις συνθήκες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος». Παράλληλα, από τη Σ5 επισημάνθηκε ότι «η διακοπή, ή η ασυνέχεια των προγραμμάτων επηρέαζε αρνητικά τη σχέση εμπιστοσύνης που αναπτυσσόταν με τους συμμετέχοντες κρατούμενους». Επίσης, η ίδια αναφέρθηκε εκτενώς στις δυσκολίες υλοποίησης των δράσεων, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις γραφειοκρατικές διαδικασίες και στους θεσμικούς περιορισμούς που χαρακτηρίζουν τα σωφρονιστικά καταστήματα «...κάθε δράση απαιτούσε εγκρίσεις, συνεννοήσεις με διαφορετικές υπηρεσίες και συνεχή προσαρμογή στους κανονισμούς της φυλακής. Ακόμα και μικρές αλλαγές μπορούσαν να καθυστερήσουν ολόκληρο τον σχεδιασμό». Η μαρτυρία αυτή, αναδεικνύει τις σύνθετες διοικητικές απαιτήσεις που συνοδεύουν τις πολιτιστικές παρεμβάσεις σε σωφρονιστικά περιβάλλοντα. Τα ζητήματα αυτά, αφορούσαν διαδικασίες αδειοδότησης, περιορισμούς ασφαλείας, μεταβολές στο πρόγραμμα λειτουργίας των φυλακών και περιορισμένη διαθεσιμότητα χώρων και υποδομών. Αναφορικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πολιτιστικές παρεμβάσεις στις φυλακές, η Σ6 υπογράμμισε ότι μία από τις σημαντικότερες δυσκολίες αφορά την έλλειψη κατάλληλων χώρων για την πραγματοποίηση θεατρικών εργαστηρίων, «καθώς οι διαθέσιμοι χώροι εξαρτώνται από εγκρίσεις της διοίκησης και μπορούν οποτεδήποτε να ανακληθούν».

Επιπλέον αξίζει να αναφερθεί ότι, οι περισσότερες δράσεις, υλοποιήθηκαν μέσω κρατικής επιχορήγησης, από τον τακτικό προϋπολογισμό του Εθνικού Θεάτρου. Από τη συνέντευξη με

το στέλεχος του Εθνικού Θεάτρου (Σ7), προκύπτει ότι η χρηματοδότηση των κοινωνικών δράσεων βασίζεται κυρίως στους ίδιους πόρους του οργανισμού και καλύπτει τις αμοιβές των εμψυχωτών, τις μετακινήσεις, τον τεχνικό εξοπλισμό και τις βασικές ανάγκες παραγωγής. Παράλληλα, κατά περίπτωση αναπτύσσονται συμπαραγωγές και συνέργειες με άλλους πολιτιστικούς φορείς, όπως το Φεστιβάλ Αθηνών, ενώ διευρύνονται σταθερά δυνατότητες εξωτερικής χρηματοδότησης μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων, κρατικών χρηματοδοτήσεων και συνεργασιών με περιφερειακούς φορείς. Το μοντέλο αυτό, αναδεικνύει έναν συνδυασμό θεσμικής υποστήριξης και αναζήτησης συμπληρωματικών πόρων, χαρακτηριστικό της σύγχρονης πολιτιστικής διαχείρισης.

4.1.3 Η σημασία των συνεργασιών

Μέσα από τις αφηγήσεις των συμμετεχόντων, αναδείχθηκε και ο καθοριστικός ρόλος των συνεργασιών μεταξύ πολιτιστικών και κοινωνικών φορέων. Η συνεργασία του ΕΘ με το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ αξιολογήθηκε ως ιδιαίτερα σημαντική, καθώς επέτρεψε τη σύνδεση της καλλιτεχνικής παρέμβασης με πρακτικές ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και κοινωνικής επανένταξης. Η εμπειρία των ερωτώμενων Σ5 και Σ6, φανερώνει ότι οι διατομεακές συνεργασίες συνέβαλαν στη βιωσιμότητα των προγραμμάτων, στην αποτελεσματικότερη οργάνωση και στη δημιουργία ενός πλαισίου εμπιστοσύνης μέσα στο σωφρονιστικό περιβάλλον. Καθοριστικής σημασίας είναι η επισήμανση της Σ6, ότι η εκπαιδευτική δομή του ΣΔΕ και οι πολιτιστικές δράσεις συχνά αντιμετωπίζονται ως «ξένο σώμα» μέσα στο σωφρονιστικό περιβάλλον, γεγονός που δυσχεραίνει την ανάπτυξη ουσιαστικών συνεργασιών. Κατά την άποψή της, «η αποτελεσματική εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων, προϋποθέτει μετάβαση από ένα τιμωρητικό, σε ένα μοντέλο σωφρονισμού που εστιάζει στα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική επανένταξη».

4.1.4 Ο κοινωνικός αντίκτυπος των δράσεων

Οι συμμετέχοντες/ουσες στις συνεντεύξεις, αξιολόγησαν θετικά τον κοινωνικό αντίκτυπο των δράσεων. Οι σημαντικότερες επιδράσεις που αναφέρθηκαν, ήταν η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, η ανάπτυξη επικοινωνιακών δεξιοτήτων, η αίσθηση κοινωνικής συμμετοχής

και η δημιουργία μιας προσωρινής «ρήξης» με την καθημερινότητα του εγκλεισμού. Ένα από τα κυριότερα θέματα που αναδείχθηκε, ήταν η συμβολή του εργαστηρίου στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων. Σύμφωνα με τον Σ3, η συμμετοχή στην ομάδα συνέβαλε στη δημιουργία σχέσεων οικειότητας και συνεργασίας μεταξύ των κρατουμένων, γεγονός που διευκόλυνε την καθημερινή τους συνύπαρξη στο πλαίσιο του εγκλεισμού. «Όταν δημιουργηθεί μια οικειότητα, που είναι μια σχέση ομάδας, κάπως βοηθά τον καθένα να είναι πιο κοινωνικός και να μπορέσει να λειτουργήσει λίγο πιο καλά μέσα σε αυτή τη συνθήκη». Σημαντικό εύρημα επίσης, είναι η αναφορά στη διαχρονική επίδραση που μπορεί να έχει η συμμετοχή σε τέτοια εργαστήρια. Ο Σ3 θεωρεί, ότι η εμπειρία του δεν περιορίστηκε στη διάρκεια του εγκλεισμού, αλλά επηρέασε ουσιαστικά την πορεία του και μετά την αποφυλάκισή του. Όπως περιέγραψε, η συμμετοχή του στο πρόγραμμα αποτέλεσε αφετηρία για περαιτέρω ενασχόληση με το θέατρο, καθώς παρακολούθησε σεμινάρια υποκριτικής και σκηνοθεσίας, συμμετείχε σε θεατρικές παραγωγές και ασχολήθηκε με τη συγγραφή θεατρικών έργων και κινηματογραφικών σεναρίων. Συνοψίζοντας τη σημασία που είχε η εμπειρία αυτή για τη ζωή του, ανέφερε χαρακτηριστικά «Εγώ βρήκα τον εαυτό μου σε αυτό το πράγμα, βρήκα κάτι που να με ενδιαφέρει». Τέλος, υποστήριξε ότι οι θεατρικές δράσεις θα πρέπει να αποτελούν σταθερό στοιχείο της καθημερινότητας των καταστημάτων κράτησης

Πίνακας 4.1 Θεματικοί άξονες συνεντεύξεων

Θεματικός Άξονας	Βασικά Ευρήματα
Ενδυνάμωση	Ανάπτυξη αυτοπεποίθησης και έκφρασης
Συμμετοχικότητα	Δημιουργία συλλογικότητας
Οργανωτικές δυσκολίες	Γραφειοκρατία και περιορισμοί
Κοινωνικός αντίκτυπος	Πολιτιστική και κοινωνική ένταξη
Συνεργασίες	Καθοριστικός ρόλος ΚΕΘΕΑ και Εθνικού Θεάτρου

Ιδία Πηγή

4.2 Ανάλυση ευρημάτων

Η παρούσα ενότητα επιχειρεί την ερμηνευτική προσέγγιση των ευρημάτων που προέκυψαν από την ποιοτική έρευνα, σε συνάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Η ανάλυση οργανώνεται γύρω από τα πέντε ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης, επιδιώκοντας όχι απλώς την περιγραφή των εμπειριών των συμμετεχόντων, αλλά τη σύνθεση και ερμηνεία των δεδομένων που προέκυψαν από τις ημιδομημένες συνεντεύξεις.

Η ερμηνεία των ευρημάτων βασίστηκε στη συγκριτική ανάλυση των αφηγήσεων των επτά συμμετεχόντων (Σ1-Σ7), οι οποίοι εκπροσωπούν διαφορετικές κατηγορίες εμπλεκομένων. Η πολυφωνία του δείγματος επέτρεψε την τριγωνοποίηση των δεδομένων, καθώς οι εμπειρίες των πρώην κρατουμένων, των εκπαιδευτικών, των θεραπευτικών στελεχών, των καλλιτεχνικών συντελεστών και της διοίκησης του Εθνικού Θεάτρου, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας για τον σχεδιασμό, την οργάνωση, την υλοποίηση και τον κοινωνικό αντίκτυπο των συγκεκριμένων παρεμβάσεων. Παράλληλα, η ανάλυση αξιοποιεί επιλεκτικά δευτερογενές υλικό, όπως δημόσιες τοποθετήσεις των εμπνυχωτών των δράσεων, θεσμικά κείμενα και στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, με στόχο την ενίσχυση της ερμηνείας των πρωτογενών δεδομένων και τη διασύνδεσή τους με το ευρύτερο πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής του Εθνικού Θεάτρου. Η προσέγγιση αυτή δεν αποσκοπεί στην επανάληψη των αποτελεσμάτων που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα, αλλά στην ανάδειξη των βασικών θεματικών αξόνων που αναδύθηκαν μέσα από την έρευνα και στη σύνδεσή τους με τη σχετική βιβλιογραφία.

4.2.1 Η ένταξη των κοινωνικών δράσεων στον στρατηγικό σχεδιασμό και την πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα αφορά τον τρόπο με τον οποίο εντάχθηκαν οι κοινωνικές δράσεις, στον ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό και την πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου κατά την περίοδο 2015-2025. Η ανάλυση των συνεντεύξεων καταδεικνύει, ότι οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις, δεν αποτέλεσαν μια αποσπασματική κοινωνική πρωτοβουλία, αλλά εξελίχθηκαν σταδιακά σε οργανικό στοιχείο της φυσιολογίας και της κοινωνικής αποστολής του οργανισμού.

Ιδιαίτερα καθοριστική υπήρξε η συμβολή του Σ7, ο οποίος, ως Συντονιστής Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΕΘ, περιέγραψε τη σταδιακή διαμόρφωση της πολιτιστικής στρατηγικής του οργανισμού. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, οι πρώτες δράσεις δεν προέκυψαν από έναν εξαρχής ολοκληρωμένο θεσμικό σχεδιασμό, αλλά αναπτύχθηκαν μέσα από πρωτοβουλίες καλλιτεχνών και εμψυχωτών, οι οποίοι επιδίωξαν να αξιοποιήσουν το θέατρο ως εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε «Ξεκίνησαν λοιπόν από κάποιες προσωπικές πρωτοβουλίες, οι οποίες κατέληξαν να θεσμοθετηθούν και να αποκτήσουν διάρκεια υπό τη σκέπη του Εθνικού Θεάτρου». Η παραπάνω διαπίστωση, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας, καθώς αναδεικνύει ότι η πολιτιστική πολιτική του ΕΘ δεν διαμορφώθηκε αποκλειστικά μέσα από έναν κεντρικό διοικητικό σχεδιασμό, αλλά εξελίχθηκε σταδιακά, αξιοποιώντας την εμπειρία των πρώτων παρεμβάσεων και ενσωματώνοντάς τις στη λειτουργία του οργανισμού. Η εξέλιξη αυτή, επιβεβαιώνει ότι η ανάπτυξη κοινωνικά προσανατολισμένων πολιτιστικών πολιτικών, μπορεί να ακολουθήσει μια δυναμική διαδικασία, κατά την οποία οι επιτυχημένες πρακτικές μετατρέπονται σταδιακά σε σταθερές θεσμικές επιλογές. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας. Η συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου με τη ΓΓΑΠ, η δημιουργία του θεατρικού εργαστηρίου στις Φυλακές Κορυδαλλού το 2017, καθώς και η μετέπειτα ανάπτυξη του Εργαστηρίου Προσωπικής Ανάπτυξης Κρατουμένων (ΕΠΑΚ), καταδεικνύουν ότι οι κοινωνικές δράσεις απέκτησαν σταδιακά μόνιμο χαρακτήρα.

Παράλληλα, ο Σ7 υπογράμμισε ότι η φιλοσοφία των δράσεων δεν περιορίζεται στην παραγωγή θεατρικών παραστάσεων, αλλά εδράζεται στην αντίληψη ότι η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο επικοινωνίας, προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικής συμμετοχής. Όπως επισήμανε, στόχος των προγραμμάτων ήταν η δημιουργία «γεφυρών» μεταξύ των ανθρώπων που βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό και της ευρύτερης κοινωνίας, αξιοποιώντας το θέατρο ως πεδίο δημιουργικής συνάντησης και έκφρασης.

Αντίστοιχη ήταν και η οπτική του Σ1, ο οποίος επισήμανε ότι η παρουσία του ΕΘ στις φυλακές, δεν αντιμετωπίστηκε ως μια ευκαιριακή δράση κοινωνικής ευαισθησίας, αλλά ως μακροχρόνια δέσμευση του οργανισμού απέναντι σε ομάδες με περιορισμένη πρόσβαση στον πολιτισμό. Σύμφωνα με τον ίδιο, η συνέπεια και η διάρκεια των παρεμβάσεων αποτέλεσαν βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης, τόσο με τους

κρατούμενους, όσο και με τους συνεργαζόμενους φορείς. Το συγκεκριμένο εύρημα ενισχύεται και από τις δημόσιες τοποθετήσεις του Στρατή Πανούριου, ο οποίος έχει υπογραμμίσει ότι η θεατρική δημιουργία μέσα στις φυλακές δεν στοχεύει αποκλειστικά στην παραγωγή ενός καλλιτεχνικού αποτελέσματος, αλλά κυρίως στη δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου συνάντησης, διαλόγου και προσωπικής έκφρασης. Αντίστοιχα, ο Στέλιος Γράψας, μέσα από την εμπειρία του στο ΕΠΑΚ, υποστηρίζει ότι η θεατρική διαδικασία αποτελεί πρωτίστως μια διαδικασία προσωπικής ανάπτυξης, κατά την οποία η καλλιτεχνική δημιουργία λειτουργεί ως εργαλείο ενδυνάμωσης και όχι ως αυτοσκοπός (Γράψας, 2023).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης, η διαπίστωση του Σ7 ότι η θεωρητική συγκρότηση των συγκεκριμένων δράσεων δεν προηγήθηκε της εφαρμογής τους, αλλά διαμορφώθηκε σταδιακά μέσα από την ίδια την εμπειρία των εμπυχωτών και των συνεργαζόμενων φορέων. Όπως προέκυψε από τη συνέντευξη, οι πρώτες παρεμβάσεις βασίστηκαν κυρίως στην καλλιτεχνική εμπειρία των συντελεστών, ενώ η ανάπτυξη μιας περισσότερο συγκροτημένης μεθοδολογίας πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια, αξιοποιώντας την ανατροφοδότηση από την εφαρμογή των προγραμμάτων και τη συμμετοχή του οργανισμού σε ευρωπαϊκά δίκτυα ανταλλαγής καλών πρακτικών. Συμπληρωματικά, η αντίληψη ότι οι δράσεις στα καταστήματα κράτησης εντάσσονταν στον στρατηγικό σχεδιασμό του Εθνικού Θεάτρου επιβεβαιώνεται και από δημόσια δήλωση του τότε καλλιτεχνικού διευθυντή Στάθη Λιβαθινού. Αναφερόμενος στις κοινωνικές δράσεις της περιόδου 2015–2019, σημείωσε ότι «*Θέλαμε ένα "Εθνικό σε αποστολή". Έτσι είχαμε ονομάσει τη μεγάλη ομπρέλα κάτω από την οποία χώρεσαν όλες οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου την περίοδο 2015–2019*» (Λιβαθινός, 2021). Η δήλωση αυτή ενισχύει το συμπέρασμα ότι οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις αποτελούσαν βασικό στοιχείο της πολιτιστικής πολιτικής του οργανισμού.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα της έρευνας υποδηλώνουν ότι οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ στα ΚΚ εντάχθηκαν σταδιακά στον πυρήνα της πολιτιστικής του πολιτικής. Η μετάβαση από μεμονωμένες πρωτοβουλίες, σε μια περισσότερο θεσμοθετημένη στρατηγική κοινωνικής παρέμβασης, αναδεικνύει την ικανότητα του οργανισμού να προσαρμόζει τη λειτουργία του στις σύγχρονες απαιτήσεις της πολιτιστικής δημοκρατίας και της κοινωνικής συμμετοχής. Κατά συνέπεια, προκύπτει ότι οι δράσεις στα σωφρονιστικά καταστήματα αποτέλεσαν

αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτιστικής στρατηγικής του Εθνικού Θεάτρου και συνέβαλαν στον επαναπροσδιορισμό του κοινωνικού του ρόλου.

4.2.2 Πολιτιστική διαχείριση και διοικητικές πρακτικές στην υλοποίηση των θεατρικών δράσεων

Η ανάλυση των συνεντεύξεων, ανέδειξε ότι η επιτυχία των συγκεκριμένων παρεμβάσεων δε συνδέθηκε αποκλειστικά με την καλλιτεχνική τους ποιότητα, αλλά στηρίχθηκε σε ένα σύνθετο και ευέλικτο μοντέλο πολιτιστικής διαχείρισης, το οποίο συνδύαζε στρατηγικό σχεδιασμό, διατομεακές συνεργασίες και συνεχή προσαρμογή στις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος.

Κεντρική θέση στην οργάνωση των δράσεων, κατείχε η ύπαρξη ενός σαφούς αλλά ευέλικτου οργανωτικού μοντέλου. Ο Σ7, περιέγραψε ότι κάθε πρόγραμμα αναπτυσσόταν γύρω από τον εμψυχωτή, ο οποίος είχε την ευθύνη της καλλιτεχνικής και παιδαγωγικής του υλοποίησης, ενώ παράλληλα υποστηριζόταν από τη διοικητική δομή του Εθνικού Θεάτρου και όπου απαιτούνταν, από τεχνικούς, μουσικούς και άλλους εξειδικευμένους συνεργάτες, *«Κάθε δράση έχει έναν βασικό εμψυχωτή που την τρέχει, αλλά πίσω του υπάρχει ολόκληρη η δομή του Εθνικού Θεάτρου, η οποία αναλαμβάνει τον συντονισμό, τις εγκρίσεις, τις συνεργασίες και ό,τι χρειάζεται για να μπορέσει να υλοποιηθεί.»*. Η μαρτυρία αυτή, καταδεικνύει ότι οι κοινωνικές δράσεις, δεν βασιζόνταν αποκλειστικά στην προσωπική πρωτοβουλία των καλλιτεχνών/εμψυχωτών, αλλά εντάσσονταν σε ένα οργανωμένο διοικητικό πλαίσιο, στο οποίο διακριτοί ρόλοι και αρμοδιότητες συνέβαλλαν στην ομαλή λειτουργία των προγραμμάτων. Παράλληλα, αναδεικνύεται η σημασία της ισορροπίας ανάμεσα στην καλλιτεχνική αυτονομία και στον διοικητικό συντονισμό.

Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα αφορά τον τρόπο με τον οποίο οργανωνόταν η επιλογή των καταστημάτων κράτησης και ο σχεδιασμός των δράσεων. Σύμφωνα με τον Σ7, η ένταξη μιας νέας δομής στο πρόγραμμα δεν πραγματοποιούνταν αυτόματα, αλλά προϋπέθετε προκαταρκτική διερεύνηση, συνεργασία με τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, συνεννόηση με τη διοίκηση του εκάστοτε καταστήματος κράτησης και έγκριση από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής. *«Δεν πηγαίνουμε απλώς σε μια φυλακή για να κάνουμε ένα εργαστήριο. Προηγείται συζήτηση με τη διοίκηση, με τους εκπαιδευτικούς, εξετάζουμε αν*

υπάρχουν οι προϋποθέσεις και αν μπορεί να στηριχθεί η δράση σε βάθος χρόνου.» Το εύρημα αυτό αναδεικνύει ότι ο σχεδιασμός των παρεμβάσεων βασιζόταν σε συνδυασμό καλλιτεχνικών, εκπαιδευτικών και διοικητικών κριτηρίων, γεγονός που διαφοροποιεί τις συγκεκριμένες δράσεις από μια συμβατική θεατρική παραγωγή.

Αντίστοιχη εικόνα προκύπτει και από τη συνέντευξη της Διευθύντριας του ΣΔΕ (Σ6), η οποία υπογράμμισε ότι η επιτυχία των εργαστηρίων απαιτούσε διαρκή επικοινωνία μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων. *«Υπήρχε συνεχής επικοινωνία. Κάθε αλλαγή έπρεπε να συζητηθεί, να οργανωθεί και να προσαρμοστεί στις συνθήκες του καταστήματος κράτησης.»* Η μαρτυρία αυτή, επιβεβαιώνει ότι η πολιτιστική διαχείριση των δράσεων βασίστηκε σε ένα συνεργατικό μοντέλο συντονισμού, στο οποίο η αποτελεσματική επικοινωνία μεταξύ πολιτιστικών, εκπαιδευτικών και σωφρονιστικών φορέων αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την επιτυχή υλοποίηση των προγραμμάτων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τρόπος με τον οποίο οργανωνόταν η παραγωγή των θεατρικών παραστάσεων, όταν ένα εργαστήριο κατέληγε σε δημόσια παρουσίαση παράστασης. Όπως περιέγραψε ο Σ7, στην περίπτωση αυτή ενεργοποιούνταν το σύνολο των παραγωγικών μηχανισμών του Εθνικού Θεάτρου. *«Όταν αποφασιζόταν ότι θα γίνει παράσταση, τότε εμπλέκονταν τα σκηνικά, τα κοστούμια, οι τεχνικοί, ουσιαστικά λειτουργούσε ολόκληρος ο μηχανισμός παραγωγής του Εθνικού Θεάτρου.»* Το συγκεκριμένο εύρημα, καταδεικνύει ότι οι κοινωνικές δράσεις δεν αντιμετωπίζονταν ως περιφερειακές δραστηριότητες του οργανισμού, αλλά ενσωματώνονταν στις βασικές διοικητικές και παραγωγικές διαδικασίες του. Η ενεργοποίηση των υπηρεσιών παραγωγής, αποτυπώνει την οργανωτική δέσμευση του ΕΘ απέναντι στα συγκεκριμένα προγράμματα και ενισχύει την άποψη ότι αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα της πολιτιστικής του πολιτικής.

Παράλληλα, ο Σ7 ανέφερε ότι η χρηματοδότηση των δράσεων βασιζόταν κυρίως στους ίδιους πόρους του οργανισμού, ενώ παράλληλα διερευνώνται ευκαιρίες συνεργασιών και εξωτερικής χρηματοδότησης όταν αυτό ήταν δυνατό. *«Η βασική ευθύνη ήταν πάντα του Εθνικού Θεάτρου. Όπου μπορούσαμε αναζητούσαμε συνεργασίες ή άλλες πηγές χρηματοδότησης, αλλά η συνέχιση των δράσεων δεν εξαρτιόταν από αυτές.»* Η συγκεκριμένη προσέγγιση, υποδηλώνει ότι η οικονομική βιωσιμότητα των προγραμμάτων βασίστηκε

πρωτίστως στη θεσμική δέσμευση του ίδιου του οργανισμού και όχι σε αποσπασματικές χρηματοδοτήσεις. Η διαπίστωση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς καταδεικνύει ότι οι κοινωνικές δράσεις αντιμετωπίστηκαν ως σταθερή λειτουργία του ΕΘ και όχι ως έργα περιορισμένης διάρκειας.

Η συνολική αποτίμηση των δεδομένων καθιστά σαφές, ότι η επιτυχία των θεατρικών δράσεων δεν υπήρξε αποτέλεσμα μόνο της καλλιτεχνικής ποιότητας των παρεμβάσεων, αλλά και της ανάπτυξης ενός ευέλικτου και συνεργατικού μοντέλου πολιτιστικής διαχείρισης. Ο στρατηγικός σχεδιασμός, η σαφής κατανομή ρόλων, η προσωπική δέσμευση των εμπυχωτών, η αποτελεσματική επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων και η οργανωτική υποστήριξη του ΕΘ, αναδείχθηκαν ως οι βασικότεροι παράγοντες που επέτρεψαν την επιτυχή υλοποίηση των δράσεων. Με βάση τα παραπάνω, η πολιτιστική διαχείριση αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών παρεμβάσεων του Εθνικού Θεάτρου στα καταστήματα κράτησης.

4.2.3 Θεσμικές συνεργασίες και συνεργατικά δίκτυα ως παράγοντας βιωσιμότητας των δράσεων

Από την ανάλυση των συνεντεύξεων, προέκυψε ότι η επιτυχία των συγκεκριμένων παρεμβάσεων δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στη δράση ενός οργανισμού, αλλά αποτέλεσε προϊόν ενός ευρύτερου πλέγματος συνεργασιών μεταξύ πολιτιστικών, εκπαιδευτικών, θεραπευτικών και σωφρονιστικών φορέων.

Καθοριστική υπήρξε η συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου, με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, η οποία διαμόρφωσε το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη των δράσεων στα καταστήματα κράτησης. Παράλληλα, η συμμετοχή των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας, του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ και των διοικήσεων των σωφρονιστικών καταστημάτων, συνέβαλε ουσιαστικά τόσο στην οργάνωση, όσο και στη διατήρηση της συνέχειας των προγραμμάτων.

Ο Σ7 περιέγραψε τη συνεργασία αυτή ως μια διαρκή διαδικασία συντονισμού, επισημαίνοντας ότι κανένα πρόγραμμα δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς τη

συστηματική συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων φορέων. «Οι δράσεις αυτές δεν ήταν έργο μόνο του Εθνικού Θεάτρου. Για να λειτουργήσουν, απαιτούνταν συνεχής συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, με τις διοικήσεις των καταστημάτων κράτησης, με τα ΣΔΕ και, όπου υπήρχαν, με θεραπευτικά προγράμματα. Ο καθένας είχε διαφορετικό ρόλο αλλά κοινό στόχο.» Η εικόνα αυτή δείχνει, ότι η πολιτιστική διαχείριση των δράσεων βασίστηκε σε ένα συνεργατικό μοντέλο λειτουργίας, στο οποίο κάθε οργανισμός διατηρούσε τον θεσμικό του ρόλο, ενώ παράλληλα συνέβαλλε στην επίτευξη ενός κοινού κοινωνικού σκοπού.

Από την πλευρά της εκπαίδευσης, η Σ6 υπογράμμισε ότι το ΣΔΕ Καταστήματος Κορυδαλλού Ι, λειτούργησε ως σταθερός συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο Εθνικό Θέατρο και την καθημερινότητα του καταστήματος κράτησης. Όπως ανέφερε: «Το Σχολείο αποτελούσε το σημείο αναφοράς για την οργάνωση των δράσεων. Υπήρχε συνεχής επικοινωνία με τους συντελεστές του Εθνικού Θεάτρου, ώστε να επιλύονται άμεσα τα ζητήματα που προέκυπταν και να διασφαλίζεται η ομαλή διεξαγωγή των εργαστηρίων.» Η μαρτυρία αυτή αναδεικνύει τον πολυδιάστατο ρόλο του ΣΔΕ, το οποίο δεν λειτούργησε μόνο ως εκπαιδευτική δομή, αλλά και ως φορέας διευκόλυνσης της συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών οργανισμών. Η επικοινωνία και η αμοιβαία εμπιστοσύνη που αναπτύχθηκαν μεταξύ των εμπλεκόμενων συνέβαλαν ουσιαστικά στη σταθερότητα των δράσεων.

Αντίστοιχα, η εκπρόσωπος του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ (Σ5) επεσήμανε ότι η πραγματοποίηση τέτοιου δράσεων, επέτρεψε την ανάπτυξη μιας περισσότερο ολιστικής προσέγγισης απέναντι στους κρατούμενους, συνδυάζοντας τη θεραπευτική υποστήριξη με τη δημιουργική έκφραση μέσω της τέχνης. «Το θέατρο δεν λειτουργούσε ανταγωνιστικά προς τις θεραπευτικές διαδικασίες. Αντίθετα, τις συμπλήρωνε, γιατί έδινε στους συμμετέχοντες έναν διαφορετικό τρόπο να εκφράσουν σκέψεις, συναισθήματα και προσωπικές εμπειρίες.» Η παρατήρηση αυτή, επιβεβαιώνει ότι οι πολιτιστικές δράσεις δεν αναπτύχθηκαν απομονωμένα από τις υπόλοιπες δομές του σωφρονιστικού συστήματος, αλλά εντάχθηκαν σε ένα ευρύτερο πλέγμα παρεμβάσεων που στόχευε στην προσωπική ενδυνάμωση και την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων.

Σημαντικό εύρημα της έρευνας αποτελεί επίσης, το γεγονός ότι η συνεργασία μεταξύ των φορέων δεν βασίστηκε αποκλειστικά σε τυπικές διοικητικές διαδικασίες, αλλά κυρίως στη

διαμόρφωση σταθερών σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεχούς επικοινωνίας. Όπως επισήμανε ο Σ7, «οι ανάγκες των προγραμμάτων απαιτούσαν άμεση ανταπόκριση και ευελιξία, στοιχεία που δεν θα μπορούσαν να επιτευχθούν μόνο μέσω των προβλεπόμενων διοικητικών διαδικασιών». Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από τη Σ6, η οποία ανέφερε ότι «πολλές πρακτικές δυσκολίες αντιμετωπίζονταν μέσα από την καθημερινή συνεργασία των εμπλεκόμενων και όχι αποκλειστικά μέσω επίσημων υπηρεσιακών διαδικασιών». Η ανάπτυξη αυτού του λειτουργικού δικτύου συνεργασίας, επέτρεψε την έγκαιρη επίλυση προβλημάτων και συνέβαλε στη διατήρηση της συνέχειας των δράσεων.

Συνεπώς, η ερμηνεία των παραπάνω ευρημάτων οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η επιτυχία των θεατρικών εργαστηρίων δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στην καλλιτεχνική επάρκεια του Εθνικού Θεάτρου, αλλά στη δημιουργία ενός σταθερού συνεργατικού δικτύου μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Η συμπληρωματικότητα των ρόλων, η διαρκής επικοινωνία και η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης συνέβαλαν καθοριστικά στη διοικητική βιωσιμότητα των προγραμμάτων και στην αποτελεσματική επίτευξη των κοινωνικών και εκπαιδευτικών τους στόχων. Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι οι θεσμικές συνεργασίες αποτέλεσαν έναν από τους βασικότερους παράγοντες επιτυχίας των κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά καταστήματα κράτησης.

4.2.4 Οργανωτικές και θεσμικές προκλήσεις κατά την υλοποίηση των δράσεων και οι τρόποι αντιμετώπισής τους

Τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας κατέδειξαν, ότι οι οργανωτικές και θεσμικές προκλήσεις δεν περιορίζονταν στους περιορισμούς του σωφρονιστικού περιβάλλοντος, αλλά επεκτείνονταν στον συντονισμό των συνεργαζόμενων φορέων, στη διαχείριση ζητημάτων ασφαλείας και στη συνεχή προσαρμογή του καλλιτεχνικού σχεδιασμού στις ιδιαίτερες συνθήκες του εγκλεισμού.

Ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας, αφορά το γεγονός ότι η υλοποίηση των δράσεων απαιτούσε συνεχή προσαρμογή στις συνθήκες λειτουργίας κάθε καταστήματος κράτησης. Ο Σ7 υπογράμμισε ότι το σωφρονιστικό περιβάλλον χαρακτηρίζεται από συνεχή μεταβολή, γεγονός που καθιστά αδύνατη την εφαρμογή ενός άκαμπτου σχεδιασμού. «Οι

φυλακές είναι ένα πολύ ευμετάβλητο περιβάλλον. Αλλάζουν οι συνθήκες, αλλάζουν οι κανονισμοί, μπορεί να προκύψει κάτι απρόβλεπτο την ίδια ημέρα. Πρέπει να είσαι έτοιμος να προσαρμοστείς χωρίς να χάνεται ο στόχος της δράσης.» Η παρατήρηση αυτή υποδηλώνει, ότι η αποτελεσματική πολιτιστική διαχείριση των δράσεων, βασίστηκε στην οργανωτική ευελιξία και στη δυνατότητα άμεσης αναπροσαρμογής του σχεδιασμού. Αντί να αντιμετωπίζονται οι συνεχείς αλλαγές ως εμπόδιο, ενσωματώνονταν στον τρόπο λειτουργίας των προγραμμάτων, επιτρέποντας τη διατήρηση της συνέχειάς τους ακόμη και σε ιδιαίτερα απαιτητικές συνθήκες.

Αντίστοιχη εικόνα προκύπτει και από τη συνέντευξη της Σ6, η οποία περιέγραψε ότι η πραγματοποίηση μιας θεατρικής παράστασης μέσα στο κατάστημα κράτησης απαιτούσε συνεχή συνεργασία και συντονισμό με τις υπηρεσίες ασφαλείας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ένα περιστατικό που συνέβη κατά την εισόδου των συντελεστών κάποιας άλλης θεατρικής παράγωγής (ανεξάρτητη της συνεργασίας με το ΕΘ), όταν μεταξύ των αντικειμένων που είχαν μεταφερθεί για τις ανάγκες της παραγωγής εντοπίστηκε ένα θεατρικό πιστόλι, το οποίο κατασχέθηκε από τις αρμόδιες υπηρεσίες ασφαλείας. «Το αντικείμενο αφαιρέθηκε αμέσως πριν από την παράσταση, καθώς κρίθηκε ότι δεν μπορούσε να εισέλθει στον χώρο του καταστήματος κράτησης. Η παράσταση πραγματοποιήθηκε κανονικά, όμως χρειάστηκε να γίνουν προσαρμογές στη σκηνική δράση.» Το περιστατικό αυτό υπογραμμίζει με χαρακτηριστικό τρόπο, ότι οι απαιτήσεις ασφαλείας υπερίσχυαν πάντοτε του καλλιτεχνικού σχεδιασμού. Ωστόσο, αντί να οδηγήσει στην ακύρωση της δράσης, αντιμετωπίστηκε μέσα από άμεση συνεργασία μεταξύ των συντελεστών και της διοίκησης του καταστήματος κράτησης, γεγονός που επέτρεψε την ολοκλήρωση της παράστασης. Παράλληλα, η Σ6 περιέγραψε ένα ακόμη περιστατικό που ανέδειξε την ευαισθησία του συγκεκριμένου περιβάλλοντος. Μετά την ολοκλήρωση της παράστασης, προκλήθηκε προσωρινή αναστάτωση εξαιτίας της παρερμηνείας του περιστατικού από τις αρμόδιες αρχές, γεγονός που οδήγησε στη σύλληψη των καλλιτεχνικών συντελεστών, μέχρι να διευκρινιστούν τα πραγματικά γεγονότα. Όπως ανέφερε «Παρότι το ζήτημα διευθετήθηκε σύντομα, το περιστατικό ανέδειξε πόσο διαφορετικό είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο υλοποιούνται τέτοιες δράσεις και πόσο σημαντική είναι η συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων». Η συγκεκριμένη εμπειρία καθιστά εμφανές, ότι οι πολιτιστικές δράσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα, πραγματοποιούνται μέσα σε ένα ιδιαίτερα σύνθετο θεσμικό

πλαίσιο, στο οποίο ακόμη και μικρές αποκλίσεις από τις προβλεπόμενες διαδικασίες μπορούν να δημιουργήσουν σημαντικές οργανωτικές επιπτώσεις. Παράλληλα όμως, αναδεικνύει ότι η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των συνεργαζόμενων φορέων, συνέβαλε στην άμεση διαχείριση του περιστατικού και στην ομαλή συνέχιση των προγραμμάτων.

Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα, αφορά τον τρόπο με τον οποίο είχε σχεδιαστεί η ίδια η λειτουργία των εργαστηρίων, συμπεριλαμβάνοντας και τη διαχείριση κινδύνου. Σύμφωνα με τον Σ7, από την αρχή είχε ληφθεί υπόψη ότι σε ένα κατάστημα κράτησης είναι πιθανό να προκύψουν γεγονότα όπως μεταγωγές, αποφυλακίσεις, αλλαγές στον αριθμό των συμμετεχόντων ή προσωρινές διακοπές της λειτουργίας των δράσεων. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι *«Το πρόγραμμα έπρεπε να αντέχει τις αλλαγές. Ξέραμε ότι κάποιος μπορεί να αποφυλακιστεί ή να μεταχθεί ξαφνικά. Δεν μπορούσαμε να στηρίζουμε όλη τη διαδικασία σε κάτι σταθερό»*. Το απόσπασμα αυτό αποτυπώνει με σαφήνεια, ότι ο σχεδιασμός των δράσεων ενσωμάτωνε εξ αρχής μηχανισμούς προσαρμογής στις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος. Αντί να επιδιώκεται η αυστηρή τήρηση ενός προκαθορισμένου σχεδίου, οι δράσεις οργανώνονταν με τρόπο που επέτρεπε την αναπροσαρμογή των στόχων και των δραστηριοτήτων χωρίς να διακόπτεται η συνολική πορεία του προγράμματος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διαπίστωση ότι οι δυσκολίες δεν προέρχονταν αποκλειστικά από το περιβάλλον των φυλακών, αλλά και από την ανάγκη συντονισμού οργανισμών με διαφορετικές διοικητικές κουλτούρες. Όπως επισήμανε ο Σ7, κάθε φορέας λειτουργούσε με διαφορετικές διαδικασίες και προτεραιότητες, γεγονός που απαιτούσε συνεχή διάλογο και προσαρμογή *«Έπρεπε να συντονιστούν άνθρωποι που προέρχονταν από εντελώς διαφορετικούς χώρους. Άλλες προτεραιότητες είχε το Εθνικό Θέατρο, άλλες η διοίκηση της φυλακής, άλλες το σχολείο. Το ζητούμενο ήταν να βρεθεί ένας κοινός τρόπος συνεργασίας»*. Το εύρημα αυτό, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επιτυχία των δράσεων, δεν βασίστηκε μόνο στην επίλυση πρακτικών ζητημάτων, αλλά και στην ανάπτυξη μιας κουλτούρας συνεργασίας, μεταξύ οργανισμών με διαφορετική αποστολή και διαφορετικά διοικητικά χαρακτηριστικά.

Η ανάλυση των δεδομένων αποκαλύπτει, ένα επιπλέον στοιχείο που συνδέεται άμεσα με τη βιωσιμότητα των δράσεων. Σύμφωνα με τον Σ7, παρότι το Εθνικό Θέατρο αξιολογούσε διαρκώς την πορεία των προγραμμάτων, δεν υπήρχε ένα θεσμοθετημένο εργαλείο συστηματικής αξιολόγησης του κοινωνικού τους αντικτύπου, «*Είχαμε συζητήσει και την εμπλοκή εξωτερικού αξιολογητή, ώστε να παρακολουθεί συστηματικά την πορεία των δράσεων, αλλά τελικά αυτό δεν υλοποιήθηκε.*». Η παρατήρηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς επιβεβαιώνει ότι, παρά την επιτυχημένη υλοποίηση των προγραμμάτων, εξακολουθεί να υπάρχει ανάγκη ανάπτυξης συστηματικών εργαλείων αξιολόγησης των κοινωνικών και παιδαγωγικών αποτελεσμάτων τους. Η δημιουργία τέτοιων μηχανισμών θα μπορούσε να ενισχύσει τόσο την τεκμηρίωση της αποτελεσματικότητας, όσο και τον μελλοντικό στρατηγικό σχεδιασμό αντίστοιχων παρεμβάσεων.

Συνολικά, η ανάλυση των ευρημάτων καταδεικνύει ότι οι οργανωτικές και θεσμικές προκλήσεις δεν λειτούργησαν ανασταλτικά για την υλοποίηση των δράσεων. Αντίθετα, αποτέλεσαν παράγοντα διαμόρφωσης ενός ευέλικτου μοντέλου πολιτιστικής διαχείρισης, το οποίο βασίστηκε στη συνεργασία, στην προσαρμοστικότητα και στη διαρκή αναζήτηση κοινών λύσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων. Ως εκ τούτου, το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα απαντάται θετικά, καθώς προκύπτει ότι οι δυσκολίες αντιμετωπίστηκαν κυρίως μέσω της ανάπτυξης σχέσεων εμπιστοσύνης, του συνεχούς συντονισμού και της οργανωτικής ευελιξίας των συντελεστών και των συνεργαζόμενων οργανισμών.

4.2.5 Ο κοινωνικός και παιδαγωγικός αντίκτυπος των θεατρικών δράσεων στην προσωπική ενδυνάμωση και την κοινωνική ένταξη των συμμετεχόντων

Το πέμπτο ερευνητικό ερώτημα (EE5) επικεντρώθηκε στην αποτίμηση του κοινωνικού και παιδαγωγικού αντίκτυπου των θεατρικών δράσεων, όπως αυτός προσλαμβάνεται από τους ίδιους τους συμμετέχοντες και τους επαγγελματίες που ενεπλάκησαν στην υλοποίηση των προγραμμάτων. Η σύνθεση των εμπειρικών δεδομένων, έδειξε ότι οι θεατρικές παρεμβάσεις δεν λειτούργησαν αποκλειστικά ως καλλιτεχνικές δραστηριότητες, αλλά ως διαδικασίες προσωπικής ενδυνάμωσης, ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων, δημιουργικής έκφρασης και αναστοχασμού.

Ένα από τα κυριότερα ευρήματα της έρευνας αφορά την ενίσχυση της κοινωνικότητας και της ομαδικής λειτουργίας των συμμετεχόντων. Ο Σ2 περιέγραψε ότι η συμμετοχή στο θεατρικό εργαστήριο συνέβαλε στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατουμένων, μεταβάλλοντας τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούσαν στην καθημερινότητά τους. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του *«Όταν δημιουργηθεί μια οικειότητα, που είναι μια σχέση ομάδας, κάπως βοηθά τον καθένα να είναι πιο κοινωνικός και να μπορέσει να λειτουργήσει λίγο πιο καλά μέσα σε αυτή τη συνθήκη»*. Η εμπειρία αυτή επιβεβαιώνεται και από τον Σ3, ο οποίος ανέφερε ότι η συμμετοχή στην προετοιμασία της παράστασης δημιούργησε ένα κλίμα συνεργασίας και αμοιβαίας υποστήριξης, το οποίο διέφερε αισθητά από τις συνήθεις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο περιβάλλον της φυλακής. Συγκεκριμένα μοιράστηκε *«Για πρώτη φορά ένιωθα ότι όλοι δουλεύαμε για έναν κοινό σκοπό. Δεν είχε σημασία ποιος ήταν ο καθένας πριν. Εκεί μέσα ήμασταν όλοι μέλη της ίδιας ομάδας»*. Οι δύο μαρτυρίες, συγκλίνουν στην ανάδειξη της ομάδας ως βασικού παράγοντα προσωπικής ενδυνάμωσης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Υπό αυτό το πρίσμα, το θεατρικό εργαστήριο λειτούργησε ως ένα ασφαλές πλαίσιο συνεργασίας, στο οποίο οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να αναπτύξουν σχέσεις εμπιστοσύνης και αλληλοσεβασμού.

Πέρα από την ενίσχυση της κοινωνικότητας, ιδιαίτερη σημασία απέκτησε η δυνατότητα προσωπικής έκφρασης και αυτογνωσίας. Ο Σ2 περιέγραψε ότι η συμμετοχή στο εργαστήριο του επέτρεψε να ανακαλύψει νέες δημιουργικές δυνατότητες και να επαναπροσδιορίσει την εικόνα που είχε για τον εαυτό του, *«Εγώ βρήκα τον εαυτό μου σε αυτό το πράγμα, βρήκα κάτι που να με ενδιαφέρει»*. Η συγκεκριμένη αναφορά, αποτυπώνει ότι η συμμετοχή στο θεατρικό εργαστήριο λειτούργησε ως αφετηρία μιας διαδικασίας προσωπικής αναζήτησης, η οποία ξεπέρασε τα όρια της ίδιας της δράσης. Η σημασία του ευρήματος ενισχύεται από το γεγονός ότι, μετά την αποφυλάκισή του, ο Σ2 συνέχισε να ασχολείται ενεργά με το θέατρο, παρακολουθώντας σεμινάρια υποκριτικής και σκηνοθεσίας, συμμετέχοντας σε θεατρικές παραγωγές και ασχολούμενος με τη συγγραφή θεατρικών έργων και κινηματογραφικών σεναρίων. Η περίπτωση αυτή δεν μπορεί να γενικευθεί, ωστόσο, αναδεικνύει τις δυνατότητες που μπορούν να δημιουργηθούν όταν οι πολιτιστικές παρεμβάσεις προσφέρουν ουσιαστικές ευκαιρίες δημιουργικής συμμετοχής και ανάπτυξης δεξιοτήτων, λειτουργώντας ως αφετηρία νέων προσωπικών και επαγγελματικών προσανατολισμών.

Η κοινωνική επίδραση των παραστάσεων δεν περιορίστηκε στους άμεσα συμμετέχοντες. Η Σ4, η οποία παρακολούθησε θεατρικές παραστάσεις ως κρατούμενη, περιέγραψε ότι οι συγκεκριμένες δράσεις διαφοροποιούσαν αισθητά την καθημερινότητα του καταστήματος κράτησης και δημιουργούσαν την αίσθηση μιας ουσιαστικής επαφής με τον κόσμο έξω από τη φυλακή, *«Εκείνη τη μέρα ένιωθα ότι άλλαζε όλο το κλίμα. Δεν ήταν απλώς μια παράσταση, ήταν σαν να έμπαινε για λίγο ένας άλλος κόσμος μέσα στη φυλακή»*. Παράλληλα, η ίδια επισήμανε ότι οι παραστάσεις δημιουργούσαν κοινές εμπειρίες μεταξύ των κρατουμένων, οι οποίες συνέχιζαν να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης και μετά την ολοκλήρωσή τους. Όπως σημείωσε *«Μετά την παράσταση συζητούσαμε όλοι γι' αυτά που είχαμε δει. Μας έδινε αφορμή να μιλήσουμε για πράγματα που συνήθως δεν συζητούσαμε»*. Οι μαρτυρίες αυτές υποδηλώνουν ότι ακόμη και όσοι συμμετείχαν ως θεατές βίωσαν αυτές τις δράσεις ως μια εμπειρία που ενίσχυσε την επικοινωνία και τη συλλογική εμπειρία μέσα στο σωφρονιστικό περιβάλλον.

Από την πλευρά των επαγγελματιών, η Σ5 υπογράμμισε ότι η συμβολή του θεάτρου δεν περιοριζόταν στην ψυχαγωγία, αλλά συνδεόταν με ευρύτερες διαδικασίες προσωπικής ανάπτυξης και θεραπευτικής ενδυνάμωσης. Όπως η ίδια επεσήμανε *«Το θέατρο δίνει στους ανθρώπους έναν διαφορετικό τρόπο να εκφράσουν όσα δυσκολεύονται να πουν με λόγια. Αυτό από μόνο του είχε πολύ μεγάλη αξία.»*. Αντίστοιχα, η Σ6 επισήμανε ότι οι δράσεις συνέβαλαν στην ενεργότερη συμμετοχή των κρατουμένων στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες του ΣΔΕ, ενισχύοντας την αυτοπεποίθηση και τη διάθεση συμμετοχής τους. Όπως σημείωσε *«Εβλεπες ανθρώπους που στην αρχή ήταν διστακτικοί να αρχίζουν σταδιακά να συμμετέχουν περισσότερο, να εκφράζονται και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες»*. Οι παραπάνω αφηγήσεις υποδηλώνουν ότι οι θεατρικές δράσεις λειτούργησαν συμπληρωματικά προς τις εκπαιδευτικές και θεραπευτικές διαδικασίες, δημιουργώντας ένα περιβάλλον στο οποίο, οι συμμετέχοντες μπορούσαν να αναπτύξουν προσωπικές, κοινωνικές και επικοινωνιακές δεξιότητες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη σχετικά με τη σημασία της συνέχισης αντίστοιχων δράσεων στα ΚΚ. Ο Σ2 τόνισε *«Θεωρώ ότι δεν θα έπρεπε να μιλάμε καν για το αν θα είναι βασικό και σταθερό. Πρέπει κάπως να γίνει σταθερή η λειτουργία εργαστηρίων στις*

φυλακές». Η τοποθέτηση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς προέρχεται από έναν άμεσα ωφελούμενο των δράσεων και υποδηλώνει ότι οι ίδιοι οι συμμετέχοντες δεν αντιλαμβάνονταν το θέατρο ως μια περιστασιακή δραστηριότητα, αλλά ως ουσιαστικό στοιχείο της καθημερινής ζωής μέσα στο κατάστημα κράτησης. Η άποψη αυτή συμπληρώνεται από τον Σ7, ο οποίος υπογράμμισε ότι ο βασικός στόχος των δράσεων δεν ήταν η παραγωγή παραστάσεων, αλλά η δημιουργία συνθηκών ισότιμης πολιτιστικής συμμετοχής και η αναγνώριση της ανθρώπινης αξίας των κρατουμένων. Όπως σημείωσε «*Το σημαντικότερο δεν είναι η παράσταση, εάν θα βρει ή όχι. Είναι ότι αντιμετωπίζεις τον άλλον ως άνθρωπο, με σεβασμό και εμπιστοσύνη*». Η συγκεκριμένη, τοποθέτηση συνοψίζει τη φιλοσοφία που διαπερνά το σύνολο των κοινωνικών δράσεων του ΕΘ.

Ένα ακόμη σημαντικό εύρημα, αφορά την αντίληψη του οργανισμού για τον κοινωνικό αντίκτυπο των δράσεων. Σύμφωνα με τον Σ7, «*οι ουσιαστικότερες επιδράσεις των θεατρικών εργαστηρίων δεν είναι πάντοτε δυνατό να αποτυπωθούν με συστηματικούς δείκτες ή ποσοτικά δεδομένα. Ο αντίκτυπος είναι άυλος. Αντίθετα, εκδηλώνεται μέσα από τη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης, τη διάχυση της εμπειρίας στους υπόλοιπους κρατουμένους και τη σταδιακή μεταβολή της κουλτούρας των ίδιων των καταστημάτων κράτησης*». Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει ότι σημαντικό μέρος του κοινωνικού αντίκτυπου των πολιτιστικών δράσεων παραμένει άυλο και δύσκολα μετρήσιμο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης, ο τρόπος με τον οποίο το ίδιο το Εθνικό Θέατρο αντιλαμβάνεται την επιτυχία των κοινωνικών του δράσεων. Όπως προκύπτει από τη συνέντευξη του Σ7, η αξιολόγηση δεν βασίζεται σε ποσοτικούς δείκτες συμμετοχής, αλλά κυρίως στη διατήρηση των δράσεων στον χρόνο, στην επανειλημμένη συμμετοχή των κρατουμένων, στη ζήτηση από νέα καταστήματα κράτησης και στη δημιουργία διαρκών σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων. Η συγκεκριμένη προσέγγιση αναδεικνύει μια ποιοτική αντίληψη αξιολόγησης, σύμφωνα με την οποία η αξία της πολιτιστικής παρέμβασης αποτυπώνεται κυρίως στις αλλαγές που επιφέρει στις ανθρώπινες σχέσεις και όχι αποκλειστικά σε αριθμητικούς δείκτες.

Συνολικά, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν, ότι οι θεατρικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά καταστήματα κράτησης υπερέβησαν τα όρια μιας καλλιτεχνικής παρέμβασης. Μέσα από τη δημιουργική συμμετοχή, τη συνεργασία και την προσωπική έκφραση, συνέβαλαν στην ανάπτυξη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων, στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και στη δημιουργία συνθηκών προσωπικής ενδυνάμωσης. Παράλληλα, η έρευνα ανέδειξε ότι οι ίδιοι οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τις πολιτιστικές δράσεις ως ουσιαστικό στοιχείο της εκπαιδευτικής και κοινωνικής λειτουργίας των καταστημάτων κράτησης, γεγονός που ενισχύει την ανάγκη θεσμικής συνέχισης και περαιτέρω ανάπτυξης αντίστοιχων προγραμμάτων. Με βάση τα παραπάνω, ο κοινωνικός και παιδαγωγικός αντίκτυπος των δράσεων αποτιμάται ως ιδιαίτερα σημαντικός τόσο από τους ωφελούμενους, όσο και από τους επαγγελματίες που συμμετείχαν στην υλοποίησή τους.

4.3 Συζήτηση σε σχέση με το θεωρητικό πλαίσιο

4.3.1 Πολιτιστική πολιτική και πολιτιστική δημοκρατία

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν ότι οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα καταστήματα κράτησης μπορούν να ερμηνευθούν μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο της πολιτιστικής δημοκρατίας και της σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής. Όπως αναλύθηκε στο Κεφάλαιο 1, η σύγχρονη πολιτιστική πολιτική απομακρύνεται από μια αντίληψη που αντιμετωπίζει τον πολιτισμό αποκλειστικά ως παραγωγή και διάχυση καλλιτεχνικού έργου και στρέφεται προς την ενίσχυση της ισότιμης πολιτιστικής συμμετοχής, της κοινωνικής συνοχής και της πρόσβασης όλων των πολιτών στα πολιτιστικά αγαθά (Ζορμπά, 2014· Holden, 2006· Hadley & Belfiore, 2018). Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτιστική δημοκρατία δεν περιορίζεται στη διεύρυνση του κοινού, αλλά προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στη δημιουργική διαδικασία, ανεξάρτητα από τις κοινωνικές ή θεσμικές συνθήκες στις οποίες βρίσκονται.

Η μελέτη περίπτωσης του Εθνικού Θεάτρου, που παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 2, επιβεβαιώνει ότι οι δράσεις στα καταστήματα κράτησης δεν αποτέλεσαν μια μεμονωμένη κοινωνική πρωτοβουλία, αλλά εντάχθηκαν στον ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό του οργανισμού. Η δημιουργία του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων, η ανάπτυξη του

προγράμματος ΕΠΑΚ, η συνεργασία με τη ΓΓΑΠ και άλλους θεσμικούς φορείς, καθώς και η δημόσια διατύπωση της φιλοσοφίας ενός «Εθνικού σε αποστολή» από τον τότε καλλιτεχνικό διευθυντή Στάθη Λιβαθινού, καταδεικνύουν ότι οι κοινωνικές παρεμβάσεις αντιμετωπίστηκαν ως αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτιστικής πολιτικής του οργανισμού.

Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνεται και από τα εμπειρικά δεδομένα της έρευνας. Ο Σ7 υπογράμμισε ότι βασικός στόχος των δράσεων δεν ήταν η παραγωγή θεατρικών παραστάσεων, αλλά η δημιουργία ουσιαστικών συνθηκών πολιτιστικής συμμετοχής, μέσα από τις οποίες οι κρατούμενοι αντιμετωπίζονταν πρωτίστως ως άνθρωποι. Αντίστοιχα, οι μαρτυρίες των Σ5 και Σ6 ανέδειξαν ότι η συμμετοχή στις πολιτιστικές δράσεις δημιουργούσε ευκαιρίες επικοινωνίας, δημιουργικής έκφρασης και ενεργού εμπλοκής στη μαθησιακή διαδικασία, στοιχεία που υπερβαίνουν την παραδοσιακή αντίληψη της πολιτιστικής κατανάλωσης.

Κατά συνέπεια, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν ότι η πολιτιστική πολιτική του Εθνικού Θεάτρου κατά την περίοδο 2015-2025, επιδίωξε τη διεύρυνση της κοινωνικής αποστολής του οργανισμού μέσω της ανάπτυξης δράσεων που ενίσχυσαν την πρόσβαση στον πολιτισμό και την ενεργό συμμετοχή κοινωνικών ομάδων που βρίσκονται σε συνθήκες αποκλεισμού. Υπό το πρίσμα αυτό, οι κοινωνικές δράσεις στα ΚΚ συνιστούν μια χαρακτηριστική εφαρμογή των αρχών της πολιτιστικής δημοκρατίας στον χώρο ενός δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού.

4.3.2 Πολιτιστική διαχείριση με κοινωνικό πρόσημο

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας αναδεικνύουν επίσης, ότι οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ στα ΚΚ συνιστούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτιστικής διαχείρισης με κοινωνικό προσανατολισμό. Η σύγχρονη πολιτιστική διαχείριση, όπως αναλύθηκε και στο Κεφάλαιο !, δεν περιορίζεται στον διοικητικό σχεδιασμό και την παραγωγή πολιτιστικών δράσεων, αλλά συνδέεται με τη δημιουργία κοινωνικής αξίας, την ανάπτυξη συνεργατικών δικτύων και την ανταπόκριση στις ανάγκες διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (Κόνσολα, 2006 & Chong, 2010 & McGuigan, 2004). Στο πλαίσιο αυτό, ο πολιτιστικός οργανισμός καλείται να λειτουργήσει ως φορέας κοινωνικής παρέμβασης, αναπτύσσοντας ευέλικτες μορφές διοίκησης και συνεργασίας.

Η μελέτη περίπτωσης του Εθνικού Θεάτρου, που παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 2, επιβεβαιώνει ότι η ανάπτυξη των συγκεκριμένων κοινωνικών δράσεων, στηρίχθηκε σε ένα σύνθετο οργανωτικό σχήμα, το οποίο περιλάμβανε τη συνεργασία του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων, των εμψυχωτών των θεατρικών εργαστηρίων, του διοικητικού προσωπικού του οργανισμού και διάφορων άλλων φορέων. Η λειτουργία αυτού του δικτύου επέτρεψε τον αποτελεσματικό σχεδιασμό, τον συντονισμό και την υλοποίηση δράσεων σε ένα ιδιαίτερα απαιτητικό διοικητικό περιβάλλον.

Τα εμπειρικά δεδομένα επιβεβαιώνουν τη σημασία αυτού του μοντέλου διαχείρισης. Η Σ5 περιέγραψε ότι η προετοιμασία κάθε δράσης απαιτούσε συνεχή συντονισμό μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων, καθώς κάθε στάδιο της διαδικασίας συνοδευόταν από εγκρίσεις, ελέγχους και προσαρμογές. Αντίστοιχα, η Σ6 επισήμανε ότι η επιτυχία των προγραμμάτων βασίστηκε στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των συνεργαζόμενων φορέων, επισημαίνοντας ότι η πολιτιστική και εκπαιδευτική λειτουργία μέσα στη φυλακή απαιτεί συνεχή διαπραγμάτευση με το θεσμικό πλαίσιο. Από την πλευρά του Εθνικού Θεάτρου, ο Σ7 ανέφερε ότι η υλοποίηση των δράσεων προϋπέθετε τη στενή συνεργασία καλλιτεχνικού, εκπαιδευτικού και διοικητικού προσωπικού, καθώς και την κοινή αντίληψη ότι οι κοινωνικές δράσεις αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της αποστολής του οργανισμού.

Παράλληλα, οι οργανωτικές δυσκολίες που καταγράφηκαν στο Κεφάλαιο 4, επιβεβαιώνουν τη διεθνή βιβλιογραφία, σύμφωνα με την οποία, η πολιτιστική διαχείριση σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού απαιτεί υψηλό βαθμό οργανωτικής ευελιξίας, αποτελεσματικό συντονισμό και διατομεακή συνεργασία (Chong, 2010· Gray, 2008). Συνεπώς, η παρούσα έρευνα δείχνει ότι η επιτυχία των δράσεων δεν εξαρτάται μόνο από την καλλιτεχνική τους ποιότητα, αλλά κυρίως από την ανάπτυξη ενός βιώσιμου μοντέλου πολιτιστικής διαχείρισης, που συνδυάζει στρατηγική διοίκηση, συνεργασία φορέων και τον κοινωνικό προσανατολισμό του δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού

4.3.3 Εφαρμοσμένο θέατρο και κοινωνική ένταξη

Επιπροσθέτως, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν ότι οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου ενσωμάτωσαν βασικές αρχές του εφαρμοσμένου θεάτρου, όπως αυτές αναπτύσσονται στη διεθνή βιβλιογραφία (Boal, 2000· Prentki & Preston, 2009· Nicholson, 2014· Balfour, 2004). Όπως αναλύθηκε στο Κεφάλαιο 1, το εφαρμοσμένο θέατρο διαφοροποιείται από τη συμβατική θεατρική πρακτική, καθώς δίνει έμφαση στη συμμετοχή, τον διάλογο και τη δημιουργική εμπλοκή των ίδιων των συμμετεχόντων. Σκοπός του δεν είναι μόνο η παραγωγή ενός καλλιτεχνικού αποτελέσματος, αλλά η ενίσχυση της προσωπικής έκφρασης, της συλλογικής εμπειρίας και της κοινωνικής ενδυνάμωσης.

Η μελέτη περίπτωσης του Εθνικού Θεάτρου, που παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 2, καταδεικνύει ότι η φιλοσοφία αυτή αποτυπώθηκε και στον σχεδιασμό των δράσεων που υλοποιήθηκαν στα ΚΚ. Τα θεατρικά εργαστήρια, οι συμμετοχικές παραστάσεις και η ενεργός εμπλοκή των κρατούμενων στη δημιουργική διαδικασία αντιμετωπίστηκαν ως βασικός άξονας της καλλιτεχνικής παρέμβασης. Η επιλογή των εμψυχωτών, η μακρόχρονη παρουσία τους στους χώρους κράτησης και η έμφαση στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης επιβεβαιώνουν ότι το ενδιαφέρον εστιάζοταν πρωτίστως στη διαδικασία και όχι αποκλειστικά στο τελικό καλλιτεχνικό αποτέλεσμα.

Συμπληρωματικά, τα εμπειρικά δεδομένα επιβεβαιώνουν την αποτελεσματικότητα αυτής της προσέγγισης. Ο Σ2 περιέγραψε ότι μέσα από τη συμμετοχή του, ανέπτυξε σχέσεις εμπιστοσύνης με τους συμμετέχοντες και ανακάλυψε μια δημιουργική διέξοδο, η οποία συνεχίστηκε και μετά την αποφυλάκισή του μέσω της ενασχόλησής του με τη σκηνοθεσία. Αντίστοιχα, ο Σ3 αναφέρθηκε στη σημασία της συλλογικής δημιουργίας που διαμορφώθηκε μέσα από τη συμμετοχή στην ομάδα, ενώ η Σ4 επισήμανε ότι ακόμη και οι κρατούμενοι που συμμετείχαν ως θεατές βίωναν τις παραστάσεις ως μια εμπειρία που διαφοροποιούσε την καθημερινότητα της φυλακής και δημιουργούσε νέες αφορμές επικοινωνίας. Οι παρατηρήσεις αυτές ενισχύονται και από τις απόψεις των Σ5 και Σ6, οι οποίες συνέδεσαν τις θεατρικές δράσεις με την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και της έκφρασης των κρατούμενων. Επιπλέον το στέλεχος του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ (Σ5), υπογράμμισε τη σημασία που έχουν τέτοιες πολιτιστικές δράσεις, ειδικά για άτομα που βρίσκονται σε διαδικασία θεραπείας και απεξάρτησης, «Οι άνθρωποι αυτοί, έχουν συχνά χάσει την επαφή με

τη δημιουργικότητα, την εμπιστοσύνη και την αίσθηση ότι μπορούν να συμμετέχουν ισότιμα σε κάτι θετικό. Το θέατρο τούς δίνει αυτή τη δυνατότητα». Η συγκεκριμένη διαπίστωση, συνδέεται με τη θεωρία της πολιτιστικής συμμετοχής και της κοινωνικής ενδυνάμωσης, σύμφωνα με την οποία, η καλλιτεχνική εμπλοκή μπορεί να ενισχύσει την αίσθηση κοινωνικής ένταξης και προσωπικής αξίας (Matarasso, 1997: 38-42).

Κατά συνέπεια, τα ευρήματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ότι το εφαρμοσμένο θέατρο, όταν εντάσσεται σε ένα σταθερό και κατάλληλα οργανωμένο πλαίσιο πολιτιστικής παρέμβασης, μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο κοινωνικής ένταξης και προσωπικής ενδυνάμωσης. Στην περίπτωση του ΕΘ, η θεατρική διαδικασία διαμόρφωσε ένα πεδίο επικοινωνίας, συνεργασίας και αναστοχασμού, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να αποκτήσουν ενεργό ρόλο στη δημιουργική διαδικασία και να επαναπροσδιορίσουν τη σχέση τους, τόσο με τον εαυτό τους, όσο και με την ομάδα.

4.3.4 Θέατρο και σωφρονιστικό σύστημα

Η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει ότι η ανάπτυξη θεατρικών δράσεων σε ΚΚ, δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από το θεσμικό και διοικητικό πλαίσιο λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος. Στο Κεφάλαιο 1, παρουσιάστηκε ότι η σύγχρονη σωφρονιστική πολιτική αναγνωρίζει την εκπαίδευση, τον πολιτισμό και τις δημιουργικές δραστηριότητες ως βασικές συνιστώσες της διαδικασίας κοινωνικής επανένταξης, δημιουργώντας το θεσμικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ δημόσιων φορέων και πολιτιστικών οργανισμών. Στο πλαίσιο αυτό, οι κοινωνικές δράσεις του ΕΘ, δεν αποτέλεσαν μια εξωτερική πολιτιστική παρέμβαση, αλλά εντάχθηκαν σε μια ευρύτερη θεσμική στρατηγική, που προωθεί την προσωπική ανάπτυξη και την κοινωνική συμμετοχή των κρατουμένων.

Παράλληλα, η μελέτη περίπτωσης του ΕΘ, όπως παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 2, ανέδειξε ότι η υλοποίηση των δράσεων στηρίχθηκε στη στενή συνεργασία με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, τα ΣΔΕ, τις διοικήσεις των ΚΚ και τους επαγγελματίες που δραστηριοποιούνταν στις δομές αυτές. Η συνεργασία αυτή δεν είχε μόνο οργανωτικό χαρακτήρα, αλλά αποτέλεσε βασική προϋπόθεση για την προσαρμογή των καλλιτεχνικών πρακτικών στις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος, όπου οι απαιτήσεις, οι

περιορισμοί και οι καθημερινές συνθήκες λειτουργίας επηρέαζαν άμεσα τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των δράσεων.

Τα εμπειρικά δεδομένα της έρευνας επιβεβαιώνουν αυτή την πολυπλοκότητα. Η Σ6 περιέγραψε ότι κάθε πολιτιστική παρέμβαση όφειλε να προσαρμόζεται στους κανόνες ασφαλείας και στη λειτουργία του καταστήματος κράτησης, γεγονός που απαιτούσε συνεχή συνεργασία των εμπλεκομένων. Αντίστοιχα, η Σ5 επισήμανε ότι η επιτυχία των δράσεων βασιζόταν στη σταδιακή οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης με τις διοικήσεις των φυλακών και το προσωπικό, στοιχείο που επέτρεπε την αντιμετώπιση των καθημερινών οργανωτικών προκλήσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ιδιαιτεροτήτων του σωφρονιστικού περιβάλλοντος αποτελεί και το περιστατικό της προσωρινής προσαγωγής των συντελεστών μετά την ολοκλήρωση θεατρικής παράστασης, εξαιτίας της μεταφοράς αδήλωτου θεατρικού αντικειμένου, παρά το γεγονός ότι αυτό είχε κατασχεθεί πριν από την έναρξη της παράστασης. Όπως ανέφερε η διευθύντρια του ΣΔΕ ΚΚ Κορυδαλλού Ι, Το γεγονός αυτό ανέδειξε τις ιδιαίτερες απαιτήσεις και τους περιορισμούς που συνοδεύουν κάθε πολιτιστική παρέμβαση σε περιβάλλοντα εγκλεισμού, χωρίς να αναστείλει την περαιτέρω υλοποίηση παρόμοιων δράσεων.

Οι διαπιστώσεις αυτές βρίσκονται σε συμφωνία με τη διεθνή βιβλιογραφία (Balfour, 2004· McAviney, 2011), σύμφωνα με την οποία οι πολιτιστικές παρεμβάσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα απαιτούν συνεχή ισορροπία ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και καλλιτεχνικούς στόχους και στις απαιτήσεις του θεσμικού πλαισίου. Συνεπώς, η παρούσα έρευνα καταδεικνύει ότι η αποτελεσματικότητα των δράσεων του ΕΘ δεν οφειλόταν μόνο στη μεθοδολογία των παρεμβάσεων, αλλά και στην ικανότητα των συνεργαζόμενων, να προσαρμόζουν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση στις ιδιαίτερες συνθήκες, διατηρώντας παράλληλα τον κοινωνικό και παιδαγωγικό τους προσανατολισμό.

4.3.5 Συνολική θεωρητική σύνθεση

Η σύνθεση των θεωρητικών προσεγγίσεων και των εμπειρικών ευρημάτων οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα καταστήματα κράτησης συνιστούν ένα ολοκληρωμένο παράδειγμα εφαρμογής πολιτιστικής πολιτικής με κοινωνικό χαρακτήρα. Η έρευνα έδειξε ότι η επιτυχία των συγκεκριμένων παρεμβάσεων αποδίδεται στην αλληλεπίδραση τεσσάρων βασικών παραγόντων: του στρατηγικού σχεδιασμού του οργανισμού, της ανάπτυξης διατομεακών συνεργασιών, της αξιοποίησης των αρχών του εφαρμοσμένου θεάτρου και της προσαρμογής των δράσεων στις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος. Με τον τρόπο αυτό, η περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου επιβεβαιώνει ότι οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί μπορούν να λειτουργήσουν ως φορείς κοινωνικής καινοτομίας, διευρύνοντας τον ρόλο τους πέρα από την παραγωγή και παρουσίαση καλλιτεχνικού έργου.

Παράλληλα, τα ευρήματα της έρευνας συμπληρώνουν τη θεωρητική συζήτηση για την πολιτιστική δημοκρατία και την κοινωνική αποστολή των δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών. Όπως αναδείχθηκε τόσο από την ανάλυση του Κεφαλαίου 2, όσο και από τις συνεντεύξεις, οι κρατούμενοι δεν αντιμετωπίστηκαν ως παθητικοί αποδέκτες πολιτιστικών υπηρεσιών, αλλά ως ενεργά υποκείμενα της δημιουργικής διαδικασίας. Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνεται από τη μαρτυρία του Σ7, ο οποίος υπογράμμισε ότι ο βασικός στόχος των δράσεων ήταν η αναγνώριση της ανθρώπινης αξίας των συμμετεχόντων. Αντίστοιχα, οι αφηγήσεις των Σ2, Σ3 και Σ4 καταδεικνύουν ότι η συμμετοχή στις θεατρικές δράσεις (είτε σαν συντελεστές, είτε σαν θεατές) συνέβαλε στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης, στην ενίσχυση της δημιουργικής έκφρασης και στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής εμπειρίας του εγκλεισμού, στοιχεία που συνάδουν με τις θεωρητικές αρχές του εφαρμοσμένου θεάτρου και της πολιτιστικής δημοκρατίας.

Από την παρούσα έρευνα αναδεικνύεται επίσης, ότι η πολιτιστική διαχείριση σε χώρους εγκλεισμού αποτελεί μια σύνθετη και δυναμική διαδικασία, η οποία απαιτεί συνεχή διαπραγμάτευση μεταξύ καλλιτεχνικών στόχων, διοικητικών διαδικασιών και θεσμικών περιορισμών. Οι δυσκολίες που περιγράφηκαν από τη Σ5 και τη Σ6, καθώς και οι εμπειρίες των εμπυχωτών των θεατρικών εργαστηρίων, επιβεβαιώνουν ότι η βιωσιμότητα τέτοιων προγραμμάτων, εξαρτάται από τη σταθερότητα των συνεργασιών, την οργανωτική ευελιξία

και την ύπαρξη ενός κοινού οράματος μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων. Υπό το πρίσμα αυτό, η μελέτη περίπτωσης των δράσεων του Εθνικού Θεάτρου, δεν αποτελεί μόνο ένα επιτυχημένο παράδειγμα πολιτιστικής παρέμβασης, αλλά και ένα χρήσιμο πρότυπο σχεδιασμού και υλοποίησης κοινωνικών δράσεων από δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς.

Συνολικά, η θεωρητική σύνθεση των ευρημάτων επιβεβαιώνει ότι ο πολιτισμός μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης όταν εντάσσεται σε μια συνεκτική πολιτιστική πολιτική και υποστηρίζεται από αποτελεσματικές πρακτικές πολιτιστικής διαχείρισης. Η περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου, αναδεικνύει ότι οι κοινωνικές δράσεις σε χώρους εγκλεισμού δεν αποτελούν περιφερειακή δραστηριότητα ενός δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού, αλλά μπορούν να ενσωματωθούν στο στρατηγικό πλάνο του, συμβάλλοντας τόσο στη διεύρυνση της πολιτιστικής συμμετοχής, όσο και στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Η διαπίστωση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τη διαμόρφωση μελλοντικών πολιτιστικών πολιτικών, καθώς υποδηλώνει ότι η συνεργασία μεταξύ πολιτιστικών, εκπαιδευτικών και σωφρονιστικών φορέων μπορεί να δημιουργήσει σταθερά και βιώσιμα μοντέλα κοινωνικής πολιτιστικής παρέμβασης.

Κεφάλαιο 5

Συμπεράσματα

5.1 Γενικά συμπεράσματα

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερεύνησε την πολιτιστική πολιτική και την πολιτιστική διαχείριση των κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά καταστήματα κράτησης κατά την περίοδο 2015–2025, επιχειρώντας να αναδείξει τόσο τον τρόπο σχεδιασμού και υλοποίησης των συγκεκριμένων παρεμβάσεων όσο και τον κοινωνικό τους αντίκτυπο. Μέσα από τη συνδυαστική αξιοποίηση θεωρητικών προσεγγίσεων, θεσμικών και αρχειακών πηγών, καθώς και ποιοτικής έρευνας με τη συμμετοχή διοικητικών στελεχών, καλλιτεχνών, εκπαιδευτικών και πρώην κρατουμένων, διαμορφώθηκε μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο ένας δημόσιος πολιτιστικός οργανισμός μπορεί να αναπτύξει κοινωνικές δράσεις σε ένα ιδιαίτερα απαιτητικό περιβάλλον, όπως είναι το σωφρονιστικό σύστημα.

Η έρευνα κατέδειξε ότι οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου δεν αποτέλεσαν αποσπασματικές πολιτιστικές πρωτοβουλίες, αλλά εντάχθηκαν σε έναν ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό, ο οποίος αντιμετώπισε τον πολιτισμό ως μέσο κοινωνικής συμμετοχής και όχι αποκλειστικά ως καλλιτεχνική παραγωγή. Η δημιουργία του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων, η ανάπτυξη του προγράμματος ΕΠΑΚ, οι συνεργασίες με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ και τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, καθώς και η φιλοσοφία ενός «Εθνικού σε αποστολή», όπως αυτή διατυπώθηκε από τη διοίκηση του οργανισμού, καταδεικνύουν ότι οι παρεμβάσεις αυτές αποτέλεσαν αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτιστικής πολιτικής του Εθνικού Θεάτρου.

Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν ότι η επιτυχία των δράσεων δεν οφειλόταν μόνο στην καλλιτεχνική τους ποιότητα, αλλά κυρίως στην ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου μοντέλου πολιτιστικής διαχείρισης με κοινωνικό προσανατολισμό. Η αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ του Εθνικού Θεάτρου, των σωφρονιστικών αρχών, των εκπαιδευτικών δομών και των θεραπευτικών φορέων, σε συνδυασμό με τη συμβολή του διοικητικού προσωπικού, των εμψυχωτών και των καλλιτεχνών, διαμόρφωσε ένα σταθερό πλαίσιο συνεργασίας, το οποίο επέτρεψε την υλοποίηση των δράσεων ακόμη και σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από

αυξημένες απαιτήσεις ασφαλείας και διοικητική πολυπλοκότητα. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει ότι η πολιτιστική διαχείριση σε χώρους εγκλεισμού απαιτεί στρατηγικό σχεδιασμό, διατομεακές συνεργασίες, οργανωτική ευελιξία και συνεχή προσαρμογή στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος.

Παράλληλα, η έρευνα ανέδειξε ότι οι θεατρικές παρεμβάσεις υπερέβησαν τη λογική της απλής πολιτιστικής κατανάλωσης, δημιουργώντας συνθήκες ενεργού συμμετοχής των κρατουμένων στη δημιουργική διαδικασία. Οι αφηγήσεις των πρώην κρατουμένων ανέδειξαν ότι η συμμετοχή στις δράσεις δημιούργησε ουσιαστικές εμπειρίες προσωπικής ενδυνάμωσης, ενώ στην περίπτωση του Σ2 αποτέλεσε την αφετηρία μιας διαρκούς ενασχόλησης με το θέατρο και τη συγγραφή μετά την αποφυλάκισή του. Αντίστοιχα, οι μαρτυρίες των εκπαιδευτικών και των στελεχών των συνεργαζόμενων φορέων επιβεβαίωσαν ότι οι πολιτιστικές δράσεις συνέβαλαν στη δημιουργία ενός κλίματος εμπιστοσύνης, συνεργασίας και δημιουργικού διαλόγου μέσα στη φυλακή.

Ταυτόχρονα, η μελέτη ανέδειξε τις προκλήσεις που συνοδεύουν την εφαρμογή πολιτιστικών προγραμμάτων σε σωφρονιστικά περιβάλλοντα. Ζητήματα ασφαλείας, γραφειοκρατικές διαδικασίες, μεταβολές στη λειτουργία των καταστημάτων κράτησης και απρόβλεπτα περιστατικά επηρέαζαν συχνά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των δράσεων. Ωστόσο, οι δυσκολίες αυτές δεν λειτούργησαν ανασταλτικά. Αντίθετα, ανέδειξαν τη σημασία της συνεργασίας, της ευελιξίας και της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων, στοιχεία που αποδείχθηκαν καθοριστικά για τη βιωσιμότητα των προγραμμάτων.

Ένα από τα σημαντικότερα συμπεράσματα της έρευνας αφορά την αναγνώριση της ανθρώπινης αξίας ως βασικής αρχής που διέπει τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των κοινωνικών δράσεων. Όπως χαρακτηριστικά υπογράμμισε ο Συντονιστής Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Εθνικού Θεάτρου, θεμέλιο κάθε παρέμβασης αποτελεί ο σεβασμός προς τον άνθρωπο. Η θέση αυτή συνοψίζει τη φιλοσοφία του οργανισμού και επιβεβαιώνει ότι η πολιτιστική πολιτική αποκτά ουσιαστικό κοινωνικό περιεχόμενο όταν αντιμετωπίζει τον πολιτισμό ως δικαίωμα και ως μέσο ενίσχυσης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ανεξάρτητα από τις συνθήκες στις οποίες βρίσκεται το άτομο.

Συνολικά, η παρούσα έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι κοινωνικές δράσεις του Εθνικού Θεάτρου στα καταστήματα κράτησης αποτελούν ένα επιτυχημένο παράδειγμα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής με κοινωνικό πρόσημο. Η μελέτη αυτή δείχνει ότι ένας δημόσιος πολιτιστικός οργανισμός μπορεί να υπερβεί τον παραδοσιακό του ρόλο ως παραγωγού πολιτιστικού προϊόντος και να λειτουργήσει ως φορέας κοινωνικής παρέμβασης, συμβάλλοντας στην πολιτιστική συμμετοχή, την προσωπική ενδυνάμωση και την κοινωνική συνοχή. Παράλληλα, αναδεικνύει ότι η επιτυχία αντίστοιχων πρωτοβουλιών δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την καλλιτεχνική τους ποιότητα, αλλά από τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού πλαισίου πολιτιστικής διαχείρισης, στρατηγικών συνεργασιών και θεσμικής υποστήριξης, το οποίο επιτρέπει στον πολιτισμό να λειτουργήσει ως ουσιαστικό εργαλείο κοινωνικής ένταξης και δημοκρατικής συμμετοχής.

5.2 Ανάδειξη βέλτιστων πρακτικών

Η μελέτη περίπτωσης του Εθνικού Θεάτρου ανέδειξε ένα σύνολο πρακτικών που συνέβαλαν καθοριστικά στην επιτυχή υλοποίηση των κοινωνικών δράσεων στα καταστήματα κράτησης και μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμα παραδείγματα για άλλους δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς που επιδιώκουν να αναπτύξουν παρεμβάσεις με κοινωνικό προσανατολισμό. Οι πρακτικές αυτές δεν αφορούν αποκλειστικά την καλλιτεχνική διάσταση των προγραμμάτων, αλλά κυρίως τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάστηκαν, οργανώθηκαν και υλοποιήθηκαν μέσα σε ένα ιδιαίτερα απαιτητικό θεσμικό περιβάλλον.

Μία από τις σημαντικότερες βέλτιστες πρακτικές που αναδείχθηκαν είναι η ανάπτυξη σταθερών διατομεακών συνεργασιών. Η συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας και τις διοικήσεις των καταστημάτων κράτησης διαμόρφωσε ένα λειτουργικό δίκτυο συνεργασίας, το οποίο διευκόλυνε τόσο τον σχεδιασμό όσο και την υλοποίηση των δράσεων. Οι συνεντεύξεις των Σ5, Σ6 και Σ7 επιβεβαίωσαν ότι η επιτυχία των προγραμμάτων στηρίχθηκε στη συνεχή επικοινωνία, στον σαφή επιμερισμό των ρόλων και στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Η συγκεκριμένη πρακτική αναδεικνύει ότι οι κοινωνικές πολιτιστικές δράσεις απαιτούν

συλλογική διακυβέρνηση και διαρκή συνεργασία μεταξύ πολιτιστικών, εκπαιδευτικών και σωμαστικών οργανισμών.

Δεύτερη σημαντική πρακτική αποτέλεσε η ευελιξία στον σχεδιασμό και την υλοποίηση των καλλιτεχνικών δράσεων. Οι παραστάσεις του «Επισκεπτηρίου», καθώς και οι λοιπές παραγωγές που παρουσιάστηκαν στα καταστήματα κράτησης, σχεδιάστηκαν έτσι ώστε να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χώρου, με περιορισμένες τεχνικές απαιτήσεις και δυνατότητα άμεσης μεταφοράς και εγκατάστασης. Όπως προέκυψε από τις συνεντεύξεις, η δυνατότητα συνεχούς προσαρμογής στις απαιτήσεις ασφαλείας και στις λειτουργικές ιδιαιτερότητες των φυλακών αποτέλεσε βασική προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα των δράσεων.

Ιδιαίτερα σημαντική αναδείχθηκε επίσης η συμμετοχική φιλοσοφία των θεατρικών εργαστηρίων. Σε αντίθεση με την παθητική παρακολούθηση μιας παράστασης, τα εργαστήρια έδωσαν στους κρατούμενους ενεργό ρόλο στη δημιουργική διαδικασία, ενισχύοντας την προσωπική έκφραση και τη συνεργασία. Οι αφηγήσεις του Σ2 και του Σ3 επιβεβαιώνουν ότι η εμπειρία αυτή συνέβαλε στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και στη διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων. Η πρακτική αυτή ανταποκρίνεται στις αρχές του εφαρμοσμένου θεάτρου και αναδεικνύει τη σημασία της ενεργού συμμετοχής ως βασικού στοιχείου κάθε κοινωνικής πολιτιστικής παρέμβασης.

Ένα ακόμη στοιχείο που προέκυψε από την έρευνα είναι η σημασία της συνέχειας και της σταθερής παρουσίας των ανθρώπων που υλοποιούν τις δράσεις. Οι εμπυχωτές των θεατρικών εργαστηρίων, τα στελέχη των συνεργαζόμενων φορέων και το διοικητικό προσωπικό του Εθνικού Θεάτρου διαμόρφωσαν σχέσεις εμπιστοσύνης με τους συμμετέχοντες, γεγονός που διευκόλυνε τη δημιουργία ενός ασφαλούς πλαισίου συνεργασίας. Όπως επισήμανε ο Σ7, θεμέλιο της επιτυχίας των προγραμμάτων αποτέλεσε ο σεβασμός προς τον άνθρωπο και η αντιμετώπιση των κρατουμένων ως ισότιμων συνομιλητών στη δημιουργική διαδικασία. Η διαπίστωση αυτή αναδεικνύει ότι η ανθρώπινη διάσταση της πολιτιστικής διαχείρισης είναι εξίσου σημαντική με τον οργανωτικό σχεδιασμό.

Τέλος, η έρευνα ανέδειξε ως βέλτιστη πρακτική τη θεσμική ενσωμάτωση των κοινωνικών δράσεων στον στρατηγικό σχεδιασμό του οργανισμού. Η ανάπτυξη των παρεμβάσεων δεν βασίστηκε σε μεμονωμένες πρωτοβουλίες καλλιτεχνών, αλλά αποτέλεσε μέρος της ευρύτερης πολιτιστικής πολιτικής του Εθνικού Θεάτρου κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Η δημιουργία του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων καθώς και η ανάπτυξη του προγράμματος ΕΠΑΚ, αποδεικνύουν ότι η βιωσιμότητα αντίστοιχων παρεμβάσεων προϋποθέτει θεσμική υποστήριξη, στρατηγικό σχεδιασμό και οργανωτική συνέχεια. Η συγκεκριμένη πρακτική μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς για άλλους δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς που επιδιώκουν να ενσωματώσουν τον κοινωνικό προσανατολισμό στον πυρήνα της πολιτιστικής τους πολιτικής.

5.3 Προτάσεις Πολιτικής και Διαχείρισης

Με βάση τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, διαμορφώνονται ορισμένες προτάσεις πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικής διαχείρισης που θα μπορούσαν να συμβάλουν στη θεσμική ενίσχυση και στη βιώσιμη ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων σε καταστήματα κράτησης. Οι προτάσεις αυτές βασίζονται τόσο στα εμπειρικά δεδομένα της έρευνας όσο και στις θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια και μπορούν να αξιοποιηθούν από δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς, φορείς πολιτιστικής διαχείρισης και υπηρεσίες του σωφρονιστικού συστήματος.

Πρώτη και σημαντικότερη πρόταση αποτελεί η θεσμική κατοχύρωση των κοινωνικών δράσεων ως σταθερού άξονα της πολιτιστικής πολιτικής των δημόσιων πολιτιστικών οργανισμών. Η περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου απέδειξε ότι οι δράσεις αποκτούν ουσιαστικό αντίκτυπο όταν εντάσσονται σε έναν μακροπρόθεσμο στρατηγικό σχεδιασμό και δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από τη βούληση μιας διοίκησης ή από μεμονωμένες πρωτοβουλίες. Όπως επισήμανε και ο Σ7, η κοινωνική αποστολή ενός δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού οφείλει να αποτελεί διαρκές στοιχείο της λειτουργίας του και όχι περιστασιακή δραστηριότητα. Η διατήρηση κοινωνικών δομών, όπως το πρώην Τμήμα Κοινωνικών Δράσεων, ή η σαφής ενσωμάτωση των αρμοδιοτήτων τους στις οργανωτικές δομές του

οργανισμού, μπορεί να διασφαλίσει τη συνέχεια και τη θεσμική μνήμη αντίστοιχων προγραμμάτων.

Δεύτερη πρόταση αφορά την ενίσχυση των διατομεακών συνεργασιών. Η έρευνα ανέδειξε ότι η επιτυχία των δράσεων βασίστηκε στη συνεργασία του Εθνικού Θεάτρου με τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, τις διοικήσεις των καταστημάτων κράτησης και άλλους εμπλεκόμενους φορείς. Η δημιουργία σταθερών δικτύων συνεργασίας, με σαφώς καθορισμένους ρόλους και διαδικασίες συντονισμού, μπορεί να ενισχύσει τόσο την αποτελεσματικότητα όσο και τη βιωσιμότητα αντίστοιχων παρεμβάσεων. Παράλληλα, η ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών και σωφρονιστικών υπηρεσιών μπορεί να συμβάλει στη διάχυση της εμπειρίας και στη σταδιακή ανάπτυξη ενός κοινού πλαισίου λειτουργίας.

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει επίσης η επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό. Η έρευνα κατέδειξε ότι η επιτυχία των δράσεων συνδέθηκε άμεσα με την παρουσία έμπειρων εμπυχωτών, εκπαιδευτικών και καλλιτεχνών, οι οποίοι διέθεταν τόσο καλλιτεχνικές όσο και επικοινωνιακές δεξιότητες, καθώς και ικανότητα προσαρμογής στις ιδιαιτερότητες του σωφρονιστικού περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τον Σ7, η επέκταση των δράσεων σε περισσότερα καταστήματα κράτησης προϋποθέτει τη συστηματική εκπαίδευση νέας γενιάς εμπυχωτών και τη δημιουργία περιφερειακών ομάδων, ικανών να υποστηρίξουν την ανάπτυξη αντίστοιχων προγραμμάτων σε ολόκληρη τη χώρα. Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η παροχή κινήτρων προς τους καλλιτέχνες και τους πολιτιστικούς διαχειριστές που συμμετέχουν σε τέτοιες δράσεις, μέσω εξειδικευμένων προγραμμάτων επιμόρφωσης, επαγγελματικής αναγνώρισης και σταθερής υποστήριξης της εργασίας τους.

Μία ακόμη πρόταση αφορά τη δημιουργία σταθερών μηχανισμών χρηματοδότησης και αξιολόγησης. Η βιωσιμότητα κοινωνικών πολιτιστικών προγραμμάτων προϋποθέτει τη διασφάλιση μακροχρόνιας χρηματοδότησης και την ανάπτυξη εργαλείων αποτίμησης του κοινωνικού τους αντικτύπου. Η συστηματική καταγραφή της συμμετοχής, των εμπειριών και των αποτελεσμάτων των δράσεων μπορεί να συμβάλει τόσο στη συνεχή βελτίωση των προγραμμάτων όσο και στην τεκμηρίωση της κοινωνικής τους αξίας, ενισχύοντας τη θεσμική τους αναγνώριση και τη δυνατότητα προσέλκυσης πόρων.

Η έρευνα ανέδειξε, επίσης, τη σημασία της διατήρησης της πολιτιστικής σχέσης μετά την αποφυλάκιση. Η εμπειρία του Σ2, ο οποίος συνέχισε την ενασχόλησή του με το θέατρο μετά την αποφυλάκισή του, καταδεικνύει ότι οι πολιτιστικές δράσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως αφετηρία μιας ευρύτερης πορείας προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικής επανένταξης. Για τον λόγο αυτό, προτείνεται η ανάπτυξη προγραμμάτων που θα υποστηρίζουν τη συνέχιση της συμμετοχής των πρώην κρατουμένων σε πολιτιστικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, μέσα από συνεργασίες με πολιτιστικούς οργανισμούς, εκπαιδευτικά ιδρύματα και κοινωνικούς φορείς.

Τέλος, η παρούσα έρευνα καταδεικνύει την ανάγκη θεσμοθέτησης μόνιμων πολιτιστικών προγραμμάτων στα καταστήματα κράτησης. Η πρόταση αυτή διατυπώθηκε όχι μόνο από τα στελέχη των εμπλεκόμενων φορέων αλλά και από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, οι οποίοι υπογράμμισαν ότι οι πολιτιστικές δράσεις δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ευκαιριακές παρεμβάσεις, αλλά ως σταθερό στοιχείο της καθημερινής ζωής των καταστημάτων κράτησης. Η συνεχής παρουσία τέτοιων προγραμμάτων ενισχύει τη σχέση εμπιστοσύνης με τους συμμετέχοντες, διευκολύνει τη συνεργασία μεταξύ των φορέων και δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε ο πολιτισμός να λειτουργεί ως αναπόσπαστο στοιχείο της εκπαιδευτικής και επανενταξιακής διαδικασίας.

Συνοψίζοντας, η εμπειρία του Εθνικού Θεάτρου αναδεικνύει ότι μια ολοκληρωμένη πολιτιστική πολιτική για το σωφρονιστικό σύστημα δεν περιορίζεται στην οργάνωση μεμονωμένων καλλιτεχνικών δράσεων, αλλά προϋποθέτει στρατηγικό σχεδιασμό, θεσμική συνέχεια, διατομεακές συνεργασίες, επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό και συστηματική αξιολόγηση. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί μπορούν να διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στην ενίσχυση της πολιτιστικής συμμετοχής, της προσωπικής ενδυνάμωσης και της κοινωνικής επανένταξης ατόμων που βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού.

5.4 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα έρευνα αποτέλεσε μια πρώτη συστηματική προσπάθεια διερεύνησης της πολιτιστικής πολιτικής και της πολιτιστικής διαχείρισης των κοινωνικών δράσεων του Εθνικού Θεάτρου στα ελληνικά καταστήματα κράτησης κατά την περίοδο 2015–2025. Παρότι ανέδειξε σημαντικές διαστάσεις του σχεδιασμού, της υλοποίησης και του κοινωνικού αντίκτυπου των συγκεκριμένων παρεμβάσεων, προκύπτουν πεδία που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Πρώτον, ποσοτική και μεικτή έρευνα για τον μακροπρόθεσμο κοινωνικό αντίκτυπο.

Η παρούσα εργασία τεκμηρίωσε ποιοτικά τον κοινωνικό αντίκτυπο των θεατρικών δράσεων μέσα από βιωματικές αφηγήσεις συμμετεχόντων. Ο πρώην κρατούμενος Σ2 ανέφερε συγκεκριμένες αλλαγές στη συμπεριφορά και την αυτοαντίληψή του, ωστόσο παραμένει αναπάντητο το ερώτημα αν αυτές οι αλλαγές είναι μετρήσιμες και διατηρήσιμες μακροπρόθεσμα. Μελλοντική ποσοτική ή μεικτή έρευνα που θα παρακολουθούσε συμμετέχοντες για διάστημα δύο έως πέντε ετών μετά την αποφυλάκιση θα μπορούσε να εξετάσει τη σχέση μεταξύ συμμετοχής σε θεατρικές δράσεις και μείωσης της υποτροπής, βελτίωσης της κοινωνικής επανένταξης και ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων. Μια τέτοια έρευνα θα συμπλήρωνε τα ευρήματα της παρούσας μελέτης και θα τεκμηρίωνε εμπειρικά στο ελληνικό πλαίσιο τις θέσεις των Smejda και Taylor (2017) για τη σχέση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και μείωσης παραβατικότητας.

Δεύτερον, συμμετοχική έρευνα με κεντρικό υποκείμενο τους κρατούμενους.

Ένας από τους βασικούς περιορισμούς της παρούσας έρευνας, που αναφέρεται ρητά στο Κεφάλαιο 3.7, αφορά την περιορισμένη πρόσβαση στους ίδιους τους κρατούμενους ως ερευνητικά υποκείμενα. Η παρούσα μελέτη συμπεριέλαβε έναν μόνο πρώην κρατούμενο που συμμετείχε σε εργαστήριο, ενώ παρέμειναν εντελώς ανεξερευνήτες δύο κρίσιμες κατηγορίες: οι κρατούμενοι που παρακολούθησαν παραστάσεις ως θεατές χωρίς ενεργή συμμετοχή, και εκείνοι που δεν συμμετείχαν καθόλου στις δράσεις. Η σύγκριση μεταξύ αυτών των τριών κατηγοριών θα επέτρεπε την πληρέστερη αξιολόγηση του αντίκτυπου των δράσεων. Μελλοντική συμμετοχική έρευνα που θα έδινε κεντρικό ρόλο στη φωνή των ίδιων των κρατουμένων — μέσω ομάδων εστίασης, εθνογραφικής παρατήρησης ή συμμετοχικής

δράσης-έρευνας — θα ανάδειχνε διαστάσεις της εμπειρίας που η παρούσα μελέτη δεν κατάφερε να αποτυπώσει και θα εντασσόταν στις αρχές της κοινωνικά προσανατολισμένης έρευνας που περιγράφουν οι Denzin και Lincoln (2018).

Τρίτον, έρευνα για την οργανωτική αποτελεσματικότητα και τη βιωσιμότητα των διατομεακών συνεργασιών.

Ένα από τα κεντρικά ευρήματα της παρούσας εργασίας αφορά τη σημασία των διατομεακών συνεργασιών για την αποτελεσματικότητα των δράσεων — και ιδιαίτερα της σύμπραξης μεταξύ Εθνικού Θεάτρου και ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ. Παράλληλα, η έρευνα ανέδειξε σημαντικά κενά στη χρηματοδότηση και στη μακροπρόθεσμη οργανωτική σταθερότητα των προγραμμάτων. Μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να εξετάσει συστηματικά δύο αλληλένδετα ζητήματα: αφενός την οργανωτική δομή, τον προϋπολογισμό και την αποτελεσματικότητα του Τμήματος Κοινωνικών Δράσεων του ΕΘ ως διαχειριστική οντότητα, και αφετέρου τους παράγοντες που συμβάλλουν στη μακροχρόνια βιωσιμότητα διατομεακών συνεργασιών μεταξύ πολιτιστικών, θεραπευτικών και σωφρονιστικών φορέων. Μια τέτοια έρευνα θα συνέβαλε στη διαμόρφωση μοντέλων οργανωτικής δομής για δημόσιους πολιτιστικούς οργανισμούς με κοινωνική αποστολή, εντασσόμενη στο πεδίο της πολιτιστικής διαχείρισης που αναπτύσσουν οι Chong (2010) και Αυγουστάκη (2021).

Τέταρτον, συγκριτική έρευνα σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η παρούσα εργασία εστιάζει αποκλειστικά στην ελληνική περίπτωση. Η διεθνής βιβλιογραφία που αξιοποιήθηκε — Balfour, McAvinchey, Hughes — αναφέρεται κυρίως σε βρετανικά και αγγλόφωνα παραδείγματα, γεγονός που δυσχεραίνει τη συγκριτική αποτίμηση των ευρημάτων. Μελλοντική συγκριτική έρευνα που θα εξέταζε τις πολιτιστικές πολιτικές εθνικών θεάτρων άλλων ευρωπαϊκών χωρών - όπως του National Theatre της Βρετανίας, του Teatro di Roma ή του Burgtheater της Αυστρίας- σε σχέση με σωφρονιστικά ιδρύματα, θα επέτρεπε την αξιολόγηση βέλτιστων πρακτικών σε διαφορετικά θεσμικά και πολιτισμικά πλαίσια. Μια τέτοια προσέγγιση θα ανάδειχνε αν η ελληνική περίπτωση αποτελεί εξαίρεση ή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής πολιτιστικής πολιτικής.

Επίλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερεύνησε τον ρόλο του Εθνικού Θεάτρου ως δημόσιου πολιτιστικού οργανισμού με κοινωνική αποστολή, εστιάζοντας στις δράσεις που υλοποιήθηκαν στα ελληνικά Καταστήματα Κράτησης κατά την περίοδο 2015–2025. Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση της πολιτιστικής πολιτικής, της πολιτιστικής διαχείρισης και του εφαρμοσμένου θεάτρου, καθώς και την ανάλυση πρωτογενών και δευτερογενών δεδομένων, αναδείχθηκε η δυνατότητα της θεατρικής τέχνης να λειτουργήσει ως μέσο κοινωνικής παρέμβασης, δημιουργικής έκφρασης και ανθρώπινης επικοινωνίας σε περιβάλλοντα κοινωνικού αποκλεισμού.

Η μελέτη έδειξε ότι ο πολιτισμός μπορεί να υπερβεί τα στενά όρια της καλλιτεχνικής παραγωγής και να αποκτήσει ουσιαστική κοινωνική διάσταση. Οι παρεμβάσεις του Εθνικού Θεάτρου στα σωφρονιστικά καταστήματα δεν περιορίστηκαν στην παροχή πολιτιστικών εμπειριών, αλλά λειτούργησαν ως διαδικασίες συμμετοχής, διαλόγου και ενδυνάμωσης. Ιδιαίτερα τα θεατρικά εργαστήρια, που βασίστηκαν στην ενεργό συμμετοχή των κρατουμένων, ανέδειξαν τη σημασία της συλλογικής δημιουργίας, της συνεργασίας και της προσωπικής έκφρασης μέσα σε ένα περιβάλλον έντονου περιορισμού. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Σ3, «το θέατρο μέσα στη φυλακή δημιουργούσε για λίγο την αίσθηση ότι παύουμε να αντιμετωπιζόμαστε μόνο ως κρατούμενοι και ξαναβρίσκουμε τη φωνή μας».

Παράλληλα, η έρευνα κατέδειξε ότι η υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων σε σωφρονιστικά περιβάλλοντα αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, η οποία απαιτεί αποτελεσματικό συντονισμό, οργανωτική ευελιξία και σταθερές συνεργασίες μεταξύ πολιτιστικών, εκπαιδευτικών και σωφρονιστικών φορέων. Παρά τις θεσμικές και λειτουργικές προκλήσεις που αναδείχθηκαν, οι εμπειρίες των συμμετεχόντων επιβεβαίωσαν τον ουσιαστικό κοινωνικό αντίκτυπο των παρεμβάσεων, τόσο ως προς την ενίσχυση της δημιουργικής έκφρασης και της αυτοεκτίμησης όσο και ως προς τη διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Η εργασία ανέδειξε επίσης τη σημασία των διατομεακών συνεργασιών, επιβεβαιώνοντας ότι η σύνδεση του Εθνικού Θεάτρου με φορείς όπως το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, οι εκπαιδευτικές δομές και οι υπηρεσίες του σωφρονιστικού συστήματος συνέβαλε ουσιαστικά στη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα των δράσεων. Η εμπειρία αυτή καταδεικνύει ότι οι δημόσιοι πολιτιστικοί οργανισμοί μπορούν να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην προώθηση

της πολιτιστικής δημοκρατίας και της κοινωνικής συνοχής, όταν ενσωματώνουν τον κοινωνικό προσανατολισμό στον στρατηγικό τους σχεδιασμό.

Η παρούσα έρευνα δεν εξαντλεί ασφαλώς το εύρος του ζητήματος. Φιλοδοξεί, ωστόσο, να συμβάλει στον επιστημονικό διάλογο για τη σχέση πολιτισμού, κοινωνικής πολιτικής και σωφρονιστικού συστήματος, αναδεικνύοντας ότι η πρόσβαση στον πολιτισμό αποτελεί έκφραση κοινωνικού δικαιώματος και ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η περίπτωση του Εθνικού Θεάτρου αποδεικνύει ότι, όταν η πολιτιστική πολιτική συνδυάζεται με στρατηγικό σχεδιασμό, διατομεακές συνεργασίες και συμμετοχικές καλλιτεχνικές πρακτικές, ο πολιτισμός μπορεί να λειτουργήσει ως ουσιαστικό εργαλείο κοινωνικής ένταξης, ενδυνάμωσης και δημοκρατικής συμμετοχής ακόμη και σε συνθήκες εγκλεισμού.

Βιβλιογραφία

Αυγητίδου, Σ. (2019). *Η τέχνη της συμμετοχής: Καλλιτεχνικές πρακτικές και κοινωνικές διεκδικήσεις*. Επίκεντρο.

Αυγουστάκη, Θ. (2021). *Πολιτιστική διαχείριση και κοινωνική συμπερίληψη: Η τέχνη ως εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης*. Παπαζήση.

Βλάχου, Μ. (2005). *Πολιτιστική πολιτική και διοίκηση πολιτιστικών φορέων στην Ελλάδα*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Γκανούλη, Μ., κ.ά. (2015). *Διοίκηση πολιτισμικών μονάδων*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών – Κάλλιπος.

Γκασούκα, Μ., & Γεωργιάδου, Α. (2018). *Πολιτισμός, πολιτιστική πολιτική και κοινωνικός αποκλεισμός: Θεωρητικές προσεγγίσεις και έμφυλες διαστάσεις*. Γκοβόστης.

Γκόβας, Ν. (2002). *Για ένα δημιουργικό νεανικό θέατρο: Ασκήσεις, παιχνίδια, τεχνικές*. Μεταίχμιο.

Ζορμπά, Μ. (2014a). *Πολιτιστική πολιτική: Ιστορία, ταυτότητες, αγορές, μέσα*. Κριτική.

Ζορμπά, Μ. (2014b). *Πολιτιστική πολιτική στην Ευρώπη και την Ελλάδα: Προκλήσεις και προοπτικές*. Οδυσσέας.

Κλαδάκη, Μ., Μαστροθανάσης, Κ., & Μαστροθανάση, Ζ. (2024). Το θέατρο στις φυλακές ως εργαλείο εκπαίδευσης και κοινωνικής επανένταξης. Στο *Πρακτικά 5ου Διεθνούς Συνεδρίου «Γραμματισμός και Σύγχρονη Κοινωνία: Δημιουργικότητα, Ισότητα, Κοινωνική Δράση»* (σσ. 74–79). Υπουργείο Παιδείας Κύπρου.

<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/3479939>

Κοκκώνη, Μ. (2018). Το θέατρο ως εργαλείο εκπαίδευσης και επανένταξης στο σωφρονιστικό σύστημα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 149, 45–68.

Κόνσολα, Ν. (2002). *Πολιτιστική πολιτική και ανάπτυξη: Διεθνείς εμπειρίες και ελληνική πραγματικότητα*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

- Κόνσολα, Ν. (2006a). *Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτιστική πολιτική*. Παπαζήση.
- Κόνσολα, Ν. (2006b). *Διοίκηση πολιτιστικών μονάδων και πολιτιστική διαχείριση*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κουρετζής, Α. (2014). *Το θέατρο ως παιδαγωγικό εργαλείο και μέσο κοινωνικής ένταξης*. Καστανιώτης.
- Μουδατσάκης, Β. (2019). *Το εφαρμοσμένο θέατρο και η κοινωνική παρέμβαση*. Επίκεντρο.
- Μπακόλα, Α. (2008). *Κοινωνιολογία του πολιτισμού και πολιτιστικοί θεσμοί*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Παπαγεωργίου, Μ. (2011). *Πολιτιστική πολιτική, πολιτιστική διαχείριση και αξιολόγηση προγραμμάτων*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Παπαδοπούλου, Ε., & Τσιάρας, Α. (2021). Θεατρικές δράσεις και ψυχοκοινωνική ενδυνάμωση κρατούμενων: Η περίπτωση των ελληνικών σωφρονιστικών καταστημάτων. *Θέατρο & Εκπαίδευση*, 22(1), 112–129.
- Χαμουζά, Α. (2003). *Σχεδιασμός και οργάνωση πολιτιστικών προγραμμάτων σε ειδικά περιβάλλοντα*. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Balfour, M. (Ed.). (2004). *Theatre in prison: Theory and practice*. Intellect Books.
- Balfour, M. (2013). *Theatre in prison: Theory and practice*. Intellect Books.
- Belfiore, E. (2002). Art as a means of alleviating social exclusion: Does it really work? A critique of instrumental cultural policies and New Labour. *International Journal of Cultural Policy*, 8(1), 91–106. <https://doi.org/10.1080/102866302900324658>
- Belfiore, E., & Bennett, O. (2008). *The social impact of the arts: An intellectual history*. Palgrave Macmillan.
- Bennett, O. (2001). Cultural policy and management: A new direction. *International Journal of Cultural Policy*, 7(3), 481–489.

Boal, A. (2000). *Theatre of the oppressed*. Pluto Press.

Chartrand, H. H., & McCaughey, C. (1989). The arm's length principle and the arts: An international perspective. In M. C. Cummings Jr. & J. M. D. Schuster (Eds.), *Who's to pay for the arts? The international search for models of support* (pp. 43–73). American Council for the Arts.

Chong, D. (2010). *Arts management*. Routledge.

Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Anchor Books.

Gray, C. (2007). Commodification and instrumentality in cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*, 13(2), 203–215.

Hadley, S., & Belfiore, E. (2018). Cultural democracy and the legitimacy of cultural policy. *Cultural Trends*, 27(3), 218–223.

Heritage, P. (2005). Art and prison: The transformative power of theatre. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, 10(2), 221–235.

Holden, J. (2006). *Cultural value and the crisis of legitimacy: Why culture needs a democratic mandate*. Demos.

Hughes, J. (2005). *Doing time, doing drama: Theatre and the re-culturing of the prisoner*. Manchester University Press.

Kvale, S. (1996). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Sage.

Martínez, A. Y., & Buckley, A. (2020). The Prison Arts Collective Program: An exploration of the benefits of arts education on incarcerated individuals. In G. Varona Martínez (Ed.), *Arte en prisión: Justicia restaurativa a través de proyectos artísticos y narrativos* (pp. 205–221). Tirant lo Blanch.

Matarasso, F. (1997). *Use or ornament? The social impact of participation in the arts*. Comedia.

McAvinchey, M. (2011). *Theatre & prison*. Palgrave Macmillan.

McGuigan, J. (2004). *Rethinking cultural policy*. Open University Press.

Prentki, T., & Preston, S. (Eds.). (2009). *The applied theatre reader*. Routledge.

Smejda, L., & Taylor, P. (2017). Recidivism and the arts: Evaluating the long-term impact of prison theatre projects. *Journal of Correctional Education*, 68(3), 14–32.

Νομοθεσία

Ελλάδα. (1999). *Νόμος 2776/1999: Σωφρονιστικός Κώδικας*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/nomos-2776-1999>

Ελλάδα. (2024). *Άρθρο 34 – Οργάνωση (Τροποποίηση του άρθρου 34 του Ν. 2776/1999)*. Lawspot. <https://www.lawspot.gr/>

Ελλάδα. (2024). *Άρθρο 35 – Εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση (Ν. 2776/1999)*. Lawspot. <https://www.lawspot.gr/>

Θεσμικά Κείμενα

Βουλή των Ελλήνων. (2020). *Έκθεση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Σωφρονιστικού Συστήματος και Λοιπών Δομών Εγκλεισμού Κρατουμένων*. <https://www.hellenicparliament.gr/>

Council of Europe. (2020). *Culture and cultural heritage in prison*. <https://www.coe.int>

ΚΕΘΕΑ. (2022). *Μνημόνιο συνεργασίας ΚΕΘΕΑ – Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής*. <https://www.kethea.gr/nea/mnimonio-synergasias-kethea-g-g-anteglimatikis-politikis/>

Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη. (2025). *Ανακοινώσεις και στοιχεία για δράσεις σε σωφρονιστικά καταστήματα*. <https://sofron.gov.gr>

Εθνικό Θέατρο

Εθνικό Θέατρο. (2019). *Θεατρικό εργαστήριο προσωπικής ανάπτυξης του Εθνικού Θεάτρου σε σωφρονιστικά ιδρύματα*. <https://www.n-t.gr/el/events/394>

Εθνικό Θέατρο. (2022). Θεατρικό εργαστήριο Εθνικού Θεάτρου και Φυλακών Κορυδαλλού. <https://www.n-t.gr/el/socialactions/olderactions/1494>

Εθνικό Θέατρο. (2024a). Επισκεπτήριο. <https://www.n-t.gr/el/socialactions/visitinghours24>

Εθνικό Θέατρο. (2024b). 65 και άνω. <https://www.n-t.gr/el/educ/workshops/youngadults/835>

Εθνικό Θέατρο. (2024c). Πολιτιστική συνταγογράφηση. <https://www.n-t.gr/el/news/allnews/?nid=35315>

Εθνικό Θέατρο. (2025a). Κοινωνικές δράσεις. <https://www.n-t.gr/el/socialactions>

Εθνικό Θέατρο. (2025b). Απολογισμός τριετίας 2022–2025. <https://www.n-t.gr/el/news/announcements?st=30&nid=35567>

Εθνικό Θέατρο. (2026). Θέατρο σε κέντρα κράτησης. <https://www.n-t.gr/el/socialactions/1383>

Δημοσιογραφικά άρθρα – Συνεντεύξεις

Clickatlife. (2019). Εργαστήρια για κάθε ηλικία – Το θέατρο στο νέο σχολείο. <https://www.clickatlife.gr/theatro/story/176365>

Crimetimes. (2020). «Θέλω να δώσω ευκαιρία σε αυτούς που δεν έχουν φωνή να μιλήσουν και να εκφραστούν» – Συνέντευξη του Στάθη Γράψα. <https://www.crimetimes.gr>

Popaganda. (2023). Εφαρμοσμένο θέατρο: Το θέατρο στις κοινότητες, η ανάκτηση της ελπίδας (Συνέντευξη Στάθη Γράψα). <https://m.popaganda.gr/art/theatre/efarmosmeno-theatro-to-theatro-stis-koinotites-i-anaktisi-tis-elpidas/>

Στρατής Πανούριος. (2017). Ο Σαίξπηρ μπαίνει στις φυλακές Κορυδαλλού. <https://stratispanourios.gr/o-saikspir-mpainei-stis-fylakes-korydallou/>

Theatromania. (2019). Απολογισμός στο Εθνικό Θέατρο 2015–2019. <https://www.theatromania.gr/apologismos-sto-ethniko-theatro-2015-2019/>

1 Παράρτημα Α: Οδηγοί Συνεντεύξεων

Οδηγός Α

Συνέντευξη με Στέλεχος / Θεραπευτή του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ

Στόχος: Η διερεύνηση της συνέργειας μεταξύ των δύο φορέων, των διοικητικών προκλήσεων και της θεραπευτικής/ενταξιακής διάστασης του θεάτρου.

Ενότητα 1: Το Πλαίσιο της Συνεργασίας & Στοχοθεσία

1. Πώς προέκυψε η συνεργασία ανάμεσα στο ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ και το Εθνικό Θέατρο τη δεκαετία 2015-2025; Ποιοι ήταν οι κοινοί σας στόχοι;
2. Πώς εντάσσεται μια καλλιτεχνική δράση (όπως το θέατρο) στο ευρύτερο θεραπευτικό πλάνο απεξάρτησης και επανένταξης που εφαρμόζετε εντός των φυλακών;

Ενότητα 2: Διοικητική Διαχείριση & Προκλήσεις

3. Ποιες ήταν οι κύριες διοικητικές, γραφειοκρατικές ή οργανωτικές προκλήσεις που αντιμετωπίσατε κατά τη συνεργασία σας με έναν μεγάλο δημόσιο πολιτιστικό οργανισμό όπως το Εθνικό Θέατρο;
4. Πώς επηρέασαν οι περιορισμοί ασφαλείας και η καθημερινότητα του σωφρονιστικού καταστήματος την ομαλή λειτουργία του προγράμματος;
5. Πώς αξιολογείτε τη σταθερότητα και τη χρηματοδότηση αυτών των δράσεων; Υπήρξαν προβλήματα βιωσιμότητας μέσα στη δεκαετία;

Ενότητα 3: Αποτίμηση Αντικτύπου

6. Τι είδους αλλαγές παρατηρήσατε στη συμπεριφορά, την ψυχολογία και τις κοινωνικές δεξιότητες των μελών της θεραπευτικής κοινότητας που συμμετείχαν στη θεατρική ομάδα;
7. Πιστεύετε ότι η εμπειρία αυτή λειτουργεί ενισχυτικά στην αποτροπή της υποτροπής και στην ομαλή κοινωνική επανένταξη των ατόμων μετά την αποφυλάκισή τους; Αν ναι, με ποιον τρόπο;
8. Υπάρχει κάτι ακόμα που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με τη συνολική εμπειρία σας;

Οδηγός Β

Συνέντευξη με Πρώην Κρατούμενο / Ωφελοούμενο

Στόχος: Η καταγραφή της βιωμένης εμπειρίας, της προσωπικής ενδυνάμωσης και της επίδρασης της δράσης στη μετέπειτα ζωή του.

Ενότητα 1: Η Εμπειρία της Συμμετοχής

1. Πώς αποφάσισες να συμμετάσχεις στη θεατρική ομάδα του Εθνικού Θεάτρου του μέσα στη φυλακή; Ποιες ήταν οι πρώτες σου προσδοκίες ή επιφυλάξεις;
2. Πώς θα περιέγραφες την ατμόσφαιρα των εργαστηρίων και τη σχέση που αναπτύχθηκε με τους εμπυχωτές/σκηνοθέτες του Εθνικού Θεάτρου και τους θεραπευτές του ΚΕΘΕΑ (εάν υπήρχαν) ;
3. Σε ποια δράση συμμετείχες, σε ποιο κατάστημα κράτησης και πως ενημερώθηκες για τη δράση;

Ενότητα 2: Προσωπικός και Κοινωνικός Αντίκτυπος

4. Με ποιον τρόπο η συμμετοχή σου στη δράση επηρέασε την καθημερινότητά σου μέσα στο κέντρο κράτησης; (π.χ. διαχείριση του χρόνου, σχέσεις με άλλους κρατούμενους/προσωπικό).
5. Ένιωσες να αλλάζει κάτι μέσα σου όσον αφορά την αυτοεκτίμησή σου, την ψυχολογία σου ή τον τρόπο που εκφράζεσαι; Μπορείς να μου αναφέρεις μια συγκεκριμένη στιγμή;
6. Η προετοιμασία και η τελική παρουσίαση μιας παράστασης τι σήμαινε για εσένα σε προσωπικό επίπεδο;
7. Πώς αντιμετώπιζαν οι υπόλοιποι κρατούμενοι αυτές τις δράσεις αλλά και εσένα;
8. Άλλαξε κάτι στη σχέση μεταξύ των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια/με την ολοκλήρωση των εργαστηρίων/παραστάσεων;

Ενότητα 3: Κοινωνική Επανένταξη

9. Τώρα που βρίσκεσαι εκτός του κέντρου κράτησης, θεωρείς ότι τα εφόδια ή οι δεξιότητες που απέκτησες από το θέατρο σε βοήθησαν στην κοινωνική σου επανένταξη;
10. Θα πρότεινες τη συνέχιση και την επέκταση τέτοιων προγραμμάτων στις ελληνικές φυλακές;

11. Τι θα συμβούλευες έναν κρατούμενο που σκέφτεται να συμμετάσχει σήμερα;
12. Υπάρχει κάτι ακόμα που θα θέλατε να προσθέσετε σχετικά με τη συνολική εμπειρία σας;

Οδηγός Γ

Συνέντευξη με Καλλιτεχνικούς Συντελεστές (Σκηνοθέτες, Εμφυχωτές, Ηθοποιούς)

Στόχος: Η διερεύνηση της καλλιτεχνικής μεθοδολογίας, των πρακτικών δυσκολιών μέσα στη φυλακή και της βιωμένης σχέσης με τους κρατούμενους (Καλλιτεχνικό/Εκπαιδευτικό Επίπεδο).

Ενότητα 1: Καλλιτεχνική Μεθοδολογία & Στοχοθεσία

1. Ποια καλλιτεχνική και παιδαγωγική μεθοδολογία (π.χ. εφαρμοσμένο θέατρο, αυτοσχεδιασμός, θεατρικό παιχνίδι) επιστρατεύσατε στα εργαστήρια/παραστάσεις εντός των Κέντρων Κράτησης;
2. Πώς διαφοροποιείται ο σχεδιασμός και η προετοιμασία ενός θεατρικού εργαστηρίου/θεατρικής παράστασης όταν απευθύνεται σε κρατούμενους/μέλη κοινότητας απεξάρτησης, σε σχέση με ένα γενικό κοινό;
3. Πώς επιλέχθηκαν τα κείμενα ή τα θέματα των παραστάσεων; Υπήρξε συν-δημιουργία (devised theatre) με τους ίδιους τους κρατούμενους;

Ενότητα 2: Πρακτικές Προκλήσεις στο Πεδίο

4. Ποιες ήταν οι μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίσατε στην καθημερινή πρακτική εφαρμογή του έργου σας μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα (π.χ. έλλειψη χώρων, περιορισμοί ωραρίου, ζητήματα ασφάλειας, ψυχολογικές μεταπτώσεις των συμμετεχόντων);
5. Πώς διαχειριστήκατε τις ισορροπίες ανάμεσα στον ρόλο σας ως καλλιτέχνη/εκπαιδευτή και στους αυστηρούς κανόνες της φυλακής;
6. Πώς λειτούργησε η καθημερινή συνεργασία σας με το προσωπικό των φυλακών ή/και τους θεραπευτές του ΚΕΘΕΑ κατά τη διάρκεια των δράσεων ;

Ενότητα 3: Αποτίμηση Αντικτύπου & Μεταμόρφωση

7. Ποιες αλλαγές παρατηρήσατε στους κρατούμενους από την πρώτη μέρα του εργαστηρίου/έναρξη παράστασης μέχρι την τελική παράσταση/ολοκλήρωση

παράστασης (π.χ. στην αυτοεκτίμηση, τη συνεργασία, την έκφραση συναισθημάτων);

8. Μπορείτε να μοιραστείτε μια χαρακτηριστική στιγμή ή πρόκληση που θεωρείτε ότι συμπυκνώνει τη δύναμη του θεάτρου ως εργαλείου κοινωνικής ένταξης σε αυτό το περιβάλλον;
9. Υπάρχει κάτι ακόμα που θα θέλατε να **προσθέσετε** σχετικά με τη συνολική εμπειρία σας;

Οδηγός Δ

Συνέντευξη με Στελέχη του Εθνικού Θεάτρου

Στόχος: Η αποτίμηση της πολιτιστικής πολιτικής, του στρατηγικού σχεδιασμού, της χρηματοδότησης και των θεσμικών προκλήσεων (Διοικητικό/Στρατηγικό Επίπεδο).

Ενότητα 1: Κοινωνική αποστολή Εθνικού Θεάτρου

1. Πώς αντιλαμβάνεται το Εθνικό Θέατρο τον κοινωνικό του ρόλο ως δημόσιος πολιτιστικός οργανισμός;
2. Οι κοινωνικές δράσεις που αναπτύχθηκαν την περίοδο 2015-2025 αποτέλεσαν μέρος ενός ευρύτερου στρατηγικού σχεδιασμού ή προέκυψαν ως επιμέρους πρωτοβουλίες;
3. Υπήρχαν συγκεκριμένες αρχές ή θεωρητικές προσεγγίσεις που επηρέασαν τον σχεδιασμό των δράσεων;

Ενότητα 2: Δράσεις στα Καταστήματα Κράτησης

4. Πώς προέκυψε η απόφαση υλοποίησης δράσεων στα Καταστήματα Κράτησης;
5. Ποιοι ήταν οι βασικοί στόχοι αυτών των παρεμβάσεων;
6. Πώς οργανώνονταν πρακτικά οι δράσεις (συνεργασίες, δανειοδοτήσεις, προσωπικό, προγραμματισμός);

Ενότητα 3: Οργάνωση και πολιτιστική διαχείριση

7. Ποιες ήταν οι κυριότερες οργανωτικές ή θεσμικές προκλήσεις που αντιμετωπίσατε;

8. Υπήρχε κάποια μορφή αξιολόγησης ή αποτίμησης των δράσεων; Με ποιον τρόπο εκτιμήθηκε ο κοινωνικός αντίκτυπος;
9. Πώς συνεργαζόταν το Εθνικό Θέατρο με τους υπόλοιπους φορείς (ΓΓΑΠ, ΚΕΘΕΑ, ΣΔΕ διευθύνσεις καταστημάτων κράτησης);

Ενότητα 4: Αποτελέσματα και Προοπτικές

10. Τι θεωρείτε ότι αποκόμισαν οι κρατούμενοι από τη συμμετοχή τους σε αυτές τις δράσεις του Εθνικού Θεάτρου;
11. Τι προσέφερε αυτή η σύμπραξη στη διοικητική αποτελεσματικότητα του προγράμματος;
12. Πώς αξιολογείτε συνολικά την εμπειρία του Εθνικού Θεάτρου στα Καταστήματα Κράτησης και ποιες προϋποθέσεις θεωρείτε αναγκαίες για τη συνέχιση αντίστοιχων προγραμμάτων;

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.